

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

231.52
G. C. C. C. C. C.
= 1

Harvard College Library

FROM THE

MARY OSGOOD FUND

The sum of \$6,000 was bequeathed to the College by Mary Osgood, of Medford, in 1860; in 1883 the fund became available "to purchase such books as shall be most needed for the College Library, so as best to promote the objects of the College."

Deposited in
ANDOVER-HARVARD LIBRARY

0 *midrash* 2090

THE HAGGADAH

ACCORDING TO THE RITE OF YEMEN

TOGETHER WITH THE

ARABIC-HEBREW COMMENTARY

PUBLISHED FOR THE FIRST TIME FROM MSS. OF YEMEN

WITH

AN INTRODUCTION, TRANSLATION AND CRITICAL AND
PHILOLOGICAL NOTES

BY

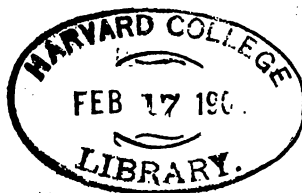
WILLIAM H. GREENBURG, PH. D.

LONDON 1896.

DAVID NUTT

270-271 STRAND.

~~Sern 483.5~~

Mary Osgood fund

W. DRUGULIN
LEIPZIG.

231.52
Greenburg

DEDICATED
TO
MY REVERED TEACHER AND FRIEND
THE
REV. DR. M. GASTER

AS A SMALL MARK OF ESTEEM AND RESPECT.

PREFACE.

As the recently recovered Literature of the Jews in South Arabia is now occupying the attention of scholars of Semitic languages, the Rev. Dr. M. Gaster expressed the opinion to me that it would be rendering a service to Semitic philology and to the history of Jewish Liturgy, to edit the Haggadah with the Arabic-Hebrew Commentary. Acting upon this suggestion my original idea was to edit the text and the translation only of the *Arabic portions* of the Commentary, as that was then the chief object I had in view, but considering the fact that such a work would be of a fragmentary character, I therefore determined to edit the *whole* of the Commentary together with the Hebrew text, based upon the Yemen MSS. contained in the libraries of Dr. Gaster, the British Museum, Bodleian, and Montefiore College, and to translate the whole, in order to render the work complete in itself. In my Introduction I have first endeavoured to give a brief sketch of the Liturgy of the Yemen Jews (sec. I). The Yemen text of the Haggadah has then been compared with the Spanish, German, Byzantine, Tunis and Bagdad recensions, as well as with the ancient sources, *R. 'Amram, Maḥazor Vitri, Šibbole Halleṭet* &c. (sec. II) and a short account of these ancient commentaries has been given (sec. III). I have investigated as far as I have been able the sources of the Hebrew text of the Haggadah (sec. IV) and have treated in outline, of the Arabic translations generally, and specifically of the literal and amplified translations, as well

as of the age of Yemen MSS., of the sources of the Commentary and of its philological characteristics (sec. V). Lastly a description has been given of the various MSS. consulted (sec. VI).

With a view to rendering this work more useful to students of Jewish-Arabic literature, I have endeavoured to translate the Commentary as literally as possible with special reference to the Arabic, and have added notes, mostly of a philological and critical character, which relate chiefly to the Arabic portions. The text (both of the Commentary and of the Hebrew) has been preserved precisely as it was found in the MS. which was chosen as the basis, but vowels and diacritical points have been added to the Arabic and here and there to the Hebrew and Aramaic portions, where it was thought necessary, in order to elucidate the meaning. Whatever emendations the text required have been placed in the notes. In order to facilitate reference, the whole of the text has been divided into paragraphs from paragraph five (V) of which the Commentary begins. Cod. Brit. Mus. Or. 2227 differs so widely from all the other MSS. consulted, that for the sake of completeness, certain Arabic portions of that MS. have been added at the end of the text as separate Appendices.

This is thus far the first publication of an important part of the Liturgy of the Jews in Arabia. Besides contributing to the scanty knowledge we possess of their intellectual life, it throws light upon the history of the most ancient portion of the liturgy, which I have endeavoured to study from a comparative point of view.

W. H. G.

INTRODUCTION.

SECTION I.

Liturgy of the Yemen Jews.

THE liturgy of Yemen consists of a ritual which contains portions common in some cases to the Spanish and in others to the German ritual; agreeing entirely neither with the one nor with the other. The whole of their ritual is really centred in their Siddur. The earliest of these Liturgies which have come to our notice are not older than the 15th century, when the Spanish rite was already spread throughout the East. The question as to whether the Yemen Jews possessed a liturgy of their own, distinct from all other liturgies is extremely difficult to decide. It is however certain from the fact of their liturgy being identical in some portions with either the Spanish or the German liturgy, that even the present recension must be older than either of those liturgies since the Jews of Yemen must have used this order of the prayers before the formation of the Spanish and German rituals into distinctly different rites. It is therefore probable that they possessed also in more ancient times a distinct liturgy of their own unlike any other modern ritual. Before the time of Maimonides, that ritual was based directly upon the Talmud and Midraś but it was then not yet consolidated into a decided form and it is therefore likely that the MSS. differed from each other very considerably. After Maimonides the Prayer book was partly remodelled according to the decisions laid down by him, and made somewhat uniform and fixed.

The influence of Maimonides made itself felt far and wide. He became the prop of the unity of Judaism, the focus for all the communities in the East and West, a man whose decisions as a rabbinical authority were final, and this at a time, the last part of the 12th century, when Judaism appeared to have been losing its centre of gravity and to have inclined towards utter dissolution. The first work which created a vast amount of interest was his "Commentary on the Misna" (1168). It was written in Arabic and was accessible to the Jews of Egypt and the East. His pupils to whom he gave lectures on the plan of his work succeeded in spreading his reputation abroad. One of his earliest disciples, Solomon Cohen, who travelled to Yemen, was full of his praise and impressed on the congregation there, that in time of need they should apply to Maimuni for consolation and support. It was not long after this, immediately after the fall of the Fatimide Caliphate and the subjection of the surrounding countries belonging to it, under the Abbasidan Caliphs of Bagdad, that the Jewish congregations of Yemen being troubled by Moslem fanatics and Pseudo-Messiahs, their chief Jacob al-Fayyumi turned to Maimuni for counsel and consolation, described to him their sufferings and apprehensions and begged him to send a reply. Maimuni thereupon sent the well-known letter of consolation to the congregations of Yemen¹ (1172, according to Dr. Neubauer c. 1160²) and exhorted Jacob al-Fayyumi to circulate it among the people that it might strengthen them in their faith. This interesting letter made so favourable an impression upon the Jews of South Arabia that they far from growing indifferent to their religion were strengthened in it and were moved to take an energetic share in all the proceedings relating to the whole Jewish community. In later times when Maimuni had attained still greater

¹ v. אגרת חרימן in *Responsa of Maimonides* (תשובות הרמב"ם) ed. Lichtenberg, Leipzig 1859.

² *Literature of the Jews in Yemen*, Jewish Quarterly Review, London 1891, Vol. III, p. 606.

importance he found the means of putting a stop to the political oppression and bigoted persecution suffered by the Jews of Yemen. On account of this they became attached to him with enthusiastic love and veneration. They went as far says Sappir as mentioning his name in their Qaddiṣ in the words

ובדורי רבנא משה בר מיימון

and ever afterwards spoke of him as "Rabbenu".¹ The work upon which Maimonides' fame principally rests is his "*Mišneh Torah*" (1170—1180) an exposition of the whole of the Jewish Law. The Jewish mind was absorbed in it, old and young gathered together in order to master its contents. The reverence for the great master increased every day especially when it transpired that his private life corresponded with the ideal which he had delineated in his works.

His name rang from Spain to India, and from the sources of the Euphrates and the Tigris to South Arabia, and eclipsed all contemporary celebrities. The most learned men of all parts subordinated themselves to his judgement and solicited his instruction in the most humble manner; he was regarded as the chief authority for the whole Jewish community which revered him as its noble representative. In consequence of his favour with the vizier, Maimonides was officially appointed (c. 1190) supreme head of all the Egyptian congregations. He sought this position not for himself, but for the sake of his coreligionists, in order to avert injustice from them. It was through his means that the heavy yoke of persecution was removed from the congregations of Yemen. Hence it was that the Yemen Jews after having ascertained that his wisdom and his piety was truly great venerated him to such an extent and thought so highly of his productions, that they, almost to a man, decided to accept him for themselves and their posterity as their future guide and legislator in all matters of Halacha, and that their liturgy should be entirely

¹ *Eben Sappir*, Lyck 1866 I. 53 b.

recast, according to his teachings in spite of the many opponents who arose from many quarters to attack him. Zunz remarks that since 1200 the order of prayers of Maimonides prevailed in Egypt, Palestine, Magreb, chiefly among the Most-Arabian communities, who being natives of Egypt Syria, and Tripolis were thus called in contradistinction to those who came from Europe. (Vide Zunz's *Ritus des synagogalen Gottesdienstes*, Berlin 1869, p. 55). From this it may be seen that his ritual spread rapidly over the East and probably reached Yemen about the same time or very soon afterwards.

The Yemen Liturgy is composed partly of Hebrew and partly of Aramaic though by far the greatest portion is written in Hebrew just as the Spanish and German rituals. The Aramaic portions consist chiefly of occasional prayers such as Azharoth and Selihoth and in some Siddurim the Megillath Antiochus.¹

The Arabic and Aramaic languages seem to have held a prominent position in their prayer books. Formerly *i. e.* before the Jews entered into Arabic-speaking countries and some time after, the Aramaic language was employed as the language of interpretation for the people, a proof of which we have in the fact that most of the Yemen codices of the Pentateuch contain the Aramaic translation following each verse of the Hebrew besides containing the Arabic translation. From this we may rightly infer that they were undoubtedly acquainted with both languages; but whether they were equally conversant with both remains somewhat doubtful, *i. e.* the doubt would arise as to whether they were as conversant with the Aramaic as with the Arabic. It is probable that they were just as conversant with the one as with the other:

¹ Ed. M. Gaster, *Transactions of the ninth International Congress of Orientalists*, London 1893, II, p. 17. It used to be recited by the Portuguese during the festival of Hanuka, v. F. Delitzsch, *Zur Geschichte d. jüdischen Poesie*, Leipzig 1836, p. 122.

for quite recently a unique Yemen MS. of a Targum to the 'Amidah has been discovered and edited by Dr. Gaster. In spite of all investigation it is very difficult to say with certainty when it was translated into Aramaic. But there is no doubt that it must have had a very early origin. The Hebrew text corresponds exactly neither with the Spanish nor with the German recension, nor is it quite identical with the 'Amidah contained in the Yemen Siddur¹, which is by the way a proof of the antiquity of the Yemen ritual, anterior to Maimonides and the remodelling of the Siddur. However the very fact of an Aramaic translation existing proves almost conclusively that the Yemen Jews must have been well-versed in that language, since the purpose of the translation could only have been to enable the people to understand the text. There is of course no doubt that the early inhabitants of Yemen spoke the language fluently since that was the language which they continually spoke before they entered Yemen. But it is likely that later generations of the Yemen Jews cast off their mother-tongue to a great extent in favour of the language of the country in which they dwelt, although we know from history that in such places of exile where the Jews dwelt together they invariably spoke the language in which they had been reared. Arabic however seems to have been slowly taking the place of Aramaic in the liturgy, as the language with which they became better acquainted *e. g.* the Megillath Antiochus² and the Haggadah to both of which Arabic translations have been made for the popular use. This process was and is still going on, as it is natural, in all Arabic-speaking countries.

The Yemen Siddur has been preserved in the form of MSS. only, all of which are carefully written in a clear, bold, square type. The superlinear punctuation is employed throughout the whole of the Siddurim with the exception of the books

¹ Vide: Gaster. "*Ein Targum zu der 'Amidah*": Monatschrift f. Gesch. u. Wissenschaft d. Judenthums, 1894, p. 79. ² v. Hirschfeld, Arabic *Chrestomathy*, London 1892, p. 1.

of the Bible, two of which, Lamentations and Esther nearly all of them contain; and these are written with the sublinear vocalisation although MS. 380 *Codex Montefiore* a Yemen octavo MS. is vocalised throughout with the sublinear punctuation. It contains however only the daily and Sabbath prayers with the usual preliminary Halachic directions in Hebrew, instead of in Arabic. This is the only octavo copy of the Yemen Siddur which I have seen, and moreover the only one which is vocalised throughout with the sublinear vocalisation. Most of them are folios and from their state of preservation, it is evident that great care must have been taken of them.

SECTION II.

Haggadah (Hebrew); Comparison of the Yemen text with other texts.

The series of works pertaining to historical Midraš *i. e.* Midraš based upon historical facts, written during the years 140—500 opens with a work which is properly called “Haggadah” or “The Haggadah of Pesah” since it is recited in every family on the eve of that festival. It contains a short description of the Exodus from Egypt, in which there are several passages bearing upon that subject, culled from the Halachic writings.

The Yemen Haggadah presents peculiar features both as to the Text and to the commentary, which render it worthy of study and investigation. I have therefore examined it from a historical and philological point of view. In the first place I shall consider the Hebrew text itself, secondly the sources of the Text and in order to bring into prominence its peculiar form, I have compared it with the Spanish, German, Byzantine (known as the *מחזור רומניא*, xvith Cent. c. 1545), Tunis and Bagdad texts as well as with the ancient sources,

R. 'Amram, Raši, Mahazor Vitri, Maimonides, Šibbole Halleqet, Tanya Rabbathi, Abudarham and Kolbo.

The Hebrew portion commencing the Haggadah (§ X מה נשחנה) is perhaps the oldest; next in point of age is the Aramaic introduction commencing ... בבדילי (§ IX) which in its present form was probably composed immediately after the destruction of Jerusalem.¹

The Haggadah proper really ends with the portion which concludes (P. 48) ונאמר לפני הללויה after which the Hallel (Pss. CXIII—CXVIII) is said, of which Pss. CXIII and CXIV are recited before the meal, and the remainder after the "grace after meals" (ברכה רמזין) concluding with the benediction אשר גאלני (§ LI). The second part embraces the portion commencing with the grace after meals, until the end, that is, according to the Yemen Haggadah with which the Spanish form of the Haggadah practically corresponds as well that of Maimonides, Bagdad, Tunis, Mahazor Vitry, Tanya Rabbathi, Abudarham, and Kolbo. All the above-mentioned texts omit from (P. 1)—end of page, and לבני יידיי (P. 2).

With reference to the text בבדילי וג' (§ IX) the Seder of Maimonides and that of Byz., are the only ones of the above-mentioned Sedarim which commence with the words בבדילי וְצִירֶיךָ וְצִירֶיךָ. The Byz. text reads וְצִירֶיךָ וְצִירֶיךָ instead of וְצִירֶיךָ וְצִירֶיךָ. Maimonides, *Tanya Rab.* in the name of the compiler of "*Šibbole Halleqet*" and Byz. read וְצִירֶיךָ in agreement with the Yemen MSS. of the Seder, instead of לשנה הבאה the reading of the Spanish and German texts, the Seder of R. 'Amram Gaon as well as those of Tunis, Bagdad, Mahazor Vitry, Kolbo and Abudarham.

Maimonides agrees with the Yemen text in concluding this paragraph בני חורין instead of בני חורין which the other above-mentioned texts have. Byz. adds בארצא רישאל before בני חורין. The 2nd and (3rd and 4th sentences) of § X (מה נשחנה) are read in the inverse order in the German and Byz. texts.—

¹ Vide Zunz, *Gottesdienst. Vorträge der Juden*, Berlin 1832, p. 126.

mentioned except that of Bagdad omit ממונ לנו את ממונ until בזה מצרים ו. Before § XLI the Bagdad text introduces a Pizmon of which the *sīmōn* (סימון) or the first letters of each verse forming the name of the author is: אהרן כהן, but who Ahron Kohen is supposed to be, is very doubtful. Each verse concludes with the refrain:—ואמרתם זבח פסח הוא ליי. It commences:—אמנונים ערכו שבת: לאל וטבחו טבת: ואמרתם זבח פסח: אמנונים ערכו שבת: הוא ליי. The whole Pizmon corresponds with a Pizmon contained in the German text of the Haggadah, and said on the 2nd night of Passover. It commences:—אומן גבורותיה הפלאת בפסח: וג'.

§ LI (אשר גאלני) All the previously mentioned texts omit from פדויים לפני גואלם until ארח גאלה את אבותינו just as MS. E. (Vide MS. A. p. 53, note 1).

Immediately after § LI the Bagdad text introduces another Pizmon, the first letters of each verse being in alphabetical order, until the last letter ה. It begins:—ארח גאלה את אבותינו. במצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה: בחיות אבותינו בתוך ארץ מצרים. חיו מעלים ומשעבדים חתת יד פריעה מלך מצרים.

On the first evening of Passover a Pizmon is inserted in the German and Byz. texts of the latter part of the Haggadah the first letters of each line of which are in alphabetical order. It commences:—

אז רוב נסים הפלאת בפילח.

Byz. adds a short piut commencing עושה פלא במצרים בן עשה עושה פלא every alternate verse ending with the refrain פלא במצרים and מי כמוך.

A Piut consisting of 4 verses, and commencing חסל סודו פסח is also introduced into the German text of the Haggadah, besides 4 other compositions, the beginnings of which are:—(1) אהרן כהן (2) אהרן כהן (3) אהרן כהן (4) אהרן כהן being all directly or indirectly praises unto God. With the last of these, the Haggadah (according to the German text) is concluded.

A Tunis text of the Haggadah (Ed. Livorno 1869) contains the last-mentioned composition, רח גדיא and concludes

with a Piut in Arabic, printed in square characters with the Hebrew sublinear vocalisation.

It commences:—

כְּלִינִי נִסְכֵּר יֵא יְהוּדִי	פִּי פִסַּח פִּרְתָּה גְדוּדִי:
אֶסְגִּיאָה לְיָא יֵא זִלְאֶסִי ¹	פֶּאן וּפֶאן דִּבְרִין כְּלֶאצִּי:
בְּשִׂרָאב אֶנְעֵמִר ² פֶּאסִי	וּנְבָרֵךְ לְלֵאִי־לֵאָה גְדוּדִי:

כְּלִינִי:

The classical Arabic for this stanza is as follows.

אֶגְלִנִּי נִסְכֵּר יֵא יְהוּדִי	פִּי פִסַּח פִּרְתָּה גְדוּדִי
אֶסְגִּיאָה לְיָא יֵא גְלָאִסִי	כָּאן וְכָאִין וּיְכֻן חֶלְאִסִי
בְּשִׂרָאבִי אֶנְעִמֵר כָּאִסִי	וּנְבָרֵךְ לֵאלֹהֵי גְדוּדִי

אֶגְלִנִּי

"Give me to eat (and) let us fill up our glasses, O Jew, on Passover (when) my ancestors rejoice: Exalt God, O my friends, who was, is, and will be my deliverance: My cup is brimming(?) with drink, let us bless the God of my ancestors. Give me to eat."

SECTION III.

Ancient Commentaries.

The ancient Commentaries which have been written upon the Haggadah are the following (most of which have already been referred to in section II).

(1) *Siddur R. 'Amram Gaon* (IXth Century) 4°, Ed. Warsaw 1865: It contains a collection of every thing that the Talmud

¹ זִלְאֶסִי The sibilants in Jewish vulgar Arabic are promiscuously used, without any rule. Many instances of this are found: Thus here זִלְאֶסִי pro גְלָאִסִי: *الموجود* pro *لموجود*: *جلاسى*: *Poem in Arabic for the end of the Sabbath* Stanza 15 edited by Hirschfeld, "*Journal of the Royal Asiatic Society*" April 1891, p. 297 vide also p. 308, § 8. ² אֶנְעֵמִר In Jew. vulg. Arab. the VII conjugation is formed of any Verb as the passive of I regardless as to whether conjugation VII of any particular verb, is used in classical Arabic or not.

and the custom of the Schools had ratified concerning prayer and divine service, so that the explanation of the Haggadah contained in it (pp. 37b—41b) is absolutely Halachic.

(2) *The Commentary of Raši* (1040—1105) MS. no. 162 Codex Montefiore, folio, in ספר חסדיו. It is a short one, and based, as Raši himself has said, upon the "*Mechilta*", so that it is of a midrashic character.

(3) "*Maḥazor Vitry*", attributed to R. Simḥa a pupil of Raši, about the beginning of XIIth Century¹. The commentary on the Haggadah is almost equally divided into Halachic and Agadic explanations. The first portion deals entirely with Halacha, with one or two exceptions, while the last part is treated in a purely Agadic manner.

(4) "*Sefer Šibbole Halleget*" by Zedekiah b. Abraham the physician of the XIIIth century; ed. Venice 1546; folio. The commentary contained in this book is preceded by a number of laws relating to the ceremony of the evening of passover, which correspond with MS. A (Cod. Gaster) and with most of the Yemen MSS. although they are described in much more detail in the "*Šibbole Halleget*". The commentary is mainly Agadic, the explanations being supported by many references from the Talmud.

(5) *Sefer Kolbo* (by Gerson b. Jehuda) of XVIth Century. Ed. Venice 1572 contains a commentary (ff. 55a—57a) based upon the "*Mechilta*". The explanations which are Agadic are divided into paragraphs according to the Hebrew text.

(6) "*Sefer Abudarham*" by David b. Joseph Abudarham of Sevilla, written in 1340 Ed. 4° Warsaw 1877: The commentary contained in this book (pp. 115—127) is almost entirely of a Halachic character. R. 'Amram, Saadja and Maimonides are mentioned, in discussing the reading of the text of the Haggadah. The commentary is preceded by the customary laws relating to the ceremony of the evening of Passover and correspond with the laws given in Maimonides' "*Yad Haḥazaqah*".

¹ Ed. S. Hurwitz, Berlin 1890.

SECTION IV.

Sources of the Haggadah.

The word הגדה sometimes called אגדה or אגרות derives its origin from one of the precepts of the Torah in which it says והגדת לבנך ביום ההוא (Exod. XIII. 8) (Vide Tr. *Pesahim* 115 b) which gave rise to the composition of this Haggadah. Its recital was made incumbent upon every Jew, and since it is considered praiseworthy to dilate upon the narrative of the Exodus, many agadic explanations have been written upon it. Hence the term אגדה or אגרות.

§ I. The origin of the blessing בורא פרי הנפך is to be found in Talmud *Pesahim* 105 a, cf. 103 a where the blessing is mentioned. Vide "*Siddur*" of R. 'Amram "Seder of Pesah" and Maimonides *Hilchoth Sabbath* Cp. 29, § 1 and Cp. 29, § 19 in the last quotation of which the whole text of the Qiddus contained in § 1. is to be found.

§ I ויבחר בי — ירדתי and תרומה — ומצותי טובים I have not been able to discover the source.

§ IX הא לחמא probably composed immediately after the destruction of Jerusalem¹ (the first three words of § IX were added later, probably by Maimonides. Vide his text of the Haggadah, at the end of "*Hilch. Hames ūmasah*"). — מה נשתנה § X, from Mišna *Pesahim* X. 4 (Tr. *Pesahim* 116 a) and was written before the destruction of the 2nd Temple. The sentence contained in the above Mišna viz. שבכל הלילות אני שכיב אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי was later on omitted, when the laws concerning offerings were no longer applicable.

The last sentence of § X בין יושבין וגו' must have been added later, since it is not contained in the Mišna.

§ XI ... עבדים דיינו is mentioned by Šemuel in *Pesahim* 116 a.

¹ Vide *סדר ההגדה לליל שמורים* by Hirsch Edelmann, Danzig 1845 p. 8 a and Zunz, *Gottesdienstliche Vortr. der Juden* Berlin 1832, p. 126.

§ XII ... אליעזר בר' מעשה is quoted in Tosaphoth 'Aboda Zara 45 a, also in Ketuboth 105 a, Tosaphoth where it is quoted from the Haggada¹. A similar narration is found in the Tosephta at the end of Pesahim.

§ XIII אמר ר' אלעזר is based upon the Mišna Berachoth I. 5. It is found in Tosephta Berachoth I. Vide Mechilta fol. 18 b, 19 a² and Sifrē 101 a³ (פ' ראח).

§ XIV ברוך המקום — ברוך הוא according to Zunz seems to be of younger origin: Phrases similar to this are found in Tana debe Eliyahu e. g. Cp. XVIII fol. 103 b and several times in the Tanhuma⁴.

§ XIV יכול מראש חדש—כנגד ארבעה בנים is taken from the Mechilta⁵ fol. 22 b & 21 a and in the same order. It originates probably from a Baraitha in Talmud Yeruśal. Pesahim X. 4 in which the text differs. I will quote here the recensions of the Mechilta and Yeruśalmi as an instance of the variant readings.

Mechilta	Yeruśalmi
<p>חכם מה הוא אומר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה יי אלהינו אותנו אף אתה פסח לו כהלכות הפסח אין מפטירין אתר הפסח אפיקומן :</p> <p>.....</p> <p>חכם מה הוא אומר מה זאת ואמרת אליו בחזק יד הוציאני יי ממצרים מבית עבדים :</p>	<p>בן חכם מהו אומר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה יי אלהינו אותנו אף אתה אמר לי בחזק יד הוציאני יי ממצ' מבית עבדים :</p> <p>.....</p> <p>טיפש מה אומר מה זאת אף אתה למדו הלכות הפסח שאין מפטירין אתר הפסח אפיקומן שלא יהא עומד מתבורת זו ונכנס לחבורה אחרת :</p>

The above recensions are probably corrected forms, revised after the destruction of the Temple. Dr. Hoffmann has suggested what might have been the original recensions⁶. "Yalqut"

¹ V. Maḥazor Vitry Ed. Hurwitz p. 295 note 20. ² Ed. M. Friedmann Wien 1870. ³ Ed. M. Friedmann Wien 1864. ⁴ V. Zunz, Gottesd. Vortr. Berlin 1832 p. 126 and H. Edelmann's Haggadah p. 11a. ⁵ ed. Friedmann l. c. ⁶ V. D. Hoffmann, Die Söhne in der Pesach-Haggada, Israelit. Monatsschrift, Berlin, 19. April 1894, Nr. 4 and Edelmann, l. c. f. 11 b—13 a.

at the end of Paraša פא and Raši Exod. XIII. 14 agree with the *Yerušalmi* in reading חכם instead of חזק.¹

§ XIV יתל כראש חזק until כחזק (p. 20) is taken from the *Mechilta* fol. 21 a.

§§ XVII—XIX חזק—חזק—חזק Rab mentions this in *Yerušalmi Pesahim* X. 5; vide Tr. *Pesahim* 116 a.

¹ The Torah speaks first of all of 3 children who are distinguished with regard to their different disposition and capabilities:

(1) Of a clever son חכם, (2) of one whose knowledge is very limited (חזק, חזק), (3) of one whose capacity is so small, that he is not able to put a question. The wicked one (חזק) does not come under this category since he may be just as well a חכם as a חזק. He is distinguished from the other 3 in character only.

In connection with the Festival of Passover, in Exodus, 3 replies only are given viz Exod. XII. 26—27; XIII. 8; and XIII. 14—15; the 4th is to be found in Deut. VI. 20—25 but not in connection with the Passover. It is most probable that Exod. XIII. 8 which contains a reply only, without any question, refers to חזק but it is a disputed question which of the other 2 verses in Exod. refers to חזק and which to חזק: (Vide Hoffmann, *Die Söhne der Pesach-Haggada* l. c.) Indeed all the questions seem to be very ambiguous since the meaning attached to each, depends greatly upon the tone in which it is asked. Hence it is doubtful whether either Exod. XII. 26—27 or XIII. 14—15 refers to חזק at all, and moreover whether on the contrary Deut. VI. 20—25 does not refer to the חזק. It seems most natural to assume, judging purely and simply from the wording of the questions, that (1) Exod. XII. 26—27 most probably refers to the חזק especially if the word חזק is taken to signify חזק (trouble) in which sense the *Mechilta* and *Jerušalmi* take it; since the question is put in a very unsympathic form; (2) that Exod. XIII. 14—15 from the exceedingly simple and childlike question must undoubtedly refer to חזק (or חזק); (3) that Deut. VI. 20—25 from the comparatively detailed form in which the question is put as well as from the knowledge it exhibits of a distinction existing between the terms חזק and חזק most probably refers to the חזק. The *Maḥazor Vitry* describes this question as proceeding from one חזק who is capable of speaking and of interrogating wisely. And lastly (4) that Exod. XIII. 8 as before stated most probably refers to חזק from the very fact of the question being omitted. This explanation corresponds with the Texts of the Haggadah which we now use.

§ XX *זינץ פֿדש באַהב* originates from various sources: *זינץ פֿדש באַהב* is a talmudical expression cf. *Hagiga* 9 b *זינץ פֿדש באַהב* ודורש של חמורין. In the *Mišna Pesahim* X. 4 we read *זינץ פֿדש באַהב* מארמי אובר אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה: The whole portion is a Midraś upon the Biblical text Deut. XXVI. 5—7, which Midraś the compiler of the *Mišna* may have already had before him.

§ XX *זינץ פֿדש באַהב* occurs in *Sifré*¹ after which we read *זינץ פֿדש באַהב* וראיתם על האבנים: ואת עמלינו כמה שני כל הבן הילוד וראיתם וכל אגרת, ר' יהודה היה from which we might infer that with some deviations, the whole of the text might have been formerly contained in the *Sifré*. The word *אגרת* alludes to some Agadic interpretation of the text, probably the explanation which the ordinary text gives for *זינץ פֿדש באַהב* (§ XXI) which is omitted in the above citation. (Vide *Yoma* 74 b where the same explanation is given of the text *זינץ פֿדש באַהב* as that of the Yemen, Spanish and German Haggadas). In the *Lekh Shab* of R. Tobia (fol. 83 a) we find the whole of the text (XX—p. 41) which Tobia himself acknowledged, was taken from the *Sifré*. A trace of the insertion which the Spanish and German, Bagdad and Tunis texts as well as *Sefer Kolbo* introduce immediately after § XXVI (*זינץ פֿדש באַהב*) commencing . . . *זינץ פֿדש באַהב* (vide p. VIII. supra) is found in *Mechilta* 7 b the end of which is amplified in *Exodus Rabbah* p. 8 end. The insertion of the Bagdad text commencing . . . *זינץ פֿדש באַהב* (p. 12 a Ed. Livorno 1879, vide also p. VIII. supra) is to be found in a somewhat more amplified form, in the *Maḥazor Vitry* (Ed. Hurwitz, Berlin 1890, P. 293).

§§ XXXV—XXXVII end *זינץ פֿדש באַהב* . . . *זינץ פֿדש באַהב* originates from the *Mechilta* f. 33 b where it is found in an abbreviated form; cf. also Midraś *Šoḥer Tob* Psalm 78 and Massecheth *Aboth* cp. V, verses 5—6.

¹ *Sifré* 128 a. ed. M. Friedmann, Wien 1864.

§§ XXXVIII and XXXIX וגר כמה מעלות טובות וגר was probably composed during the time of the Tana'im:¹ ומנח שנתן לנו את ממונם—עם נקודת הכסף זו בזה מצרים *Mechilta* 14b.

... גמליאל אימר (XL—XLV) is to be found in *Mišna Pesahim* X. 5—6 (Talmud *Pesahim* 116a—116b) cf. *Šocher Tob* Ps. 113, fol. 40 d.

§ LI until מצה ומרורים followed by p. 54, l. 1 כן ירי אלדנו is found in Tr. *Pesahim* 116b in the name of R. Tarfon and R. 'Aqiba who were probably the authors. I have not been able to discover the source of the intermediate portion of § LI, viz אהה גאלת—מרורים לפני גואלם.

p. 67, l. 13 כל חי נשמה was probably composed in the time of the *Mišna*, for we find that a part of it was said in the prayer for rain (ברכת הגשמים)² where a portion of the text is given, and in Tr. *Ta'anith* 6b in which another portion of the text is given, from which we may see that the text was then well known. It is mentioned in *Pesahim* 118a as the concluding portion of the Haggada. Some attribute it to a certain R. Šim'ōn ben Kēfa (כיסא), others to R. Šim'ōn b. Šētāh.³

LXVII, ידללך ירי וגר, is mentioned in Tr. *Pesahim* 118a.

The Pizmon said by the Aškenazim on the 1st evening of Passover, commencing הַפְּלִאָה אֶת רֹב נְסִים הַפְּלִאָה (vide p. IX) is based upon *Exod. Rabbah* Parasa 18. According to Zunz it was written about the 11th century⁴. Some, however, attribute it to Yannai a predecessor of Qalir, so that it would in that case have been composed during the first half of the VIIIth century. The Piut contained in the German Seder, commencing חסל סדור פסח (vide p. IX) was composed by R. Joseph Tob Elem⁵.

With reference to the four insertions which are contained in

¹ Vide *Tanya Rabbathi* p. 102. col. b and *Khozari* Part 3, cp. XI end, ed. Hirschfeld, p. 160, where it is mentioned. ² Vide *Berachoth* 59b.

³ Vide S. Baer's *Abodath Israel*, Rödelheim 1868, p. 206 and Graetz, *History of the Jews*, London 1892, Vol. III, p. 117.

⁴ Zunz, *Gottesd. Vortr.*, l. c. ⁵ cf. *Tosephta Pesahim* 114a.

in the German Haggadah, viz. those commencing (1) כִּי לֹא נָאֵחַ, (2) אֵרִיר דָּוָא, (3) אֲדִיד בְּרִי יִדִּיעַ and (4) חַד גְּרִינָא it is clear that they must be of much later origin, since they are not contained in any of the earlier recensions. (1) The first one of these compositions is based upon *Genesis Rabbah* Paraša 6. The sources of the remaining 3 I have not been able to ascertain. According to Zunz they were all written after the 15th Century¹.

SECTION V.

Arabic Translations and Interpretations of the Haggada,

(a) Literal Translations.

The Arabic translations are of a twofold character, the one comprising translations which are simple and literal, while the other comprises translations of an amplified character, being really agadic interpretations, in which in most cases the literal translation is also given previous to the commentary. The literal translations were and still are, those which are mostly used, since they enabled the people to understand the simple meaning of the text without employing very much effort or concentration of the mind. The translation is usually placed immediately after each paragraph of the Hebrew text. Those of Bagdad and Tunis are very good examples of such literal translations; but they differ very greatly from each other, and even in Tunis, I have observed, that the translations do not always entirely agree. I will here present a specimen of each, in order to show clearly the points of difference and to give an idea of the vulgar pronunciation; since one of the Tunis texts of the translation is punctuated throughout with the Hebrew sublinear vocalisation: The following is an

¹ Zunz, *Gott. Vort.*, l. c.

Arabic literal translation, according to the Tunis text, of the first paragraph of the Haggada proper (viz. **מה נשחטה ויגר**), with the variant readings in round brackets and additions in square brackets; subjoined to which I give the translation of a Bagdad text.

Tunis.

חמש (אש) ¹ אֶלְמַעְנָא (אלמענא) אֶלְיָלָה (אלילא) חאדרי מן דין (גמיע)
אֶלְיָאֵלִי [אֶלְדִּיר פִּר] גְּמִיעַ אֶלְיָאֵלִי לְאָרְס (מא) [אֶחְנַנְח] אֶנְגַּנְצִי ² (נגנצו)
חֶחֶא ³ מֶרְה (מרא) ⁴ וְאֶחְדָּא וְלִלְיָה (ואלילא) חאדרי ווג מראח [אלדרי ⁵ פִּר]
גְּמִיעַ אֶלְיָאֵלִי אֶחְנַנְח (אחנא) ⁶ נֶאֶפְלֹג גְּמִיר אָרוּ (ארו) ⁷ פִּטִּיר וְלִלְיָה
(ואלילא) חאדרי פִּיזֹ פִּטִּיר [אֶלְדִּיר פִּר] גְּמִיעַ אֶלְיָאֵלִי אֶחְנַנְח (אחנא) נֶאֶפְלֹג
אֶבְכָּרִיָּה (בקריה) ⁸ גְּזָאָרָה (גזארא) ⁹ וְלִלְיָה (ואלילא) חאדרי מֶרְאָר [אלדרי
פִּר] גְּמִיעַ אֶלְיָאֵלִי אֶחְנַנְח (אחנא) נֶאֶפְלֹג וְנֶשְׂרָבֻ סוּיָא (סוא) קֶאֶעֱרִין וְסוּיָא
(סוא) מְחַפְרִין (מחכרין) וְלִלְיָה (ואלילא) חאדרי פִּלְנָה (פולנא) מְחַכְרִין
(מחכרין) ¹⁰ ;

¹ *أَيْش* = what? *أَيْ شَيْءٌ* = *אֵיִשׁ* = (אש) חמש is frequently used in Vulgar Arabic for *أَيْ شَيْءٌ* (vide Aug. Müller, *Text u. Sprachgebrauch von Usûbi's Aerztegeschichte*. Sitzungsberichte, 1885, p. 890).

² נגנצו = *نَغَضُو* (נَغَضُ) with Alif prosthetic and waw as mater lectionis.

³ In such words as *חֶחֶא* the inclination of the vowel *ä* to *ī* is noticeable (v. Spitta, *Grammatik d. Arabischen Vulg. Dialects*, Leipzig 1880, pp. 36 and 37). This tendency is common to all vulgar dialects. ⁴ From the vocalisation and spelling of the words *מֶרְה* *אֶלְיָאֵלִי* *מֶרְאָר* it is clear that the *Ī*rab is not pronounced and also that the letter *ħ* (*ḥ*) is not sounded. ⁵ *אלדרי*

(*الْدَرِي*) is used indiscriminately in vulgar Arab. for m. and f., sing.

and pl., like Ethiopic *za*, and Aramaic *de*, *di* cf. Bezold, *Schatzhöhle*, Leipzig 1880, II. p. XIV. ⁶ *אֶחְנַנְח* and *אֶחְנַנְח* (*Iḥna*) = classical

نَحْنُ, cf. the classical Syriac *سَنُ* with the Vulg. Syriac *إِسْنُ* (v. Spitta, p. 73). The form *חֶחֶא* is also used (vide Spitta, p. 73 note).

⁷ *אָרוּ*, *אָרוּ*, *אָרוּ*. ⁸ *בְּקִרְיָה* = *بَقْرِيَّة*. ⁹ *גְּזָאָרָה* = *خِضَارَةٌ* another instance

in which neither *ṣ* nor the *Ī*rab is pronounced, hence the other reading *גְּזָאָרָה*, spelt according to the sound. ¹⁰ *מְחַכְרִין* = *مُتَحَكِّمِينَ*

(fr. *مُحَكِّمَات*).

Bagdad.

כמא תג'ירח האדי¹ אל לילה מן כל אל² לילאי: או פ' כל אל לילאי ל'ס נחנא גאמסין לאוונ³ מרה ואחורא וואדי אל לילה מרתין: או פ' כל אל לילאי נחנא אכלין כמיר או פטיר וואדי אל לילה כלו פטיר: או פ' כל אל לילאי נחנא אכלין כצאר או מראר וואדי אל לילה מראר: או פ' כל אל לילאי נחנא אכלין ושראבין⁴ בין קאעדין ובין מנחכין⁵ וואדי אל לילה כלחנא מנחכין:

These literal translations were undoubtedly intended to suit the exigences of the time and were therefore written in such a style as to enable the meanest intelligence to grasp the meaning of the Hebrew text. Just as the Bible was at a very early time translated into the Aramaic language, in the same way, in those countries where Arabic became the conversational language of the Jews, a simple Arabic translation was soon felt to be a want of the time and was consequently supplied.

(b) Amplified Translations.

The text published belongs to the latter class, viz. to that of amplified agadic interpretations, which exist only in MS. form. *Characteristics:* Besides being a commentary upon the text, it enables one in many instances to obtain almost a literal translation; so that it is somewhat similar to the first class, that of literal translations. Agadic interpretations are however given for almost every portion of the Hebrew text, while kabbalistic interpretations are by no means uncommon.

¹ (هذى) האדי used in vulg. Arabic for both mas. and fem. ² The separation of the article from its noun in the Bagdad translation is certainly very remarkable. I have found no instance of this separation elsewhere. ³ לאוונ is probably a corrupted form of وَلَوْ. ⁴ ושראבין instead of מנחכין in which like גאמסין and מנחכין the termination—ina was used in the plural for all cases (vide Bezold, *Schatzhöhle*, l. c. II, p. XIV). ⁵ מנחכין the Nun is probably a misprint for waw, which would then stand for a m. l. as in the above word אננצו (ננצו).

This is not surprising if we take into consideration the fact that the Yemen Jews occupied themselves very much with kabbalistic literature from the 15th to the 17th century. The commentary is composed partly of Hebrew and partly of Arabic; the former comprising for the most part agadic interpretations, while the latter embraces halachic, agadic and kabbalistic interpretations.

(c) Age and Date.

It is very easy to ascertain the approximate age of the MSS. of the Yemen Siddurim, since almost every MS. contains an exposition upon the Calendar, besides many tabular forms which enable us to calculate on which days the festivals fall in certain years. The table is invariably calculated from the time of the writing of the MS. Hence from the calendar we know that it was written during the latter half of the 16th century.

(d) Sources of the Commentary.

§§ II—V consisting of laws relating the order of the ceremonies to be performed on the evening of Passover, are based upon Maimonides' *Yad Haḥazaqah* Hilchoth Hames-ū Maḥṣah cp. VIII, § 7—12. The commentary is based entirely upon Hebrew sources and the greater part of it is either taken from or based upon various Midrašim e. g. *Genesis Rabbah* (v. notes pp. 25 c, 26 f, 29 f, 31 d); *Exod. Rab.* (v. 33 c, 34 f, 40 e, 43 d, 55 h); *Mechilta* (13 k, 32 d, 44 d, 55 h); *Yalqut Šim'oni* (40 a, 68 e, 69 b); *Pirke d. R. Eleasar* (35 e); *Pesiqta* (44 f, i); *Seder 'Olam* (13 m); *Šochër Tob* (54 d, 69 e, 70 b, c, g. Many portions are based upon the Talmud (v. notes pp. 8 a, 10, 11 b, 12 b, 17 m, 19 b, 31 e, 50 b, 51 a, 55 a, f, 57 c, e, 60 a, 62 b, 68 c, 69 a, b, d, 70 e, 71 c.) Some portions are based upon the comm. of Rasi (8 f, 12 h, 26 d, 29 a, 71 a); others upon Maimonides' *Yad Haḥazaqah* (9 b, 18 a, 50 d, e, 55 b, 57 f, 58 e, 70 f, 71 e); and lastly three portions upon *Tur Oraḥ Ḥayyim* 17 i, 58 e, 72 b.

(d) Philological Characteristics.

The commentary is written in the vulgar dialect so that it exhibits most of the orthographical and grammatical characteristics peculiar to most of the vulgar Arabic dialects. The most noteworthy points to be noticed are the following:

1. Yâ, alif almaksûrah is invariably expressed by alif e. g. מענא for معنى § XLVIII, סוי for سوى § LVIII.¹

2. The pluralis sanus of nouns, invariably terminates in —in (—ين) for all cases e. g. סנין for سنون (سنون); מועדיון (مؤيدون); מסחבריון for مستخدمون v. pp. 11, 13.

3. The relative pronoun الذى is used indiscriminately for both mas. and fem., sing. and pl.² It is thus similar in use to the Hebrew אשר e. g. pp. 11, 13.³

4. The personal pronouns הוא and היא are mostly used instead of הו (هو) and הי (هي) e. g. pp. 8, 9, 10, 11; I have therefore not thought it necessary to correct the form into classical Arabic, except in a few instances. The same applies to the prepositions על and אל which are used for على and إلى e. g. pp. 9, 15, 18, 22, 25 etc. Isolated instances occur in which the classical form is used e. g. pp. 23, 26, 41.

5. The *tešdid* is in very many instances placed over the wrong letter, but this was probably due to the quickness of the writing of the copyists, e. g. the word שי is very often with a *tešdid* (§ XXXIII) intended to be placed over the yâ. The presence of this *tešdid* is no doubt to be attributed to the quickness of pronunciation, so that the word was pronounced šayyun instead of šai'un (شَيْءٌ), just as the word מייד (§ XVIII) was written and pronounced miyyatun instead of mi'atun (مائة). Similarly the verbal form ידיעי was not only pronounced yaddi, but also written ידעי §§ XLVIII, LIV, LIX, LXVII.

6. The third person pl. imperfect of all verbs, terminates

¹ v. *Kitâb al-Amânât wa'l-Itiqâdât* ed. S. Landauer, Leiden 1880, Einleit. p. XV. ² v. Spitta, l. c. § 39 b, and Landauer, l. c., p. XVI,

³ v. Hirschfeld in ZDMG, XLV, p. 335.

in most cases in *ū* instead of *-ūna*, so that there is no difference made between the indicative and the subjunctive e. g. *ويقدمون ويقدّمون* (p. 10), *ويمتدون* for *ويتمدون* (p. 59), although sometimes but very seldom, the classical termination is used. The termination *-ū* is perhaps a Hebraism.

7. The *tešdid* of verbs whose middle radical is *wâw* or *yâ* is almost invariably expressed by repeating the second radical; the sign of the *tešdid* is also frequently added e. g. *أول* for *أَوَّل* § I, *بينت* for *بَيِّنَتْ*, *أولاً* for *أَوَّلًا* § XXXIII; *المهيئ* for *المهيَّئ* (fr. *هاء*) § LVII. In most of the Jewish vulgar Arabic texts however, the *tešdid* of these verbs is expressed by two *wâws* or two *yâs* alone, the addition of the *wâw*, or *yâ* being a sufficient indication of the *tešdid*. This sign was however placed over the *wâws* or *yâs* in order probably, to show the pronounciation.

8. The same class of verbs retain the second radical in the Jussive e. g. *لم يقل* for *لَمْ يَقُلْ* § LXIX; *لَمْ يَزِدْ* for *لَمْ يَزِدْ* § XLV.

9. Verbs whose 2nd and 3rd radicals are alike e. g. *مَدَّ* generally express the third rad. in I by repeating the second; a *tešdid* is also frequently added, probably for the same reason as mentioned in 7, e. g. *تَجَدَّد* for *تَجَدَّدَ* § LIV.

10. *ت* (often *ה*) is frequently used for *ח* e. g. *באנה* or *באנה* for *באנה* §§ XXXII, XXXIII, *בינה* for *בִּיְנָת* § XXXIII.

11. *ח* is often written instead of *ת* e. g. *כחירה* for *כְּתִירָה*, *זיאה* for *זִיָּאָה* § XIII.¹

12. In one instance *א* is used instead of *ת* i. e. *אלספלה* for *السفلة* § XLV, *חברה* for *هندبة* v. Appendix A. This is not very uncommon in Jewish vulg. Arabic.

13. The word *ليس* (لَيْسَ) remains unchanged before all verbs regardless of gender and number, and is used in many

¹ v. Hirschfeld's *Jew.-arab. dialect of the Maghreb*, in Journal of the Royal Asiatic Society 1891, p. 308 and his *Assab 'iniyya*, Lond. 1894, p. 13.

cases instead of the ordinary neg. particle לא §§ X, XV, XVII.¹

14. The letters א ו י are frequently used (especially in the Heb. portion) to indicate the vowels a, u, i §§ XLV, LXIX.

15. The conjunctive particle וְ is often omitted e. g. pp. 36, 38, 43, 49.²

16. ה is often omitted in the apodosis after אֲמַנְתָּ (אֲמַנְתָּ) e. g. pp. 9, 64. With reference to the Hebrew portion of the commentary I merely wish here to point out, (a) that in all cases where the pronunciation is intended to be clearly indicated the letters alef, yad, waw are added as matres lectionis; and (b) that the particle שֶׁ indicating the genitive or possessive case is invariably joined to the following noun, as if it were one word e. g. שֶׁל שִׁירָה=שִׁירָה § XVII, שֶׁל בִּרְכָה=שִׁירָה § LXIX. I have noticed this peculiarity in all the MSS. of the Yemen Siddur which I have consulted. The transcription of the Arabic letters is as follows:—ג=ج, ג=غ, ח=ح, ז=ذ, כ=ك, פ=ق, צ=ص, צ=ض or ط, ז=ظ.

SECTION VI.

Description of Manuscripts.

A. *Codex Gaster* No. 4: fol. of XVIth century consisting of 203 leaves, the first two leaves and ff. 201—end of which, were written by a later hand. ff. 201—end consists of a composition with the superscription רִקְקוֹן לְהוֹשֵׁעַת רַבָּא. The MS. is written on oriental yellow paper, each page of which contains 30 lines and each line on an average 15 words. Custodes are found at the bottom of each leaf. There are many marginal notes throughout the MS. but mostly of a Halachic character. I have chosen the above text upon which to base my translation, because if not orthographically and grammatically the

¹ v. Sitzungsberichte Aug. Müllers *Text und Sprachgebrauch von Useibi's Aerztegeschichte*, 1884, p. 890. ² v. Spitta l. c. 349.

most correct, it is the most complete copy of the Yemen Siddur which I have consulted. It commences as most of the Yemen prayer books, with the prayers recited before retiring to rest, and is preceded by an Arabic introduction. It contains the whole of the daily Siddur and the Maḥazor, together with a large number of Piyyutim and Seliḥoth, *Megillath Bene Hašmonai*, Mišna: Massecheth *Roš Haššana*, *Yoma*, *Beša* and *Sukkah*. It also contains Ibn Gebirol's *Keter Malchuth* and Azharoth, and Ibn Ezra's *Seder 'Abodah* said on the day of Atonement. The Qinoth said on the ninth of Ab are taken entirely from the Diwān of Jehudah Hallewi. At the end of the Siddur, we find a detailed list of rules, in Arabic and Hebrew, for fixing the calendar, (which is calculated according to the era of contracts or Seleucidan era) with the superscription עבר שנים. The MS. finishes with the enumeration in Aramaic of certain laws regarding marriage contracts, bills of divorce and other documents e. g. documents of purchase, documents of gifts &c. Sappir tells us that all such documents were written in Aramaic since the people were more acquainted with that language than with Hebrew, while most letters were written in Arabic.¹

B. *Codex Gaster* no. 6, paper, 314 ff. differs but little from MS. A. It was written about the first part of the XVIIIth century, and is the copy of an older MS. of the XVIth century, as evidenced by the calendar. It contains the peculiar piut in the Sabbath evening service, the subject of which is based upon the 10 spheres. Each verse commences with the words "Bar Yoḥai". It is attributed to R. Šim'on b. Yoḥai. The first letters of each of the first five verses form the word Šim'on. I have not seen this in any other Yemen Siddur, nor does Steinschneider mention it.²

C. *Codex British Museum* Or. 1480, small folio of 17th century; Paper ff. 153; contains *Aboth* and Massecheth *Yoma*;

¹ v. Eben Sappir l. c., I, 62b. ² v. Steinschneider, *HSS. aus Yemen* in Hamazkir, vol. XIII, 1873, p. 55.

pp. 109a—116b consisting of Selihoth are probably by a later hand, as well as Massecheth *Yoma*. The first 2 leaves of this MS. are defective and the marginal notes throughout the greater part of the MS. are torn away.

D. *Codex Oxford Opp. Add.* fol. 58. Neubauer's Catalogue 2498. Written during the first half of 16th century, about 1532. On the whole this MS. is very full, and comes next to A, in point of detailed explanation; it is the best of those MSS. which I have consulted, with respect to the orthography of the Arabic parts. It is written as most of the Yemen MSS. are, in a beautiful, bold, clear hand.

E. *Codex Brit. Mus.* Or. 2227, 4°; the first 5 leaves and the last are very defective probably through continual use. It does not contain a commentary upon the Haggadah but a number of instructions in Arabic, which I have added as appendices. It contains 249 ff. and was written c. 1540. It contains Massecheth *Aboth*. Appended are the books of Lamentations and Esther with Arabic translation (Heb. characters) and Psalm 137 with simple superlinear punctuation. It is written on paper.

F. *Codex Brit. Mus.* Or. 2418. Paper ff. 111 small folio of the 18th century. It contains no commentary on the Haggadah, but simply the text which is identical with A. and instructions in Arabic, the first portion of which is identical with A. pp. 1 until 4, line 13 (במצרים). It then proceeds straightway with the text בברזל (p. 11) until בני חור; then follows ויחרגו—היה חלילה (A. p. 14, line 2—7). The text continues again from מה נשחנה (§ X—LII) followed by instructions which are identical with A. (p. 58, l. 9—p. 59 l. 6). Then וצפה אלכצרה identical with A. (p. 59, l. 11—p. 60, l. 5). It finishes with the passage commencing ואעלה את בני לם which is contained in appendix C. (q. v.)

G. *Codex Brit. Mus.* Or. 2417: Small folio, paper, containing 155 ff. Written about 1650. Massecheth *Aboth* and several biblical books (Lamentations, Psalms, Job and Proverbs)

are included in the MS. It contains no comm. on the Haggadah but instructions almost identical with F.

H. *Codex Oxford Opp. Add.* 96: no. 1145 in Neubauer's Catalogue. A small folio containing 139 ff. Written (on vellum) about 1529. Many leaves are injured, and a great number of them are supplied by a later hand. It contains no comm. on the Haggadah, but directions which are identical with those contained in F.¹ (q. v.)

K. *Codex Oxford e* 11 (not yet catalogued), a 4° MS. written about 1526, on paper. It contains no Arabic comm. on the Haggadah but a long Hebrew comm. It does not contain the text of the Hallel, but mentions it to be said. The Arabic instructions are almost identical with F, with the exception of the last portion beginning יצאנו מן ירדן (vide appendix C.) which is entirely omitted.

M. *Cod. Brit. Mus.* Or. 2390. Small folio, written about 1643. The text is identical with A. It contains no comm. on the Haggadah. The instructions in Arabic are identical with those of B. It finishes exactly the same as E. which will be found in appendix C.

N. *Codex Brit. Mus.* Or. 2389. Small folio of 17th century containing 213 ff. (paper). It only contains the Heb. text of the Haggadah, with Arabic directions almost identical with F. *Aboth* and *Yoma* are included.

O. *Codex Brit. Mus.* Or. 1479. Paper, ff. 158, 4°, written about 1674. Contains neither text nor commentary of the Haggadah.

¹ v. Graetz, *Monatschrift* 1871, p. 320 sqq. where this MS. is described in detail.

TRANSLATION.¹

V. This is the explanation of the Haggada. First (with regard to the benediction) בִּירָא פִּרֵי הָאָרֶץ we must know (lit. know) that the word גֶּפֶן is (synonymous with the Arabic عِنَب and that its real name is כֶּרֶם, for it is said of Noah that "he planted a vineyard" (Gen. IX. 20) and again "Thou shalt plant vineyards and dress them" (Deut. XXVIII. 39). Further "what man is there that hath planted a vineyard" (Deut. XX. 6). "Thou shalt plant a vineyard but shalt not use the fruit thereof" (Deut. XXVIII. 30) so that, with reference to that which is planted, it is called כֶּרֶם; with reference to that which bears fruit, it is called גֶּפֶן and with reference to the fruit itself which is produced, it is called עֲנָבִים (grapes), concerning which it is said "then thou mayest eat grapes, thy fill at thine own pleasure" (Deut. XXIII. 25), and (lastly) with respect to that which presses it (the grape), it is called יַיִן (wine). With regard to raisins one says (the benediction) "the creator of the fruit of the tree" because it belongs to that which remains of the plants. Further, we first say the blessing upon wine only, since (lit. just as) it is placed in the text before (the word) דֶּגָן (as it is said), "And all the best (lit. fat) of the vintage and of the corn, the first fruits of them which they give unto the Lord" (Numb. XVIII. 12). The blessing at the end of the meal is (said) upon the unleavened bread (lit. the

¹ Square brackets indicate a reading from another MS, round brackets, addition to complete the sense.

morsel: usually of bread) as it is said "a land of wheat and barley and vines and fig trees and pomegranates" (Deut. VIII. 8): **תָּשֶׁה** is placed before **גִּמְלָן** therefore (our sages) of blessed memory, have asked (lit. said) [why do we say the blessing upon wine first?] because Jacob our ancestor was blessed with it when his father (Isaac) blessed him, as it is said "And he brought him wine and he drank" (Gen. XXVII. 25). It is said (further) **כֹּה אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ מִכָּל עַם** (which signifies) "He who has sanctified us, and removed us far from all peoples; **וַיְרִמָּנוּ מִכָּל לָשׁוֹן**: and has exalted us above all tongues; **בָּרַךְ בִּי וַיִּגְדָּל**: he has chosen us, and made us great; **וַיִּרְצֵנוּ בִּי** he has been pleased with us, and has glorified us and has elevated our position and has given us these times as days of joy and gladness; they are holidays" (cf. Heb. **יָמֵי חַיִּים טוֹבִים**), which exist for Israel as a great happiness and a solace.

VI. Know that on the festival of Passover the Israelites went out of Egypt and that God liberated them through his (lit. a) mighty hand; they did not consider themselves secure, to wait until the dough was fermented (lit. between that time during which the dough was fermented), but ate it unleavened. And this was a great joy (to them) that the dough had not become fermented until after a long time. (Our sages) of blessed memory have said "This cake (referring to the **מַצָּה**) was blessed, and they (the Israelites) ate it for thirty days from the fifteenth of Nisan until the fifteenth of Iyār. They then searched for the Manna, which was created between the watches (of the night) and was prepared for the Israelites when its proper time had arrived". On the Festival of Weeks, they heard the ten commandments, for the Israelites had continued to count the days and the weeks: The numbering of them is a commandment of the Pentateuch (lit. law) as Moses commanded and said "And this shall be the token unto the &c. . . ye shall serve God upon this mountain" (Exod. III. 12). There shall be a numbering to thee of fifty days; God made it known to him (Moses), that after fifty days, they (the Israelites) would hear the ten commandments and

that the law would be given to them. "God said (unto Moses) come up to me on the mount, and be there, and I will give thee the tables of stone and the law and the commandment" (Exod. XXIV. 12). On the Feast of Tabernacles we make mention of the cloud of the Divine Presence which surrounded them, as it is said ("that your generations may know) that I made the children of Israel to dwell in booths." (Levit. XXIII. 43.) The Targum renders this "behold I made the children of Israel to dwell in the shadow of my cloud". With regard to the New Year, on which the first man was created and the time when the world was not created (lit. was missing) it is said, "This day is the commencement of thy works"; this refers to the first man as it is said "Let us make man in our image according to our likeness" (Gen. I. 26) which expresses the idea of making (or creating). [fol. 37 a.] The day of Atonement is a time of expiation for the Israelites, who are compared to ministering angels; they do not eat nor drink, (they fulfil) all the conditions (required of angels), and occupy themselves with prayer and with the Torah. (Our sages) of blessed memory have said that throughout all the days of the year, Satan accuses Israel, except on the Festivals and on the day of Atonement, because the number of the letters of the word ששן, is arithmetically equal to the number of the letters of the word ששס (the number of days of the solar year) less six days: The eighth day of the Festival of Tabernacles and the day of Assembly (*i. e.* the Festival of Pentecost) and some say the seventh day of Passover, are not festivals by themselves, but the day of Atonement and the New Year, which are days of penitence and of service to God the exalted one, are distinct. Some say that the arithmetical value of the letters of the word חששן, is equal to the arithmetical value of the letters of the word ששס less one, and this is the day of Atonement, on which there is an atonement for Israel concerning the incident of the (golden) calf, and on which day it is said, "I have pardoned according to thy word" (Numb. XIV. 20). It is further said, "On the day when I visit, I will visit their sin upon

them" (Exod. XXXII. 34). This refers to the day of Atonement, on which day it is also said, "And let them make me a sanctuary, that I may dwell among them" (Exod. XXV. 8). (The reason for) this is, that all the people may know that Israel has been forgiven in the incident relating to the (golden) calf and on account of this the tabernacle of the testimony (or Law) (Exod. XXXVIII. 31) was thus called, that it may be as a testimony to all succeeding generations (lit. to all comers in the world) that Israel has been pardoned. The arithmetical value of the letters of the word משכן which is the number of years that the (first) temple which Solomon had made, lasted, is four hundred and ten years. The number of years during which the first temple lasted, is also enigmatically referred to, in the word בואר, in the verse בואר יבוא וגו' (Levit. XVI. 3). Herewith shall (Aaron) come into the holy place, with a young bullock &c. since the arithmetical value of the letters of the word בואר is 410. We say on the festival of unleavened bread זמן חירותנו, [which signifies freedom, because God brought us forth from bondage and cruel slavery]; on the festival of Weeks זמן מתן תורתנו which is (a time of) true joy i. e. the revelation (lit. descent) of the Law to Israel, which was made perfect for them; and on the feast of Tabernacles זמן שמחתנו (when) there is a complete union (or collection) of joyful things. The New Year is the memorial of the sounding of the Šofar, the awakening of the world to penitence; and with regard to what our teacher (Maimonides) says in his compilation of laws entitled שבירת ים, concerning the days which must be observed as holidays (lit. concerning the resting on the holidays), six days are enumerated, viz. the first and seventh days of Passover, the first and eighth days of Tabernacles, one day of Pentecost, and the first day of the seventh month; these are called ימים טובים. On the seventh day of Passover the (red) sea was rent for (the sake of) Israel and many miracles were performed for them. After saying כי בנו בחרת ואורתי קדשת וגו' the reader returning to the original idea of the blessing,

(concludes) "Blessed (art thou) who hast sanctified Israel and the seasons".

VII. This (following) blessing (is said) on all holidays בריך אלהי ישראל—לזמן הזה. Praise be to him who has caused us to live, and has shewn favour unto us and has caused us to reach this time.

Know that the four cups (of wine) correspond with the four expressions of redemption "And I brought out" "And I delivered" "And I redeemed" "And I took": These four cups correspond with the arrangement of the creation (or existing things), since it was composed (lit. made fourfold) of four spheres which were consolidated (lit. made strong) into the four elements, from which arose, metals, plants, irrational (lit. dumb) and rational beings and thus (also corresponding with) the four circuits and the four sides of the world (*i. e.* the cardinal points). The reason why we eat תרומה, which is a mixture of various fruits, is that it may act as memorial of the clay and straw, (used in Egypt for making the bricks). And the reason for the herbs (lit. raddish) is, because it is served up upon the table(s) of kings. [They dip them in vinegar, since it is invariably the custom of kings to eat bitter herbs with vinegar]. The expression עַל נִסְיָאֵיהֶם יִדְּרֵם is used, from the idea of lifting up, as it is said, "And he bare them (lit. lifted them up) and carried them all the days of old (Isaiah LXIII. 9). Two kinds of meat were placed upon the table (lit. were produced), (the) one (to serve) as a memorial of the Paschal lamb, and the other, as a memorial of the ordinary festival offering; because (with reference to the one) it is (said), on the fourteenth day after noon: And God said "Thou shalt not offer the blood of my sacrifice with leavened bread" (Exod. XXXIV. 25) *i. e.* thou shalt not sacrifice the Paschal lamb, while there is yet leavened bread (in the house). (With reference to both offerings we read) And (God) said "Thou shalt sacrifice the Paschal offering unto the Lord thy God, of the flock and of the herd" (Deut. XVI. 2). Of these צֶאֱזָא refers to the Paschal lamb and בֶּקָר, to the ordinary festival

offering. The Targum (of Onkelos) has explained it (this passage) thus:—And thou shalt sacrifice (lit. slaughter) the Paschal offering before the Lord thy God of sheep, and shalt sacrifice offerings of oxen: This has reference to the flesh of the ordinary festival offering.

VIII. Our sages have said [fol. 37b] The five cups (of wine, which some are accustomed to drink) on the (first two) nights of Passover, are an allusion to five things. Upon the first cup, one says the benediction containing the sanctification of the day, corresponding with the brain, which is the seat of the intellect which is sanctified. Upon the second cup one recites the Haggada, corresponding with the heart which relates words of wisdom, since it is the tabernacle of wisdom as it is said "yea my heart hath had great experience of (lit. has seen abundantly) wisdom and knowledge" (Eccles. I. 16). Upon the third cup one says the blessing after meals, corresponding with the liver, which contains the soul of life (lit. the living soul); it eats, drinks and feels and divides the food equally over the body. Upon the fourth cup one finishes (the recitation of) the "Hallel", corresponding with the whole body which praises God, as it is said, "All my bones shall say, O Lord who is like thee" (Ps. XXXV. 10). Upon the fifth cup one recites the "great Hallel" which contains twenty six verses, being equal to the arithmetic value of the letters of the tetragrammaton; this (cup) corresponds with the knowledge which man possesses, since with it, he strives after (lit. reaches, attains) the knowledge of God: The drinking of this (5th) cup of wine is optional, that is to say, if a man wishes to acquire a true knowledge of the world (lit. to perceive existing created things in its truth) he has the power to do so. They (the sages) instituted it (*i. e.* the great Hallel) at the end (of the Haggada), so that no one should recite it, except when well satisfied and with a joyful heart. This is an allusion to that which says "He only is fit to walk about in Paradise who is well satisfied with food" and those who are wise will understand it. Thus far the

explanation corresponding with the four expressions of redemption "And I brought out" "And I delivered" and "I redeemed" and "I took": והוצאתי (Exod. VI. 6—8): that is to say, that every man ought to redeem his soul from the four natures of which he is composed (lit. formed) and should join himself to the quintessence *i. e.* the degree of the souls of the spheres, which is equivalent to (the) five, as it is said, "And I will bring you in unto the land" (Exod. VI. 8). This is the land of life as David said, "I will walk before the Lord in the land(s) of the living" (Ps. CXVI. 9) and with the knowledge of this, he went forth into freedom and became a servant of God and not a servant of servants. Then he fills the second cup and recites the following Haggadah upon it.

IX. He lifts up the unleavened bread in his hand and says:—בבדילי יצאתי—בני חורר *The Explanation of the Haggada:* First we shall commence with the commentary of this Haggada and we shall explain the meanings but will not prolong it, for our sages of blessed memory have said, "One should always teach (lit. repeat) his pupil by means of a short method, so that they first recited בבדילי וגו' which refers to our going out of Egypt בכפר which means in haste, without delay, for the Targum (of Onkelos) translates the word בחפזון by בבדילי which means, that their departure was in haste, because they went out before the dough had leavened, as it is said, "(And they baked) unleavened cakes for it was not leavened" (Exod. XII. 39). The text continues further הוא לחמא כניא which means "This is the unleavened bread" *i. e.* the food of the poor man, for leavened bread is more pleasant than unleavened bread and is better for the nature (of man) and for the digestion (lit. stomach); we eat unleavened bread, only as an everlasting memorial of the departure from Egypt: With reference to "the bread of a poor man", just as it usual for a poor man to possess little, so also here (on the first two evenings of Passover) we recite the benediction of the "sanctification" with just a small portion (of unleavened bread). Further כל דכפין ייתי ויכול, that is to say, whoever is hungry,

let him come and eat of this unleavened bread, for the Targum translates the word רעב by כַּסָּף (hunger, famine). With regard to the Israelites (themselves) they are in duty bound to eat unleavened bread on this night, [fol. 38a] it is obligatory, not optional, but it is optional concerning the remaining days of Passover. וְכָל דְּצָרִיךְ לֵשְׂמָה means that it is incumbent upon the individual who enters (lit. comes) [among the Israelites] and becomes a proselyte, to bring the offering of the Passover, as it is said, "And when a proselyte shall sojourn with thee and will keep (the) Passover unto the Lord" (Exod. XII. 48), similarly to what we have explained concerning the unleavened bread.

שָׁמָּה הָכָא לִשְׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְצָה דִּישְׂרָאֵל וְגו' signifies, that now (lit. these years) we are slaves to nations, but at a future time (lit. in a future year) we shall be free, which points to the days of the Messiah, may he speedily appear (lit. be revealed); this (indeed) will be a true redemption which we have been promised on this night, as Scripture says "It is a night of observance unto the Lord" (Exod. XII. 42). Our sages have said that this night is held precious (lit. is preserved or observed) by the Israelites before God (as a night on which) He performed miracles and wonders for them and delivered them from the hand of their enemies: This is the night on which God revealed himself to Abraham our ancestor who prevailed against the ten kings. This is the night on which Isaac said to Esau, "Go out into the field and hunt some prey for me" (Gen. XXVII. 4); and on which Jacob prevailed against Esau his brother so that Isaac his father did not bless him. This is the night on which the Israelites were about to be delivered from the hand of nations, in the days of the son of David: "It is a night of celebration for all the children of Israel throughout their generations." (Exod. XII. 42); the expression לְדִרְהֵם refers to the days of the Messiah.

It is a night of observance in Egypt: This is the night on which the Israelites were delivered in the days of Mordecai and Esther, when Haman stood up against them. The true

idea of the Haggada (lit. the explanation of &c.) is briefly stated (or is made known) in the text commencing **והגדת לבנך** "And thou shalt tell thy son": The explanation of the word **בבית** as an abbreviation, is as follows:—The first Beth represents the two nights (of Passover) the second Beth the two dishes; the Hé the five cups (of wine); the Yad the ten plagues; another explanation of the Yad is that it represents the ten trials by which our ancestor Abraham was proved, the result of which was, that the Israelites went out of Egypt through his merit only. A still further explanation is, that it represents the ten temptations with which our forefathers tempted God as it is said, "They have tempted me these ten times" (Numb. XIV. 22); the Lamed represents the thirty days during which they (the Israelites) ate the (unleavened) cake; the Vav refers to the scriptural commandment which says "Six days shalt thou eat unleavened bread (Deut. XVI. 8). Another explanation refers it to the sixth hour of the eve of Passover, until which time, the people search for leaven. It is necessary that he (the master of the house) should make a change on this night *e. g.* there may be distributed among the children, things fried, nuts and almonds and similar things, that they may vie with each other in seizing the unleavened bread from each other's hands. They raise the table before they eat, in order that the children may notice it and ask what the reason of it is. This ceremony is performed (lit. the description of this is) in order that the son may ask his father, the pupil his teacher, the wife her husband, and the informed man, himself, for information concerning this night.

X. **מה נשתנה—מוסבין** This is the question, and the reply is **עבדים היינו וגו'** (p. 16), Now **מה נשתנה הלילה וגו'** signifies (the following):—In what does this night differ from all other nights, on which it is not in accordance with custom to dip bitter herbs (lit. which is in accordance with custom that herbs have no dipping) whilst on this night we dip bitter herbs twice in the mixture. On all (other) nights we eat either leavened or unleavened bread while on this night (we

eat) unleavened bread only; on the other nights (of the year) we eat other kinds of herbs but on this night, only bitter herbs; on the other nights we do not lean while eating while on this night all of us lean; [fol. 38 b] all this difference which is made on this night, is (intended) for the public manifestation of the freedom into which God liberated us from the hand of the Egyptians, and which we were incapable of bringing about ourselves, while we were subjected in slavery to Pharaoh. Therefore when God was desirous of the freedom of (his) people from Egypt, he announced glad tidings unto them, through the medium of Moses our instructor, peace be with him, for the sake of his covenant with Abraham, Isaac and Jacob, so that they went out from under the hand of the Egyptians; and just as He announced good tidings to them through the medium of Moses our teacher, peace be with him, in the same manner will he make us rejoice through the medium of the son of David our master, who will bring us forth from slavery to freedom, from among the nations, as it is written "And I will bring them out from the peoples and gather them from the countries and will bring them into their own land (Ezek. XXXIV. 13).

מוסבין: *i. e.* they lean, similar to the custom of kings who lean on their left side *e. g.* "while the king was (reclining) on his couch" (Cant. I. 12); again "Hezekiah turned his face to the wall" (Isaiah XXXVIII. 2). Then the informed one (lit. the knowing one) replies and narrates what befel us in Egypt, and what happened to Jacob our ancestor while with Laban, and the description of the redemption, in this order.

How is this night known from all (other) nights? in that our ancestors went forth from Egypt, from the house of bondage; and what did they do? They used to mix the straw with the bricks and the bricks with the straw; (and) for whom? For Pharaoh the perfectly wicked one, the despotic one; but God liberated them with a powerful hand and an outstretched arm.

XI. This is the answer משובח — עבדים חיינו: *i. e.* This is the

reply to *מה נשתנה וכו'* mention of which has been previously made. He (*i. e.*: the one who replies) says that this (ceremony of Passover) is kept, because we were enslaved in Egypt with clay and bricks and similar things, as slaves of the unyielding soil; then God brought us forth with a mighty hand and an outstretched arm, and had he not brought us out of Egypt, then assuredly we and our children would have remained in servitude until this very time; and although we are acquainted with this reason *viz.* the departure from Egypt, yet it is incumbent upon us always to consider and reflect upon this night and to prolong it as long as we are able, in accordance with the text "He who prolongs the recital of the departure from Egypt, behold he is to be praised". The meaning of the word *משבחה* is "praised" *e. g.* "And they praised her to Pharaoh" (Gen. XII. 15) which the Targum renders: *וְשִׁבְחוּ רָחֵם* *i. e.* they praised her.

XII. *מעשה ברבי אליעזר—של שחרית*: Why is there mention made on this night of a long description (of the departure from Egypt)? Because it is related that among the sages, an event happened in a city the name of which was Bené Barak, where they were discussing (*lit.* informing each other, of) the characteristic of the redemption the whole (*lit.* the length) of that night, until their pupils came and informed them that the time of dawn had arrived. This incident has only been mentioned with the idea of presenting a tradition (as well) as we are able. The above incident (relating to the prolonging of the recital of the departure from Egypt) refers to the time after midnight, as it is said in *Orah Hayyim* § 477 why is it prohibited after midnight (to eat of the unleavened bread which is preserved as the last morsel to be eaten during that evening)? Because it is a commandment from the Torah (to eat it before midnight). A child who is able to eat unleavened bread is obliged to do so, but if they prolong the narration of the departure from Egypt, the children will fall asleep and will thus be prevented from being initiated into the precepts. Therefore those who are grown up should not

dilate [fol. 39a] upon the narration before the meal, lest the children fall asleep. (They should partake of their meal before dilating upon the departure) although they may eat it without having the full intention of doing so: but after the meal it is permitted us to prolong the narration at our pleasure (lit. very much). Maimonides however, permits one (to eat unleavened bread the whole of the night).

XIII. אמר להם ר' אלעזר—אח ימות המשיח: Rabbi Elazar ben Azariah said to them, "On account of the greatness of my learning, in the sciences, which has worn out my body, I have become like one of seventy years, (but) I have not heard of this idea, that the departure from Egypt should be mentioned in the night, until Ben Zoma came and explained it to us; he has also explained this idea in the Tractate Berachoth. Another explanation: It is said in the text כבן שבעים שנה but not כבן שבעים שנה [that is to say, he was not really seventy years of age, but on account of the greatness of (his) learning in the Torah, he quickly became old, while the hair of his head and his beard were black]. Our sages, peace be with them, have said, that on a certain occasion they installed R. Elazar ben Azariah in the council of the Sanhedrin who were all old men, while he was young (lit. of black hair), so that he blushed (lit. was ashamed) before them, and prayed to God that his hair might become white like theirs, and it became white: thereupon he was like an old man of seventy years of age when he said, I did not know that the celebration (lit. mention) of the departure from Egypt took place in the night until Ben Zoma explained it, and proved it from the words למען ימי חייך; חזכר את יום צאתך כל ימי חייך the words ימי חייך refer to the days, but the addition of the word כל includes also the nights. Our sages have offered a second explanation viz. that the words ימי חייך refer to this world, while the word כל includes the days of the Messiah, i. e. the memorial of the departure from Egypt shall last for ever, it will not be forgotten in the length of time.

XIV. בריך המקום—מינהיך לעניך: The word מקום refers (lit.

points to) God, since the arithmetic value of the letters of the word **מקום** is equal to the arithmetic value of (the squares of the letters of) the Tetragrammaton. Thus the value of the letter **Yad** squared amounts to one hundred, that of **Hé** squared, and **Vav** squared and the last **Hé** squared altogether amounts to one hundred and eighty six, which is equal to the value of the word **מקום**. Understand this: God, praise be to him, who gave us the law which makes us perfect, said that the Torah alludes to four sons each having his own peculiar characteristics (lit. the Torah speaks, corresponding with four sons) one is wise, another wicked, another simple and one who does not know how to ask. [fol. 39 b] The signification of this is, that the world is not free from both the wise, the condemned (lit. cursed) and from him who holds an intermediate place (*i. e.* who is neither wise nor wicked); the simple one, is he who possesses no knowledge, but is as ignorant as the hard earth which is neither sown nor mown. Corresponding with them (the four sons) are the four species of plants connected with the Lulab (palm). The citron is compared to a wise man, in whom there is learning combined with good actions *i. e.* he is perfect in both physical and intellectual virtues (lit. natural and rational virtues). The myrtle is compared to an ignorant person who possesses physical virtues (only), like the myrtle which has a good odour but no taste. The citron has both smell and taste; the palm has a taste but no odour, like the simple one who possesses learning but not good deeds. The willow has neither taste nor perfume like a worthless fellow who has neither physical nor intellectual virtues. It is further compared to him who is incapable of putting a question *i. e.* a simpleton who is just like an animal.

The statutes are such precepts the reason of which is hidden *e. g.* the statute concerning the red heifer, and the goat which is sent forth (into the wilderness, as a scapegoat). There are many such (precepts) the reason of which, is not revealed, so that we say, that what is technically termed **גזירות**

הכרוב a scriptural decree, is in every instance (lit. place) difficult (to explain). What are technically called משפטים comprise all the decisions (or judgments) which are contained in the Torah (viz) laws relating to monetary matters, laws relating to fines and laws relating to bodily punishments. They are all contained in the Torah which is a testimony against Israel, and concerning which (Moses) said "Take this book of the law (and put it by the side of the ark etc.) that it may be there for a witness against thee" (Deut. XXXI. 26). It is further said (in proof of the former statement that the law is to act as a testimony) "the ark of the Testimony" (Exod. XXV. 22; XXVI. 33. 34; XXX. 26; LX. 21 etc.) which contains the Torah; "The tables of the Testimony" (Exod. XXXI. 18; XXXIV. 29) and again "The tabernacle of the Testimony" (Exod. XXXVIII. 21; Numb. I. 50. 53; X. 11); all these are a witness against Israel (*i. e.*) if ye will hearken it will be well with you, but if you will not hearken, I will make known to you (the punishments).

XV. The wise one asked (lit. said) what are the testimonies and the statutes and the judgements which our God has commanded you: (By using the words our God) he thus identifies himself with (lit. includes himself among) the Israelites, therefore do thou tell him of the laws of the Passover; answer him with all the decisions of the Passover, (tell him) what happened to Israel and of those mighty miracles which took place among them; but an explanation is not necessary except of that which says: אין משפטיין אדר אין משפטיין אדר we must not have any dessert (brought) after (having eaten) the Paschal lamb. The word משפטיין is composed of two words (viz) משפט and אין *i. e.* one should not taste any kind (lit. anything) of fruit or anything else after the unleavened bread. What does the wicked one say "What is this celebration of yours?". Since he excludes himself from Israel and inclines to the freedom (from religious duties) and to incredulity, so do thou accordingly gnash thy teeth at him (lit. make the teeth blunt *i. e.* through gnashing them), be

angry with him, gnash thy teeth fiercely at him and say unto him, that with reference to the reason for the (presence of the) paschal lamb, God performed all these miracles for *me*, but if *thou* hadst been in Egypt and hadst been connected with the disobedience, thou wouldst not have been brought forth from Egypt; and mark, that there were wicked men of the Israelites who were stiffnecked and (consequently) were not brought out from Egypt; (moreover) when they were agitated against Moses and Aaron, God immediately brought a great pestilence upon them during the plague of darkness. Moses besought the mercy of God on their behalf, but He replied "By thy life I will not leave thee a trace of them." There remained of them, but Dathan and Abiram, two exceedingly wicked brothers, who survived until the earth swallowed them and all that belonged to them, in the wilderness. There was not a trace left of them. Concerning them it is said "When the wicked perish, there is shouting for joy" (Prov. XI. 10). The death of these accursed people is a benefit to the world, lest they gratify themselves with their wickedness.

What does the simple one say, who takes an intermediary place among men, who is neither perfect nor imperfect? He says what does the ceremony (lit. work, action) of this night mean? Do thou accordingly tell him that the exalted one brought us forth from Egypt with a mighty strength. Reference to the simple son is found in the text:—"When thy son shall ask thee to-morrow saying, "What is this" (Exod. XIII. 14), in which instance the singular, *בן* is significantly used (lit. the word *בן* is mentioned). But with reference to the wicked son, the plural, *בנים* is used at it is said "And it shall come to pass when your children shall say unto you, what mean you by this service?" (Exod. XII. 26). Concerning the one who has not the capacity to ask, *i. e.* the ignorant one who has absolutely no knowledge, [fol. 40a] do thou begin for him as it is said "And thou shalt tell thy son (on that day saying. Because of what the Lord did for me etc.)" (Exod.

XIII. 8). Do thou ever at first make him acquainted with all the commands (concerning the Passover).

XVI. The expression **ביום הזה** is used with the idea of preventing one from thinking that a father must commence to inform his son from the beginning of the month (Nissan). Is he perhaps enjoined (lit. empowered) to do this from the first day of the month, or while it is yet day, or before this day (*i. e.* before the day commences). The answer is, that the explanation enjoined, is to be given only at the time when both the unleavened bread and the bitter herbs are before thee (lit. bet. thy hands). (Therefore) the text continues **בבקר זה** on account of this, in which the word **זה** alludes to the Paschal lamb which God ordered to be slaughtered in Egypt, as it is said ("And the Lord passed over etc.) and he saw the two door-posts" (Exod. XII. 23) which served as two witnesses that Israel went forth from the path of affliction.

Since they (the Egyptians) used to worship the constellations of Taurus and Aries, they consequently would not approve of the sacrifice (of these animals); concerning this (therefore) it is said: "Lo shall we sacrifice the abomination of the Egyptians before their eyes and they will not stone us?" (Exod. VIII. 22). Another explanation is, that the wise one spoken of is compared to Solomon (with regard to wisdom), for it is said, that "Solomon was wiser than all men" (I Kings V. 11).

The explanation of the word **אפיקרמון** as an abbreviation is as follows:—the Alif represents the word **אגוזים** nuts, the Pé **פירות** fruits, the Yad **יין** wine, the Qoph **קליור** roasted things, the Mem **מים** water, the Vav **ובשר** (and) meat, and the Nun **נרדום** spikenard; all these and even other kinds of food are forbidden to be tasted, after having eaten the piece of unleavened bread (at the end of the meal) of the size of an olive, with the exception of water, which may be drunk if one is thirsty. The wicked one (according to another explanation) is compared with Esau the wicked; for (lit. as) it

is said, "And Esau I hated" (Malachi I. 3) and it is further written "The pride of thy heart has deceived thee." (Obad. v. 3) which the Targum (of Jonathan) renders (lit. and we translate it) *רשע לבך אפסדך* the wickedness of thy heart has caused thee to go astray. The expression *בכבוד זה* refers to the Paschal lamb *i.e.* on account of that which God, blessed be he, commanded me, did I go forth from Egypt. The simple one is compared with Jacob (lit. returns or refers to J.) for it is said, "And Jacob was a simple man, dwelling in tents" (Gen. XXV. 27). All these foregoing explanations are Midrashic. The following question may be raised:—How canst thou in this commentary of thine (reasonably) instance such men as Jacob, Solomon and Esau (with whom to compare the simple, the wise and the wicked son)? The comparison however is made, only with the idea of telling thee of one whose deed(s) were like Jacob's, of another whose wisdom was like Solomon's and of another whose wickedness was like Esau's. To a greater or less extent thou canst answer all thy questions in a similar manner to the responses given (lit. written) in Agadic literature. I have not given any explanation to *שאיני יודע לשאול* because thou knowest that the majority of people know how to ask, of their own accord and by means of their own knowledge; but with regard to the others, examples of each are likely to be found among the Israelites (lit. it is possible that there are such among the Is.) as it is said "Thy temples are like a piece of pomegranate" (Cant. IV. 3) which contains both good and bad things; so are the Israelites (lit. just as there is in the midst of the pomegranate, that which is good for food, and that which is fit to be thrown away, so &c.):

XVII. *מרחלה ע"פ יגו' מרחלה—מצרימה*. The text commences with rebuke (lit. that which is shameful) and concludes with praise.

The first part of the previous passage of the Haggada which says "And Joshua spoke to all the people" &c. (Josh. XXIV. 2) refers to the time when they entered Palestine.

Then Joshua said to them, Behold your ancestors of old (lit. first ancestors) were deniers and used to worship idols, which were of no advantage to them, until the birth of Abraham who when three years of age commenced to ponder in his mind *i. e.* he reflected upon the nature of the being who moves the celestial spheres, and of him who governs them. And when he was forty years old he recognised their creator. He knew that God existed in the world, and that He rules absolutely, over all existing things. They (the sages) have proved (the above assertion) that Abraham was three years old (when he began to reflect), from the passage עֶקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אֲבִרָהָם בְּקוֹלִי (because Ab. hearkened unto my voice Gen. XXVI. 5) in which it may be seen that the arithmetic value of the letters of the word עֶקֶב is equal to the number of years of Abraham's life less three years. Those who say that Abraham was forty years of age (when he recognised the creator of the world) prove it from the (same) passage עֶקֶב אֲשֶׁר יוֹגֵוֹ. Our sages of blessed memory have said "Grasp the inner meaning and reject that which is upon the surface" (lit. grasp that which is hidden and cast away that which is found). Thus (lit. because) in the word עֶקֶב the last letter of the word עֵינַן ('Ain) is Nun, that of the word קִיָּה (Qoph) is Pé and that of the word בֵּי (Beth) (in which the Vav has interchanged with the letter Yad, similar to the interchange of the same letters in קִרְיָא קְרִיָּא; פְּנִיָּא פְּנִיָּא; לֵלִין, לֵלִין) is Vav.

[fol. 40b] The text continues "And I led him through all the land of Canaan" (Josh. XXIV. 3) *i. e.* (when) he (Abraham) entered (lit. encompassed) the land of Canaan, the people then applied themselves to the worship of the supreme God and refrained from the worship of idols in which there was no advantage. It is further said "And Abraham passed through the land (Gen. XII. 6) and it is said "And the Canaanites and Perizites were then dwelling in the land" (Gen. XIII. 7), for the Canaanites wished to restore(?) the worship of idols. The text continuing וְאִבְרָהָם זָרַע [וְאִבְרָהָם but Qere] points to (the birth of) Isaac; "and I gave to

Isaac, Jacob and Esau." Ishmael and the sons of Qeturah are not mentioned, because they were not the sons of the same mother, while Jacob and Esau were (born) of the same mother. Rebecca was a perfectly righteous woman, upon whom the divine spirit rested (lit. the divine spirit was with her) with reference (especially) to what she said (to her son Jacob) "upon me be thy curse, my son" (Gen. XXVII. 13) which the Targum (Onkelos) renders: **עָלַי אֲרָאָמִי בְּנוֹמָא דְלָא יִירָחֵן לְנִשְׁמָא דְעִלָּה בְּרִי** "It has been told to me through a prophecy that no curses shall come upon thee, my son". She was moreover one of the (following) seven prophetesses Sarah, Rebekkah, Rachel, Miriam, Deborah, Hannah and Huldah. Huldah was thus called because she used to conceal herself in the synagogues and houses of learning, in order to listen to the words of the Torah, until she was perfect and became a prophetess. **וָאֵתָן לְעֵשָׂו אֶת הָר שֵׁעִיר** "And I gave unto Esau Mount Seir (for his possession)." Since the inhabitants were at the height of rebellion, God destined Esau for them as a cause (of the rebellion), for he was related to them through Oholibamah the daughter of 'Anah the daughter of Šib'ōn (Gen. XXXVI. 2) and was begotten from a father and his son, all of whom were steeped in immorality. 'Anah was one who bred mules, as a consequence of which Esau treated them violently, and killed all those who remained, with the exception of Timna the sister of Lotan (Gen. XXXVI. 22). Another explanation of the same passage:—our sages allege it (as a reason for his inheritance), because Esau turned his weapons away from Jacob when he returned from Laban, as it is said "And he went into a land (away from his brother Jacob)" Gen. XXXVI. 6). With reference to the passage "And Jacob and his sons went down to Egypt" (Josh. XXIV. 4), this was a result of the slavery that was forced upon Hagar, although she was a descendant (lit. daughter) of kings, the daughter of Pharaoh. She was called **הַמִּצְרִיָּה** because Pharaoh presented her to Sarah and said to her when he took her away from Abraham, this is thy reward.

It is written "And Sarai dealt hardly with her" (Gen. XVI. 6). On account of her, the descendants of Sarah were afflicted and were enslaved in Egypt, therefore it is written concerning them, that Jacob and his children went down to Egypt (Josh. XXIV. 4).

XVIII. **ברוך שומר הבטחתו—ברכוש גדול** Praise be to the keeper of his promise which he made to Abraham our forefather, when he said that "thy children will be strangers in a land which is not theirs for 400 yrs.", (Gen. XV. 13) for He is acquainted with everything that happens, before it takes place (lit. with whatever happens &c.). It is further said that God calculated the end (of the servitude, when the redemption was to take place).

The covenant made with Abraham is called **ברית (ברית)** on account of (lit. with reference to) the expression used **וַיִּבְחַר אֲהֵם בְּתוֹכָהֶם** "And he divided them in the midst" (Gen. XV. 10). The text continues **אֲרַבַּע מֵאוֹת שָׁנָה** "And they shall afflict them for 400 years" but we find that they dwelt in Egypt (for a term of) only 210 years represented by (the mnemonic) **י"י**. But the proof of this, that the number decreed for them was 400 years is that the calculation commences from the time of Isaac's birth, as it is said "For thy seed shall be a stranger" &c. *i. e.* from the time when he (Abraham) will have issue. Now the number of years (lit. days) of Isaac's life was 180, during which time he had not gone (lit. entered) into servitude, and he died at the time when Joseph stood before Pharaoh, as we gather from the verses of the Torah. Now there was a famine which lasted sixteen years (lit. sixteen yrs. of famine), in the tenth year of which they went into servitude; consequently when thou addest 10 (years) to the life of Isaac, it amounts to 190 years, and that which remains of the 400 are 210 years, after having deducted (the) 190 years during which they had not entered into servitude. The mnemonic for this (the time of their servitude) is (represented by) **י"י**. And 30 years added to the 400 years brings us back the time of the covenant between the pieces.

“And the fourth generation shall return hither” Gen. XV. 16 *i. e.* they shall dwell in Egypt for three generations [fol. 41 a] and in the fourth generation they will go out from Egypt; these generations are, the generation(s) of Qehath, Amram and Moses while Gershon the son of Moses represents the fourth generation which entered the land of Israel (*i. e.* Palestine). *i. e.* they shall go out from Egypt with great property (lit. with abundant cattle).

With reference to the passage וגו' אשר יעבדו וגו' as the nation which they were destined to serve was none other than the Egyptians who enslaved Israel, God informed Abraham, that he would be avenged of them through the ten plagues and other calamities besides; and this is what is indicated in the words הָאֵלֹהִים אֵלֶיךָ by which God hinted to him (Abraham) that all the plagues should be inflicted by means of the staff; for the arithmetic value(s) of the words הָאֵלֹהִים and מִסֵּבֶרֶת are equal.

XIX. והיא שעמדה וגו' והיא שעמדה—מידם. It is this same promise (the שבח, והבטחה, وعد, mentioned above) which has been the support of our ancestors &c. It was a decree which was made against us (at the covenant) between the pieces. As to the cause of this, the sages of blessed memory have asked (lit. said) why were the Israelites enslaved in Egypt for a term of 210 years? Because Abraham our ancestor inflicted compulsory service upon scholars (lit. pupils of the sages) *i. e.* upon Eleazar, which signifies that he was forced into servitude. With reference to this it is said “And he (Abraham) led forth his trained men” (Gen. XIV. 14).

XX. ואלמד מה בקש—בארץ גשן. Why does one always (lit. through all generations) recite, (that part of the Haggadah commencing) “Come and learn (what Laban sought to do etc.) how Laban sought to exterminate all?” Because he (Laban) said “These daughters are my daughters and the children my children (. . . what shall I do to these this day and to their sons which they have given birth to” Gen. XXXI. 43, which is interpreted to mean that Laban

had evil intentions towards Jacob and his family). Further it is said "And the Syrian (Laban) had nearly caused my father to perish" (Deut. VI. 5) for he sought the death of Jacob, but was pardoned. The text continues שלא ירד 'למִצְרַיִם Jacob did not go down to dwell in Egypt with any other idea, than to be away from the place of the famine which was then (lit. in those days) prevalent.

ישבו נא עבדיך וגו' "We pray thee let thy servants dwell in the land of Goshen" (Gen. XLVII. 4) the land which Pharaoh gave as a security to Sarah when he took her away, as it is said "And the woman was taken into Pharaoh's house" (Gen. XII. 15). Another explanation:—שלא ירד למִצְרַיִם signifies that he only had the intention of dwelling in Egypt (lit. he tarried for dwelling) for a short space of time.

Our sages of blessed memory have said that the Israelites were enslaved in Egypt for (a period of יָדִי 210 years (as a mnemonic) with reference to what Jacob said to them יָרֵד (Gen. XLII. 2) "Go down thither" i. e. they prove it from the age of Jochabad; since she was born between the walls and was 130 years of age when Amram caused her to give birth (to Moses), and Moses was 80 years old when he spoke to Pharaoh, which (together) amount to 210 years.

XXI. [fol. 41b] במתי מעט—לחציו ארס That (the foregoing) was an agadic explanation of the text ארמי ארמי ארמי וגו' the aim of which was (to explain) the departure from Egypt. He (the reader) then commences to recite במתי מעט וגו' which signifies that when they entered the land of Egypt they were but few, but when they departed, they were many.

They were like the stars of the heaven in point of number and perfection. But since they were a strong body of men drawn from different tribes, there were consequently very many of them who were corrupt (lit. who belonged to corruption). They were compared to the dust of the earth. Concerning this statement our sages have said in praise of Israel that just as plants grow only in earth (i. e. just as earth is indispensable for the growth of plants), so are the

future generations of the world (*i. e.* the gentile nations) indispensable for Israel's welfare) as it is written "And nations shall come to thy light (and kings to the brightness of thy rising." Isaiah LX. 3). Another explanation: "They shall be as numerous as the stars." Inasmuch as the stars are spread (over the whole heaven), so do the Israelites spread themselves abroad, the prophets (send abroad) sages, and sages their pupils. Another explanation: Why are they compared to the stars of the heaven and to the dust of the earth? In order to teach thee (*lit.* to tell thee) that whenever they perform the will of the Omnipresent they are exalted above, to the canopy of heaven. Thus he (Moses) said "(If thou wilt hearken diligently unto the voice of the Lord thy God etc.) the Lord thy God will set thee high above all the nations of the earth" (Deut. XXVIII. 1). In the same manner the angel of God spoke to Daniel "And they that turn many to righteousness (shall shine) as the stars" (Dan. XII. 3). But whenever they do not perform the will of the Omnipresent they will be used as an object to be trampled upon by all, like the dust which is trodden upon by all. Another explanation: Just as in the case of the stars, (although among themselves) one may be greater than the other (yet) when the sun shines they are (all) outshone by its brilliancy so among men (*lit.* here), one may have been greater in wisdom than another, but when the great prophets arose the sages then sank into insignificance (*lit.* were annulled); again just as the earth consumes all species of metal while it remains firm itself, so do the Israelites destroy nations (*lit.* the nations of the world) while they themselves still exist. Further just as the earth prevails against all those who tread upon it, so do the Israelites prevail (*lit.* so are they raised) against all those by whom they were enslaved.

XXII. *בְּצִיּוּרָם יָדָעוּ* *i. e.* they were known and recognised (*lit.* became known) through their ways; which translation is borne out (*lit.* derived) by the following verse:—"(When any man seeth a man's bone) then he shall set up (*lit.* build) a sign

by it (till the buriers have buried it in the valley of Hamongog)" Ezek. XXXIX. 15 (in which passage the word **צִיָּן** from the same root [**צָרַח**] as **מַצְרִינִין**, is used). Also from the following instance (it may be seen that the word **מַצְרִינִין** signifies they were marked out, or known):—They placed signs upon the graves with the intent that the priests should be warned through them not to defile themselves with the dead.

Another explanation is (that they were marked out) in order that their doors should not be placed opposite each other, lest one should notice the wife of his neighbour.

פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וְגו' *i. e.* they gave birth to six children at once [on account of the greatness of the miracle which was manifested to the Israelites]. Thou canst either compare them (the Israelites) with the greatest of the reptiles viz the adder which bears six at a time or with the smallest of them viz the scorpion which produces sixty at a time. Saadja of Fayyum said that they used to give birth to twelve at a time and infers it from the verse **פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וְגו'** in which each word represents two; and on account of the great fruitfulness among them [fol. 42a] it is further said that the land viz the land of Egypt was filled with them; even the whole extent of the land could not contain them. **וַיִּרְבּוּ וַיִּגְדְּלוּ וְגו'** (Ezek. XVI. 7) *i. e.* thou didst multiply with regard to sons, and didst become great in daughters. (The words) **וַיִּתְבָּאֵי בְּעָדָי** (and thou didst attain to ornament) refer to the spoil of Egypt; **עֲדָרִים** (ornaments) alludes to the spoil of the sea (*i. e.* the spoil taken when they were at the red sea) when the Egyptians pursued them.

The text continues **נִכְנְוּ שְׂדֵיָם** (thy breasts were formed) which refers to Moses and Aaron who suckled the infants. **וַיִּשְׁעֶרֶךָ צִמְתָּ** "and thine hair was grown" alludes to the termination of the slavery and the dawn of the redemption (lit. the time of the end for redemption).

וְאַתָּה עָרִים when thou wast naked *i. e.* devoid of good deeds, **וְעֵרִירָה** and bare *i. e.* free from the Torah, which signifies that they were devoid of knowledge and (free from) work.

Another explanation refers *וַעֲבָדוּ* to Miriam. They (the Israelites) were redeemed from Egypt only through the merit of their ancestors. The word *וַעֲבָדוּ* signifies that they tortured us through the instrument of those (lit. these) governors, the infidels whenever they thought of the Israelites. There were moreover many corrupt men (lit. men belonging to corruption) who were physicians (and) who turned against them and killed their infants so that they should not increase.

וַיִּגְדָּלוּ בְנֵי יוֹגֵר i. e. they will join (lit. be assembled with) the enemy so that the Egyptians will go up (or be driven away) from their land; the expression *וַיִּגְדָּלוּ* ought to have been used but in order not to forbode the reality of their being driven out of their own land (lit. so that they should not open the mouth of Satan [against them]) the expression *וַיִּגְדָּלוּ יוֹגֵר* [and *they* (the Israelites) will go up out of their land] and not *וַיִּגְדָּלוּ* (and *we* shall go up) was used.

Notice (lit. know) that these 400 years are divided into three parts of which (1) the time of their sojourning dates from the birth of Isaac until the death of Joseph which is (a period of) 260 years; (2) from the death of Joseph till the birth of Moses our instructor a period of sixty years' servitude, (3) and from the birth of Moses, eighty years of servitude and affliction; a mnemonic for this is the number of years of the life of Miriam, who was thus called on account of the servitude imposed upon them (the Israelites) by the Egyptians.

XXIII. *וַיִּשְׁמְרוּ עָלָיו יוֹגֵר* this has been agadically explained to mean (lit. it teaches) that they (the Egyptians) took a brick and placed it upon the shoulder of Pharaoh, in order to break the heart(s) of the Israelites; for the seers argued thus (lit. thus said):—Since Pharaoh who owns the kingdom carries brick(s) upon his shoulder how much more so ought the Jews. Another explanation: The expression *שָׂרֵי מִסִּים* is employed for taskmasters, because they caused the hearts of the Israelites to melt.

וַיִּבְנוּ עָרֵי מִסְכָּנוֹת And they built store cities which endangered

(the lives of) their workmen, for sometimes one fell down from the building and died; and sometimes (a part of) the building fell upon him. **ערי מסכנה** signifies store cities. **פיהם** i. e. (פי הַדְּרוֹת) the mouth of the deep opened and swallowed them. Whatever they built the waves destroyed (lit. took hold of). **וְהַמְּצָאָה** Whatever work they had done [during the day] was destroyed (lit. melted) [during the night] for the sea had rendered it soft. **וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָדָה קָשָׁה** And they imposed a rigorous servitude upon us; this alludes to the work of building which was more difficult than all other branches of labour. It is further said that men enslaved women and women men. **בַּיּוֹם הַהוּא** i. e. First they gave them their work and afterwards their wages. **וַיִּתְּנוּ אֵלֵינוּ יְהוָה וְהוּא** Then they turned themselves to God and he removed their grief from them. **וַיָּבֹאוּ בְּיָמֵינוּ יְדֵי עֲבָדָה קָשָׁה** (יָדָיו) “And it came to pass after the process of time (lit. after many days) viz 140 years (that the king of Egypt died, Exod. II. 23), that is to say from the time of the death of Joseph the righteous, until Moses stood before Pharaoh; and the Pharaoh here mentioned (in the text) is Joseph, for as soon as Joseph died the children of Israel cried on account of the servitude since they (the Egyptians) imposed upon them the Egyptian bondage. **וַיִּתְּנוּ** i. e. They sighed on account of the severity of their servitude. **וַיִּתְּנוּ** And their cry went up i. e. God heard their prayer because they were oppressed. **וַיִּתְּנוּ** (And God heard) **וַיִּתְּנוּ** i. e. their sobbing and remembered the covenant of their forefathers which he made with every one (of them) and had it not been for the merit of our ancestors we should have been (to this day) subjected to an enemy. Thus the Israelites were redeemed only through the merit of their ancestors. So also in the days of the Messiah they will be redeemed only through the merit of their forefathers as it is said “And I will remember the covenant of Jacob, Isaac and Abraham and I will remember the land (Levit. XXVI. 42).

XXIV. **וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם** And the king of Egypt died. They

(the Rabbis) say that he was plagued with leprosy. Now he had three counsellors who were prophets viz Job, Jethro and Balaam. On taking counsel with them as to what his remedy should be, Balaam said "Thou canst not obtain any cure until thou slaughter some of the Jews and taking a pool full of their blood bathe thyself therein: then shalt thou be healed. [fol. 42b] At this Jethro fled and was therefore saved (from the wrath of God). Balaam gave evil counsel and was therefore killed. Job was silent and his silence was like the majesty of God.

וְהַפְּרִישׁוֹת דֶּרֶךְ אֱרֵץ This signifies the deprivation of the rights of conjugal love. Because Pharaoh and his people rose up and issued this decree that every child that was born should be cast into the river: When Amram and his judicial brethren perceived this they made a decree against themselves with the intent to prevent any increase and consequently divorced their wives. Miriam (on being acquainted with this) immediately said to her father, Pharaoh has made a decree against the males but you have decreed against both males and females. Pharaoh issued decrees the fulfilment of which would be doubtful but you have made decrees the fulfilment of which is certain, (lit. Pharaoh made doubtful decrees but you have made decrees of certainty). Your decrees are more stringent than those of Pharaoh. Moreover I have seen through the medium of the Holy Spirit that the one who is about to be born to thee will be the saviour of Israel; Amram thereupon went forth and brought back his divorced wife Jochebed as it is said "And there went a man of the house of Levi and took to wife a daughter of Levi. And the woman conceived and bare a son" (Exod. II. 1). She was 130 years old when the signs of youth appeared in her. Another explanation: Our sages of blessed memory have said that the children that were born were cast into the sea alive, but the sea cast them into the wilderness, where God prepared for them clean animals which suckled them in the desert. It is further said that through the greatness of the miracle "He

made him to suck honey out of the rock and oil out of the flinty rock" (Deut. XXXII. 13). Thus they grew up, and it was they who said "This is my God and I will build a habitation for him" (Exod. XV. 2):

XXV. וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו'. Our Rabbis of blessed memory have narrated that Rachel the grand-daughter of Methuſelah was treading in the mire with her husband who was ill, when her children fell down into the mire; and having trodden upon them she uttered a loud cry before God and God heard her cry. Then God knew that he had brought an end to the servitude of the Israelites. וַיַּרְא עַמּוּלִי (And he saw) our labour *i. e.* their travailing in the bearing of children for they used to kill their infants without any compassion; concerning them it is said "a nation of fierce countenance (which shall not regard the person of the old) nor show favour to the young" (Deut. XXVIII. 50). They (the Rabbis) have said that the magicians of Pharaoh caused it to enter into the mind of Pharaoh by means of their witchcraft, that the saviour of Israel would in the future be punished through water; Pharaoh therefore issued a decree that every male child that was born should be cast into the river; but they (the Egyptians) did not know the actions of God, who alters the times, that he (Moses) would be judged at the waters of Meribah.

וַיַּרְא יְהוָה לְחַצְצֵנִי (And God saw) our oppression *i. e.* he (Pharaoh) oppressed us through the instrument of those chiefs, the infidels (or deniers), for they reduced us to straits and did not permit us to go out nor to sleep; they moreover imposed a tax upon the Israelites so that they should not go up from the land of Goshen, and in most cases they placed guardians and women over them, one outside and another inside as it is said "And every woman shall ask of her neighbour and of her that sojourneth in her house" (Exod. III. 22). Further God said "Speak now in the ears of the people and let them ask every man of his neighbour and every woman of her neighbour" (Exod. XI. 2).

XXVI. וַיִּצְרֵא יְהוָה וְגו'. וַיִּצְרֵא יְהוָה מִצְרִים — שְׂפָטִים אֵלֵי יְהוָה

“And he brought us out of Egypt not through the instrument of a messenger of God” (*i. e.* an angel) and further it is said וישלח מלאך “and he sent a messenger and he brought us out”. We must know (*lit. know*) that the word מלאך refers to Moses. The difficulty (*lit. difficulties*) that Moses brought them out of E. and that the plagues were inflicted by *him* is solved by the fact that, in the words לא על ידי מלאך only the plague of the smiting of the first-born was meant to be alluded to, [*lit. his intention was (directed) to the smiting of the first-born*] which was inflicted (*lit. done*) by another (*being*): thus it was not through the medium of a messenger although we know that Moses was a messenger. That is one reply.

לא על ידי שרף It was not through the medium of a Seraph *i. e.* of one belonging to the band of angels, as it is said “And one of the angels flew to me” (Isaiah VI. 6) in which the word שרפים is used. They are called שרפים only in the sense of punishing; as those who punish the evil-doer, so that he informed us that this punishment *viz.* the smiting of the first-born was inflicted upon them by another being, [fol. 43a] the proof of which (may be seen) from the verse “And I will pass through the land of Egypt this night and I will smite all the first-born in the land of Egypt (Exod. XII. 12). Another explanation: How can we reconcile the statement “(And God brought us out of Egypt) not by means of an angel nor by means of a messenger,” with the statement which says וישלח מלאך and he sent an angel, which is a contradiction? [For how can it then be the Divine Providence (who brought us out)]. The answer is that we must know (*lit. know. Imper.*) that the expression וישלח מלאך is an allusion to Moses through the medium of whom we went out of Egypt. The signification of the above-mentioned (statement) is (*lit. with reference to what has been said here, its signification is*) that there are no souls which belong to the celestial Sphere itself since all souls belong to the universal soul (further) there was no soul that was perfect until it was troubled about it (*viz. perfection*) it is then the care (or

trouble) with respect to perfection (that makes it perfect) as it is said "They were naked and bare" i. e. they were lacking (lit. naked as regards) perfection. Another explanation: מלאך—Every messenger is taken from among men and every one who executes a command is called a messenger. לא על ידי שרם The order of the various intelligences viz the seraphim have no power over the various misfortunes (resulting from bad actions), concerning which our teacher has said that they were not separated from that which is perceived by the senses nor were they intellectually perfect. לא על ידי שליח This alludes to a prophet as it is said "I have sent unto you all my servants the prophets (Jerem. XXXV. 15). Another explanation: לא על ידי שליח וגו' "(And the Lord brought us out of Egypt) not by means of a messenger", for they did not possess the natural means (lit. preparation) nor were the materials prepared for them, (wherewith to perform an action which belonged only to God) but this was known well to God as it is said "And I will pass through the land of Egypt this night" &c. (Exod. XII. 12). This alludes to the plague of the smiting of the first-born which was the most severe of the plagues.

XXVII. זה הרביר ביד חזקת ובזרע—רבר כבר מאר: This refers to the death of their animals because they (the Egyptians) marked out the Israelites to feed the animals so that this plague descended upon them, to save the Israelites from (the cruelty of) the keepers. They (the Egyptians) further assigned to them the work of planting trees for them (lit. they marked them out to plant buds) but a plague of locusts and the cold seized hold of them so that the Israelites might be spared (lit. liberated from) this (work). There were some Egyptians who while they were worshipping the(ir) animals were smitten with destruction; and it is said that the idols (lit. the objects of worship) of the Egyptians fell down upon their faces during that night.

XXVIII. זה הרביר נשחית—ירושלים. ובזרע נשחית This was the sword of the angel of death who saw David at Jerusalem at the

time when he numbered the Israelites, so that there died of them 70,000 people. It was he who saw Balaam on the way near Moab when they (the Israelites) were condemned to destruction (lit. were worthy of destr.) on account of the incident of the (golden) calf, and when the five angels of destruction viz. the angels representing Āf, Qēṣef, Hēmah, Mašhith, and Hārōn (were appointed) to destroy them.

XXIX. זה גלוי השכינה. ובמראה גדול זה גלוי השכינה—לענין: This denotes the visible manifestation of the divine presence i. e. it was revealed to the prophets; concerning whom it is said "may the Lord look upon you and judge" (Exod. V. 21) viz. Pharaoh. Further it is said "(God took unto him a nation from the midst of a nation by proofs) by signs and wonders" (Deut. IV. 34), which signifies that Moses performed miracles, signs and demonstrations in the presence of all Israel; hence the expression לענין.

או הנסה אלורם וגו' A miracle or two was shown (lit. presented itself or fell) to a nation in (the eyes of) the world; miracles followed one after the other for you, in Egypt. i. e. the ten plagues fell upon the Egyptians through which he brought out the Israelites, a nation from the midst of a nation, from Egypt; thus one generation was saved from the midst of another (lit. the safety of one generation from &c.).

XXX. (ובאורות) זה המטה. ובאורות זה המטה—האורות. This denotes (the miracles performed by means of) the staff. [fol. 43b.] Rabbi Levi said that this rod which was created at twilight God handed down to Adam in the garden of Eden, that Adam handed it down to Seth, Seth to Enoch, Enoch to Methuśelah, Methuśelah to Noah, Noah to Šem, Šem to 'Eber, 'Eber to Abraham, Abraham to Isaac, Isaac to Jacob, Jacob to Levi and Levi to Joseph. When Joseph died it was stolen from his house, but Jethro one of the magicians of Pharaoh having seen it, took it away. When Moses fled to Midian he found the rod upon which were engraved (the letters) יִצְחָק עִישׁ נֶאֱמַר. It is said that this rod was made of pearl; [it is customary for sciences to be compared to

pearl(?)). It is further said that it was square corresponding with the four letters of the Tetragrammaton so that (lit. that means) the rod which was created at twilight was peculiar, as it is explained in the Midraš.

XXXI. **יבמוחרים**. This denotes the plague of blood as it said "And I will set wonders in the heavens and in the earth (viz.) blood and fire and pillars of smoke (Joel III. 3). **זהו דורם** It is said that when Pharaoh exclaimed "Who is the Lord" (Exod. V. 2) that he was punished through the waters of God i. e. he and his host were immersed in the midst of the sea. God said thou worshipest the sea (therefore) I will first punish it (i. e. thy God, lit. I will be paid from it) so that it will become blood. Because they (the Egyptians) did not allow the daughters of Israel to bathe in the sea, it was therefore turned into blood; it is further said that the greatest of the miracles was that concerning blood, for both the Israelites and the Egyptians used to drink out of the same vessel (lit. one vessel) but the water was divided into two halves of which the side towards the Israelite was water while the side towards the Egyptian was blood; further they drank (only) an eighth part of the water (supplied) therefore it is said (or our sages have said) that through the plague of the blood, the Israelites became rich.

XXXII. **יבמורא גדול**. **רבר אחר ביד—רצץ ערש באהב** This denotes the visible manifestation of the Divine Presence, that is the divine favour and care which acted as a friend to them, as it is said "Hath God assayed to go and take unto him a nation from the midst of a nation (Deut. IV. 34)? **במסור** i. e. by means of miracles. **באחור** With signs: This refers to the water which was changed into blood but which was (really) water (to the Israelites).

יבמורי which signifies that it rained blood heavily. The rod was changed into a **רעין** i. e. a serpent which carries before it the middle of the sea; it was the same rod which swallowed up the serpents and the rods of the magicians (of Pharaoh). **יבמופדים** i. e. with great proofs which were super-

natural (lit. a breaking away from nature) just as the fire penetrates into the cold. The locusts spread far and wide into the gates and entered into the houses of the Egyptians, and a violent simoom preceded them (lit. and in their van, was a violent simoom). **וּבְמַלְחָמָה** (Hath God assayed to go and take unto him a nation from the midst of (another) nation &c.) by war (Deut. IV. 34). This alludes to the war upon the sea as it is said "The Lord is a man of war" (Exod. XV. 3). **וּבִידֵי חֹקֶה**: refers to the plague of (**דִּבְרֵי**) destruction, of which mention has been made. **וּבְזִרְעֵי נְשִׂיָּה**: This alludes to the sword which fell upon them (the Egyptians) as it is said "For the Lord fighteth for them against the Egyptians" (Exod. XIV. 25). **וּבְמִוִּרְאֵי גִדּוּלִים**: and with great terrors, which we have previously explained to denote the care of God, which acts as a friend to the Israelites. **בִּידֵי חֹקֶה שְׂרָיָם** The expression **בִּידֵי חֹקֶה** denotes two plagues: Every two words signify two plagues which God brought upon the Egyptians, all of which were (meted out) measure for measure.

XXXIII. Rabbi Jehudah came and verified the statement (previously mentioned), saying that those plagues which were inscribed on the rod were **וְזָרְזוּ עִוְשׁ בְּאַחֲזָב**, which are manifest (lit. these plagues are manifest) in the Torah. With respect to this they (the sages) have said that there were seven species of frogs, some smaller than others, of which the small ones crawl upon the earth (lit. dust) [fol. 44a] while the large ones come out from the sea and jumping upon people pierce them with their sting (lit. the large one comes out from the sea, jumps upon people and cuts them with its sting). They have also a tail. The **עִרֵב** was composed of four species viz. flies, gnats, hornets, and another species of fly which wounds. Some say (it is divided into the following species) the lion, leopard, bear, wolf and eagle. The locust is divided into seven species some smaller than others, but they are all equally destructive (lit. what the first breaks to pieces the second also breaks to pieces). Every plague lasted seven days and between each plague there was (an interval of) one full month,

so that all happened in one complete year. All the plagues were (meted out) measure for measure. The plague of blood has already been explained. צפרדע: (They were plagued with frogs) because they used to say "bring us unclean things (lit. abominations) and reptiles. כנים: While the Israelites were sweeping the public thoroughfares and streets, their dust was turned into lice. ערוב Since they used to say unto the Israelites "hunt bears, lions and the like for us" (therefore they were plagued with ערוב). ואלקדור and with destruction: because they assigned the feeding of their quadrupeds unto the Israelites (lit. inasmuch as they marked out the Israelites to feed &c.) ואלשדון: [inasmuch as they (the Israelites) used to prepare hot and cold water for the Egyptians (to bathe therein) therefore they were plagued with boils so that they could not (bear to) touch their bodies] וברד (They were punished) with hail because they (the Israelites) used to plant fruit-trees for them (lit. the buds of fruit-trees). ואלצבחה and with locusts because the Israelites used to sow for them. ואלחשך and with darkness, since there were very sinful men (lit. consummate sinners) among the Israelites who did not wish to go out of Egypt. God said if I openly bring a plague upon them so that they die, the Egyptians will say that he has punished them (lit. he has attacked or overwhelmed them) in the same manner as he has punished us, therefore God brought a plague of darkness upon them so that then the Israelites could bury their dead without being seen by the Egyptians as it is said "And I covered thy nakedness" (Ezek. XVI. 8).

XXXIV. Our Rabbis have said that of the ten plagues which were inflicted upon (lit. which came upon) the Egyptians, those (directly) from heaven were the plagues of hail, darkness and the slaying of the first born, those from the earth were the plagues of blood, frogs, lice and various species of flies: Three of them came from the hand of God himself (without any medium) viz. flies, pestilence and the slaying of the first-born. Through the medium of Moses the plagues of hail, locusts and darkness (were inflicted) and through the

instrumentality of Aaron the plagues of blood, frogs, and vermin. But the one plague (inflicted) through the medium of all of them was that of boils. Just as God punished (lit. was paid by) the Egyptians, in the same manner did he intend in the future to punish the children of Edom with grievous plagues as it is said "He will visit thine iniquity O daughter of Edom" (Lament. IV. 22).

One may ask the question (lit. the questioner has said) whence were the horses (procured) with which Pharaoh pursued them (the Israelites) for the Egyptians had six hundred chosen chariots (Exod. XIV. 7) since it has previously been said "Behold the hand of the Lord is upon thy cattle which is in the field, upon the horses, upon the asses &c." (Exod. IX. 3).

The answer is that these (horses) belonged to those (of the servants of Pharaoh) who feared the word of God (and caused his cattle to flee into the houses. Exod. IX. 20). They were thus a stumbling-block to the Israelites: on account of which the Rabbis have said "Slay even the righteous one among the heathens and crush the head (lit. the brain) of even the best of serpents.

Because the Israelites were obliged (lit. used to) light their lamps for them (the Egyptians) therefore God brought upon them the plague of darkness; and because the Egyptians cast their (the Israelites') sons into the sea therefore God slew all their first-born sons. Why were the plagues of blood frogs, and vermin (inflicted) through the medium of Aaron? Because God said to Moses, since the waters protected thee when thou wert cast into the sea and the dust protected thee when thou slewest the Egyptian, as it is said "And he smote the Egyptian and hid him in the sand" (Exod. II. 12) it is therefore not right that they should be punished through thy instrumentality, therefore they (the above-mentioned plagues) were consigned to Aaron. Rabbi Levi has furnished us with another mnemonic for the plagues viz.:—**פֶּה נִסְּחָה בְּכֶסֶד** (פ) First God drained (lit. shut up) their pools (lit. pool), (פ)

then he brought swarms (probably, of frogs, flies, and locusts), (ר) after which he scattered arrows against them, (ל) he (then) sent legions against them: (The י denotes) massacres, (ז) naphtha (ז) projectiles (ז) oppressors (ר) prison of darkness and (lastly) (ז) (the slaying of the) firstborn. (Continuing the service) they then bring the table forward and say רבן גמליאל ונר (p. 47) but in some places they insert (lit. add) this part of the Haggadah before רבן גמליאל.

XXXV.—XLI. ויקד חצם וישחרו. רבי יוסי חגלילי אמר— Then one raises the unleavened bread in his hand and says:

XLI. מצה זו—לא עשו להם. Afterwards he raises the bitter herbs in his hand and says:

XLII.—XLIV. לאבותינו. At this part of the Haggadah every one should raise the cup of wine in his hand while reciting the following thanksgiving (viz.) לפיכך אני—גאל ישראל (p. 54).

XLIV. הללויה. לפיכך אני—

XLV. [fol. 45a] Whoever does not believe and discourse upon these three things viz. the Paschal lamb, the unleavened bread and the bitter herbs will not have done his duty. There is a reason for each of them. The reason of the Paschal lamb has (already) been explained viz. because the Israelites were saved from the destruction which the plague caused among the Egyptians. The Israelites were safe as it is said "And he rescued our houses" (Exod. XII. 27). This is the public manifestation of the obedience and the belief in the care which God evinces for the cause of the people, as it is said "For the earth is the Lord's" (Ps. XXIV. 1). Just as we have explained the reason of the Paschal lamb to be the public manifestation of obedience (on the part of the people), in like manner we may explain the reason of the unleavened bread, for just as the Paschal lamb was (offered) in haste, in a similar manner was the unleavened bread the result of (their) haste (in departing from Egypt) for it is said that the dough of our ancestors had not sufficient time to leaven (vide Exod. XII. 39) that is to say, when God liberat-

ed them on that night (lit. at that hour, moment) he did not furnish them with provisions, to store up during the time that the dough was being leavened; further they had not prepared provisions for themselves for it is said "Neither had they prepared for themselves any victual" (Exod. XII. 39). They (the Rabbis) have recorded (lit. said) that this dough sufficed them for thirty days because they longed for bread on the fifteenth of the second month and departed from Egypt on the fifteenth of Nissan which amounts to thirty (days) as it was explained in the text.

XLVI. (The text continues) *על שם שמררו יגרי* which signifies that they embittered their lives (lit. their life) by means of the severity of the bondage, with mire and bricks and similar things in connection with the toils of the earth (lit. belonging to the toils &c.). That which was sweet tasted bitter to them, until God had mercy upon them and saved them from punishment; so that these bitter herbs serve as a memorial of these signs.

[fol. 45b] *במזמר* (They embittered their lives with mortar and bricks). Pharaoh intended that their bodies should be worn out (through the hard work) so that they should not increase in number. Thus we know that the departure from Egypt will ever be present in the mind of every Israelitish person (lit. will be a permanency to every person of the Israelites); on account of which it is the duty of (lit. it is necessary for) every man to consider himself as if he (personally) went forth from Egypt, in order to call to mind the signs and miracles which God wrought for Israel, as it is said "And he brought us out thence" (Deut. VI. 23).

XLVII. This is the conclusion of the Haggadah. It is that which one who possesses a knowledge of the departure from Egypt, reflects upon, and who knows the favour of God towards the Israelites who went forth from slavery to freedom and became masters over themselves. *י. e. ומשעבד לנאולו*. God liberated the Israelites from the servitude in which they were wont to serve them (the Egyptians). This is the redemption.

ישיגון לשמחה (and from sorrow to joy) *i. e.* they did not hold aloof from their work; this (idea is represented by the word) ינין, but when they abstained from the work of slavery, the sadness of their grief became a joy and a holiday: Further during the time they (the Israelites) were in the hand(s) of the Egyptians they were governed by another religious law, but after they emerged (lit. went out) from their power (lit. their hands) he (God) said "I will take you to me as a people" (Exod. VI. 7) *i. e.* they will be a peculiar people to him through (their) religious law; on account of this, therefore it is incumbent upon man to remember the days of adversity during the time (lit. days) of prosperity and the time of affliction during the time of joy, and to be thankful to his Creator, to praise him and to honour him on the day of his joy just as he thinks of him (lit. remembers him) in the time of his trouble. Our sages of blessed memory have said that it is incumbent upon man to bless (God) for evil as well as for good as it is said "I found trouble and sorrow, then I called upon the name of the Lord" (Ps. CXVI. 3—4). Similarly he (Job) has said "The Lord gave and the Lord hath taken, blessed be the name of the Lord" (Job I. 21).

XLVIII. וּבְכָל יוֹר יִדּוּר וְיִיב אָדָם וְגוֹ' (It is throughout all generations incumbent upon man to consider himself as if he personally went out from Egypt) *i. e.* In all ages it is incumbent upon man to mention at length the departure from Egypt and the incidents connected therewith (lit. and that which occurred). Notice well (lit. consider carefully) that the song of Moses (lit. the song of the sea) which contains thirty lines corresponding with the arrangement of the world, is read before the *Šema'*. This (arrangement) points to the world of spirits (referring to the angels) [which indicate the world of celestial spheres] of which there are ten orders, mentioned in the "Hilchoth Yesōd Hattorah". The first is the (order of) Ḥayyoth Haqqōdeš and the last is (the order of) Iššim. The world of celestial spheres consists of ten *viz.* the nine spheres, and 'Arabōth which encompasses all (the

others). The world of elements consists of ten, which are fire, air, water, and earth (as fundaments), and from these arise (lit. exist) minerals, plants, dumb and articulate animals, vapour and smoke. These are the vapours which rise from the earth and cause rain to descend (lit. for the descent of rain). In this signification the expressions יהוה ארני אלודים are to be taken, since they contain three yads corresponding with the Tetragrammaton, since God rules over three worlds and rains upon them, similarly the prayer *Qedushah* contains the word קדוש three times for the same reason. The Targum (Isaiah VI. 3) explains it in the same manner *i. e.* that each Qoph refers to a unity both in species and divisibility, viz. God who is removed far away from all things (lit. the Qoph is unity and the hundred (פ) is unity both in species and divisibility). Further all things are dependant upon (lit. in need of) him but he is not dependant upon them.

XLIX. לפיכך אני חייבים להודות להלל וגו'. Therefore it is incumbent upon us to praise, glorify, make known and magnify him who wrought all these great miracles for us, who brought us out from darkness to light, brilliant and great (lit. brilliant great light). These (foregoing) words (of praise) have but one meaning which (lit. and this) is extended in the language (lit. is an amplification in the language). Dost thou (not) see that the Aramaic language is known to the people (lit. to them). Observe carefully the Aramaic language in the Haggadah which consists only of one passage viz. that portion which commences (ממצרים) יצאנו § IX, the remainder is Hebrew.

XLIX.—LII. הללוייה הללו—ב' א' יר' גאל ישראל:

LII. [fol. 46a] הללוייה הללו עברי יר' וגו'. Why do we say הללוייה (and not הללו יר')? Because we are deficient in the number of God's epithets, and do not know the justice of God except through some of his attributes, therefore we say הללוייה indicating only one half of the name of God. Another explanation is, because with these two letters (יח) the two worlds were created viz. this world and the future world as

it is said "For with (the letters) יֵהוּ God created (lit. formed) the worlds" (Isaiah XXVI. 4). [fol. 46b] Why do we not say the whole of the "Hallel" on (all) the eight days of Passover but only on the first two days of the Festival and the (whole of the) nine days of Tabernacles? The answer is that with reference to the Passover, if the Paschal lamb is not offered on the day upon which it is due, it may not be brought on any of the remaining days of the festival; whereas on Tabernacles, offerings may be brought during the whole nine days [lit. the answer is that we do not say the whole of it on the remaining-days of Passover because the offerings (of the Passover) are not separated from each other, whereas on the Festival of Tabernacles they may be separated], therefore we read the whole (of the Hallel) during the whole of Tabernacles. We do not read the "Hallel" on Purim because the reading of the Megillah acts as a substitute for the reading of the "Hallel".

LIII. עַם לִיְצֵאֵם בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל וְגוֹ. The Egyptians were called עַם לִיְצֵאֵם because it (their language) was composed of many languages. דִּים רָאָה וִינָס (The sea beheld and fled) i. e. it beheld the coffin of Joseph and raged. Further our Rabbis have narrated that when God said (to Moses) "stretch forth thy hand upon the sea and divide it" (Exod. XIV. 16), Moses went near the sea and addressed it thus:—God told me that thou shouldst be divided; but it (the sea) replied I will not be divided by thee. Moses then returned to God and said that the sea did not wish to be divided, at which God forthwith came against it (or entered it) in anger; but when it saw the meaning of his anger (lit. his might) it said to the earth:—Entreat God by means of thy supplication to pardon me (lit. bring about through thy entreaty a pardon for me), that I may enter thy crevices (lit. thy holes). When it fled, Moses rejoiced at it and said "What ails thee O sea that thou fleest?" The sea replied, I have not fled from thee but from God. [וַיִּדְרֹךְ חֲסִיב לַאֲדָמָה] "The Jordan was driven back", that is to say, when they (the Israelites) went to Jericho, the

Jordan was dried up, for God did not cause them to pass through it (whose breadth was fifty cubits) in small boats (since they walked on dry ground. V. Josh. III, 17). חזרירם רקדו כאלים When the Torah descended it is said that "The mountains quaked (lit. flowed down) at the presence of God, even yon Sinai" (Jud. V. 5) "(The earth trembled) the Heavens also dropped yea the clouds dropped water" (Jud. V. 4). The Targum renders the former quotation "The mountains quaked before the Lord &c. even the smallest of the mountains, this Sinai, was shaken and made to tremble."] נבערו צאן כבני ("The hills skipped like lambs"). This has reference to (the time of) the Messiah, may he speedily be revealed. מלפני ארון חולי ארץ (Tremble O earth before the Lord) just as it is said, "Thou stretchedst forth thy right hand, the earth swallowed them (Exod. XV. 12), for they (the Egyptians) were worthy of a burial because they went up (to Canaan) with Joseph to bury his father (v. Gen. L. 6-7). וחפכי הצור "Who turneth the rock into a pool of water." This refers to the occasion when God said to Moses, "Thou shalt strike the rock *i. e.* the great rock, and water will come forth therefrom" (Exod. XVII. 6). חלמיש: that is the hard rock.

LIV. After saying the "Hallel" he (the reader of the Haggada) recites the benediction אשר גאלנו וגו' (p. 53) and continues למועדים יגיענו יגידנו וגו' (p. 54). Thus may the exalted God cause us to reach the coming festivals. ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים וגו' And there (in Jerusalem) we shall eat &c. We pray to God for the coming of the Messiah and the building of the Temple that we may offer upon it (*i. e.* its altar) the flesh of the Festival sacrifice and the Paschal offering. שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך וגו' That we may manifestly rejoice in the building of thy city Jerusalem (lit. that we may rejoice with a manifest joy &c.) and exult in thy service. May there be joy in the innermost heart concerning the works (lit. the results, effects) of the exalted God (lit. of God who is exalted) and in the bringing

of all the necessary sacrifices. This will be a manifest worship of God and is the original method of worshipping the exalted God. *יְהוָה לֵךְ נָתַן יְהוָה יִתְּנָה*. Then shall we with a new hymn give thanks unto thee (referring to the time of the Messiah). Then will the state of the Israelites be flourishing (lit. great); in their days there will be joy and gladness. The blessing concludes (p. 54): Blessed art thou O Lord the redeemer of Israel *i. e.* with reference to the future.

He (the reader) uses the expression (lit. says) "The redeemer of Israel" (p. 54 *נֹשֵׁא יִשְׂרָאֵל*) with reference to that which is mentioned at the end of the *Šema'* concerning the bondage (lit. the very heavy burden) for it (the *Šema'*) describes in the past the departure from Egypt.

LV. He then says the benediction upon one unleavened cake and a half (lit. one loaf and a half) as a symbol of (lit. on account of) the bread of the poor man, for just as a poor man has generally but little for his meal (lit. a broken piece of bread) so here (on the first two evenings of Passover) we pronounce the blessing upon (lit. sanctify) a broken piece of *massa*. But on the Sabbath and Festivals and even on the seventh day of Passover one says the blessing upon (lit. one cuts, which implies the blessing) two loaves as a symbol of (lit. on account of) the double portion of bread they (the Israelites) used to gather on the evenings of the Sabbaths and Festivals. Our teacher (Maimonides) has said that it is necessary to symbolise the "bread of the poor" only on the first evening.

He then recites the blessing *הַמְצִיא* and (immediately afterwards) the blessing *עַל אֲכִילַת מַצָּה* which is merely an expression of belief in the redemption (from Egypt). During the existence of the Temple the (offering of the) Paschal lamb was (considered) the foundation (*i. e.* the principal part) of the festival (consequently the sacrifice of the Paschal lamb took the first place in the celebration of the Passover). Then follows the (eating of the *massa*) and bitter herbs upon which he recites the blessing concluding *עַל מַצּוֹת וּמְרִירִים יֹאכְלוּ*. Afterwards he says

the blessing על אכילת מרור, dips them (the herbs) into the mixture and eats them. He then takes the massa and bitter herbs together and eats them without pronouncing a blessing. This, according to Hillel is a memorial of the time of the Temple; that is to say there is no real happiness except in a great assembly of people (lit. in multitudes) and since we cannot offer the Paschal lamb (lit. we do not possess the Paschal lamb) consequently the one who repeats (the idea of the Paschal lamb and the bitter herbs) speaks of them without saying a blessing. Understand this. They (those at table) then eat what food is good for them and drink and set aside (lit. cut) massa as the last portion of their meal. [fol. 47a] Notice (lit. know) that one does not say the blessing על חנני ונני ברא מרר חנני upon the second cup (of wine) because we only say this blessing upon the cup with which we recite the "sanctification" and upon that in connection with the blessing after meals. Further we say the blessing על חנני ונני only after the fourth cup (of wine).

LVI. The remainder of the laws concerning the order (of the evening): He (the reader of the Haggada) washes his hands and says the blessing concluding with על נטילת ידים. He then takes up the Massoth in the order in which he placed them viz. the broken one between the two whole ones, raises them and says the blessing על אכילת מצה after which he breaks off a part of the upper cake and of the broken one, together, and having dipped them in salt eats both together in a leaning posture; each of these pieces must be (at least) equal to the size of an olive; but in the event of his not being able to eat a quantity equal to two olives, together, he may eat them separately (lit. he may eat that first, upon which he pronounces the benediction ומוציא and afterwards that upon which he says על אכילת מצה). After this he takes the same quantity (*i. e.* the size of an olive) of bitter herbs, and dips it entirely in Harōseth but he may not keep it long in the mixture lest it destroy its bitterness. On account of this it is (thought) necessary to shake off the Harōseth from it, and

then to say the blessing על אכילת מרור, without leaning. Then taking the third massa he breaks off a portion of it and having enveloped it in bitter herbs and dipped them (together) in Harōseth he recites זכר לנקדש כחלל וגו' after which he eats them together whilst leaning. As soon as he has said the blessing על אכילת מצה he may not speak of anything, extraneous to the special occasion of the meal (lit. which does not relate to the occasion (or subject) of the meal) until he has eaten the preparation devised by Hillel (lit. until he has eaten this wrapping) so that the blessing of מצה and that of אכילת מרור may also apply to this preparation. If however one does not possess any parsley (lit. greens) for the first dipping but only bitter herbs, let him then say both the blessing פרי האדמה מרור and על אכילת מרור. And the second time (lit. the 2nd dipping) let him dip them in Harōseth and eat them without saying a blessing. The peculiar characteristic of the specially preserved massa is the care which they (those who make it) bestow upon it (lit. The peculiar characteristic &c. is, that they take care of it) lest some water from the (lit. this) corn fall upon it; for all corn upon which water has fallen is prohibited to be eaten (lit. its eating is prohibited) on Passover because fermentation (lit. some fermentation) arises. With reference to our saying perhaps water may fall upon it from some unobserved place (lit. from a place which we were not aware of) there is nothing (more to be said) on this point. It is however necessary that the corn be ground for the special purpose of unleavened bread. They prolong the festive meal, eat and drink what is good for them and set aside (lit. cut) the last part of the meal for the half of the unleavened cake (lit. fine round bread) which is kept (lit. bound) in a cloth, and not for anything else (lit. with any other species) *e. g.* for all (kinds of) fruit, in accordance with the saying of the sages "We do not allow any dessert (to be served up) after (the eating of) the Paschal lamb." But nowadays since there is no Paschal offering, the eating of unleavened bread serves (lit. is) (as a compensation for)

the commandment. They then bring near the table, wash their hands, and fill their cups with wine; after which he (the reader) recites the grace upon the third cup and says the blessing בורא פרי הגפן. They drink whilst leaning (lit. they lean and drink).

LVII. The following (lit. this) is the explanation of the "grace after meals." He describes the excellences of God over all created things which he has created in the world. He commences (lit. says) "He who maintains (lit. feeds) the whole world with טוב, that is goodness, ברוך: i. e. with abundant happiness, ברוך: i. e. with the favour of God the exalted one; ייבֹרַחֵם: This is the mercy of God upon his creatures. This blessing until (the words) לעולם ועד Moses our teacher instituted on the occasion of the descent of the Manna to the Israelites; Ezra peace be with him, afterwards completed the blessing from (the words) ברחמי כי הוא וְ אֵל הַכֹּל: The proof for this (viz. the last statement) is that David composed the part commencing אֵל יֵדֵךְ מִרְחֵם אֶת יִשְׂרָאֵל, and he lived (lit. he was) after Moses and before Ezra. וְ: he nourishes, rules and strengthens all his creatures with nourishments prepared for them. This is the mercy of God over all his creatures.

How is it since Moses instituted the grace, commencing וְ: דָּוָן, for the Manna, that we do not say this blessing except after eating any of the five kinds of corn?

The answer is, thou knowest that with reference to the Manna "He (God) came and rained down Manna upon them to eat and gave them the corn from the heaven" (Ps. LXXXVIII. 24). One case is inferred from the other by the equality of expressions.

LVIII. He (the reader) then recites (the second part of the grace called) בִּרְכַּת הָאָרֶץ: i. e. the part commencing נִירָדָה לָךְ which Joshua the son of Nun instituted when they (the Israelites) entered the land (of Canaan). He gives thanks unto the Exalted One who brought us into the chosen land and kept his righteous promise as it is said "And I said I

will bring you up from the affliction of Egypt" (Exod. III. 17). "Unto the land concerning which I swore unto Abraham, Isaac and Jacob" (Exod. XXXI. 1), so that it is for this, he thanks him (his creator). And He remembers the covenant [fol. 47 b] which preceded the Torah viz. the covenant of circumcision (the performance of) which he commanded Abraham our forefather. They (the Israelites) did not bring the Paschal offering until they had circumcised (themselves) in the same manner as the Torah (commands it); concerning this our teacher has said that the Israelites entered into the covenant by means of three things *i. e.* They could not accept the law but through circumcision, purification and the successful offering of a sacrifice (lit. causing God to be pleased with a sacrifice). The rite of circumcision existed in Egypt as it is said (concerning the Paschal offering) "No uncircumcised man may eat of it" (Exod. XII. 48). Purification by means of bathing (lit. bathing) existed (in Egypt) as is inferred from the expression "And they washed their garments (Exod. XIX. 14). And the offering of sacrifice(s), as it is said "And he (Moses) sent forth the young men of Israel (and they offered burnt offerings &c.)" (Exod. XXIV. 5).

The arithmetic value of the words *חוריה* and *חיים* are each of them equal (to the 613 precepts) less in the latter case by two, which are (the first and second commandments) *אנכי* and *לא ירדה לך*; and in the former case less by one viz. (the first commandment) *אנכי* which the Israelites perceived and saw in a vision of prophecy, both they and Moses equally. With respect to the remaining commandments they (the Israelites) said (to Moses) "Do thou speak with us and we will hear" (Exod. XX. 19). (Continuing now with the text of the Grace).

LIX. *חיים ומזון*: (life and sustenance) That which is a (lit. the) nourishment to man acts as a prolongation of his life. *ועל חורקה שלמדת*: (We give thanks unto thee) for the law which thou hast taught us. This was the climax, (*i. e.* the most precious gift which God gave us). Joshua together with

his ecclesiastical assembly instituted this blessing from (!) **יעל כלם** until **יעל המזון**. After this blessing of consolation David and Solomon his son, composed (the continuation of) it: David instituted (to be a part of the daily ritual) the portion from **רחם** until **משכן כבודך** for it was he who commenced to expatiate upon (lit. commenced to speak of) Zion, for Joshua did not commence to speak of it, but David.

When Solomon built the Temple he completed (the benediction) from **יעל הבית** (in which the Temple is mentioned) because it was he who built it. Then came Ezra and completed the blessing from **בית דוד** until the end. **ומלכותך**. (It is God's kingdom) because God rules over the world and provides (lit. is solicitous for) every nourishment &c. which is necessary. **ומלכות בית דוד**. i. e. We ask God that it (the kingdom of the house of David) may not have perished for ever. If the eve of Passover coincides with the eve of Sabbath, (the prayer commencing) **רצו** is added, that is, we ask God to strengthen us, and to assist us in the performance of his precepts:

It (the word **חלוצים**) is derived from (the root of) **חלוצים** (equipped for war) i. e. with unsheathed sword contending against battle.

LX. He then recites **השוב והמשיב וגו'**. The sages of the Mišna have taught it (this blessing) with reference to the slain of Bethar all of whom numbering myriads the emperor one of the kings of Edom killed after the destruction of the city. But some of the Israelites assembled there and (re)built it, and among them was Ben Koziba the king whom they thought to be the Messiah on account of the greatness of his learning (lit. because he was at the highest point of learning). Rabbi 'Akiba was his armour-bearer, referring to that which our teacher has mentioned at the end of the book of Judges.

The emperor (Hadrian) gathered a large army against them, which was not divided. In this city (of Bethar) there were three walls, one of iron, another of brass, and the third

of stone all of which were swallowed up in the earth (lit. they were obscure in the earth); upon these they (the enemy) approached (lit. entered) and killed them all. All this (happened) while they were elated, (when) they had already made a sanctuary for themselves and brought sacrifices therein, although this was only permitted in Jerusalem, the place which God had chosen. The battle lasted a long time (lit. they sat or remained fighting &c.) and the Israelites came and buried their dead (lit. buried them) but they did not eat any of their (viz. the enemy's) forbidden food (lit. they did not eat any of their flesh belonging to corrupted things) nor had they brought (any food with them). After this (historical event) the sages of the Mišna, peace be with them, instituted this benediction viz. *חַסֵּד וְחַסֵּד* and joined it to the grace after meals. *חַסֵּד*: (he who is good) in that they (their dead bodies) did not putrefy. *חַסֵּד*: (He who does good) in that they were granted a burial. In this blessing three sovereignties are denoted, (for the expressions used are) *מֶלֶךְ הַטִּיבִים*, *מַלְכֵנוּ*, and *חַסֵּד*. We do not say that these denote the many armies over which he rules, but that he (God) is the king of the three worlds viz. of spirits, of spheres, and of elements.

LXI. He then recites these verses (lit. texts) viz. *מִגִּדְלֵי יוֹגֵר יִשְׁעוֹ מַלְכוּתוֹ* referring to the lasting restoration of (lit. the steadfastness of) the kingdom of the house of David, and to the advent of the Messiah. After this (he continues) *כַּפִּירִים רָשָׁו וְרַעְבּוֹ וְגוֹ* "Young lions are in want and are hungry (but those who trust in the Lord will never lack any good)." This is almost the same as cursing the wicked (lit. This is similar to the cursing of the wicked). He who follows in the obedience of God blessed be He, and walks in his paths, will have prepared for him whatever is necessary. [fol. 48a] After this he recites the thanksgiving commencing *וְהוֹדוּ לַיהוָה* (§ LXVII) a thanksgiving unto God the exalted one, whose favour is unlimited.

He then fills the fourth cup and finishes the Hallel upon

it, from the place where he has reached viz. לא לנו until the end of the Hallel.

LXII. He commences to say שפיר המרחך (p. 64) (and continues with לא לנו).

LXIII.—LXVII. (p. 67) לא לנו יי—הי וקים המיד ימלך לעולם ועד [fol. 49a] He then drinks (the cup of wine) in a leaning posture without saying the previous blessing; but after it he says the benediction 'כל המנן יג'. If however they (the people at table) have drunk (the wine) without leaning, it is proper (lit. necessary) to drink another cup of wine (lit. to drink again) in a leaning position and to say the blessing בורא פרי המנן (but he may not drink another cup) because it would disturb his mind to drink more. It is not right to taste anything else after it the whole night, with the exception of water, in order to quench one's thirst (lit. on account of thirst).

LXVIII. This is the explanation of the text לא לנו יי—Do we say that this (viz. all the wonders which God performed for us) was due to (lit. on account of, proceeding from) the greatness of our knowledge but was not due to God the exalted one? No, (one cannot think thus, because) it (the verse לא לנו יי) is joined to כי לשמך הן כבוד, but for the sake of thy name give (us) honour. Similarly (when Moses was dissuading the people from their own righteousness) it is said "Not for thy righteousness or for the righteousness of thine heart (dost thou go to possess the land)" (Deut. IX. 5). ("When they entered unto the heathen they profaned my holy name but I hād pity for my holy name which the house of Israel had profaned among the heathen therefore say unto the house of Israel, Thus sayeth the Lord) I do not this for your sakes O house of Israel but for mine holy name's sake" (Ezek. XXXVI. 20-22). He (the Psalmist) then describes (in the Hallel) the idolaters who worshipped idols which cannot see nor hear nor eat nor smell. In the words of David "They have a mouth but cannot speak (lit. do not speak)" Ps. CXV. 5. (The text con-

tinues) יִשְׂרָאֵל בְּטַח בַּיהוָה וגו' (O Israel trust in the Lord). They trust in God who assists them. It is said לֹא הַמְּרִים יִהְיוּ לַיהוָה "the wicked (who are called מְרִים) will not praise God" (Ps. CXV. 17) and (in another place) it is said אֲנִי אֶתְּהַלֵּל בַּמְּרִים "Therefore I praised the wicked" (Eccles. IV. 2) (which seems incompatible with the former statement). The answer is that the word מְרִים in the former statement refers to the wicked who are called מְרִים as it is said "I have no pleasure in the death of him that deserves to die" (Ezek. XVIII. 32) while the latter statement refers to the righteous who are called חַיִּים even when they are dead, as it is said וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִתְּבָרֵךְ בְּנֵי אִישׁ חַי (II Sam. XXIII. 20). The Psalm (CXV) continues וְאֵנָּה נְבָרֵךְ יְהוָה וגו' "We shall bless God from now to eternity". But does there exist any one who can bless Him from now to eternity? (The answer is that) it refers to (lit. but these people are) the righteous who sing praises (to God) even when they are dead as it is said "The pious will exult in honour, they will sing in their graves (lit. upon their beds), the high praises of God will be in their mouth (lit. their throat) (Ps. CXLIX. 5). שׁוֹמְרֵי פְתָיִם יְהוָה: These are the young ones, for in the sea villages, they called children פְּתָיִם (the simple ones). He (the Psalmist) continues אֲנִי אָמַרְתִּי בְּהִסְתִּי וגו' "I said in my haste all men are liars" (Ps. CXVI. 11). They (the sages) have said that at the time when David ran hastily (lit. skipped) over the mountains and fled from Saul he said "Where now are the words of men who say, the kingdom is David's"; behold me now fleeing across the mountains; "indeed (lit. behold) all men are liars".

LXIX. צָרָה וַיִּגֹּן אֶמְצָא וּבִשְׁם יְהוָה אֶקְרָא "I have found trouble and sorrow yet do I call upon the name of the Lord" (Ps. CXVI. 3b—4a). Thus just as we bless God for the good in the goodness of our soul, so should we bless him for evil, as Job said "The Lord gave and the Lord hath taken away blessed be the name of the Lord" (Job I. 21): Another explanation: (i. e. of אֶקְרָא יְהוָה). (יִבְשֶׁם יְהוָה אֶקְרָא). כּוֹס יִשְׁעוֹת אֱלֹהִים (יִבְשֶׁם יְהוָה אֶקְרָא). "I lift up the cup of salvation and call upon the name of

the Lord" (Ps. CXVI. 13). They (our sages) have said, that God sits in the garden of Eden with the righteous every day and explains the Torah to them from the Beth of בראשית until לעיני כל ישראל. When he finishes, he gives them a cup (of wine) for the blessing and places it in the centre. Adam commences by saying "Let the priest say the blessing". Aaron then commences and says "Thou shalt not stand in the presence of great men", at which the ancestors (lit. the fathers of antiquity) forthwith reply "We may not say the blessing in the presence of a king." All of them then immediately grant David the king permission to bless. It was on this occasion that he said "I lift up the cup of salvation and call upon the name of the Lord" (Ps. CXVI. 13). He (David) also said "I am thy servant the son of thy handmaiden but did not say "the son of thy servant" because (lit. the answer is that) he was descended from Ruth the Moabitess that is to say, since it is said that "the Ammonite and the Moabite should not come (into the congregation of God for ever)" (Nehem. XIII. 1) [in which the masculine עמוני is used and not עמונית: similarly מואבי and not מואבית]. It is customary for man to be mentioned first (lit. to precede) and not for woman. With reference to the question why he (David) used the expression אֲנִי עֲבָדְךָ בֵּן אִמְתְּךָ, he is compared to a servant born (in one's own house) who is in the favour (lit. opinion) of his master and who is very much beloved by him, which is not the case with a slave that is bought.

לֹךְ אוֹבֶחַ זֶבַח חִירָה וּגִי' (Ps. CXVI. 17) "I will offer to thee the sacrifice of thanksgiving". Why is the sacrifice of thanksgiving preferable to all (other) sacrifices? The answer is, because (lit. but) he sacrifices his inclination and confesses to it, for it is said "He who sacrifices a thanksgiving offering honours me" (Ps. L. 23).

LXX. מִן חֲמִצַּר קִרְאתִי יְיָ עֲנֵנִי בְּמַחְבֵּר יְיָ "Out of my distress I called upon the Lord: The Lord answered me (and set me) in a large place" (Ps. CXVIII. 5). They (the sages) have narrated that when David entered the land of the Phillistines,

the brother of Goliath met him and said, Lo this is the king of Israel who killed my brother. He then seized him and sat upon him (lit. placed him under himself) and said I will eat [fol. 49b] and drink and then throw him before the glaring sun (lit. in the eye of the sun) and will kill him with the sword; at which David pronounced the Tetragrammaton, and a miracle was wrought for him in that the ground was extended for him and he fled (lit. flew) as it is said "My steps became large under me" (Ps. XVIII. 37. II Sam. XXII. 37). (כל גוים סבבוני וגו') "All the nations encompassed me": Ps. CXVIII. 10). Why is the expression סבבוני mentioned three times? Because (lit. but) Gog and Magog were (destined) to come up against Jerusalem three times just as Sannacherib did. ימין יהוה עשה חיל: (id.). "The right hand of the Lord has done valiantly": This refers to (the miracles which were wrought in) Egypt, concerning which it is said מלחמה יהוה ארש מלחמה "The Lord is a man of war" (Exod. XV. 3). ימין יהוה רוממה: "The right hand of the Lord was exalted" (Ps. CXVIII. 16). This refers to the time of (lit. days of) Joshua on the occasion when the sun stood still for him and he slew 31 kings of Canaan (Josh. X. 12). ימין יהוה עשה חיל: points to the days of the Messiah in the wars against Gog and Magog, for it is said "Then shall the Lord go forth and fight against those nations as when he fought on the day of battle" (Zach. XIV. 3). The right hand of the Lord is mentioned (lit. he instanced the right hand of the Lord) because it is generally more powerful than the left. פתחו לי שערי צדק "Open the gates of righteousness for me" (Ps. CXVIII. 19). This denotes the holy temple, because it was especially devoted to the worship of God (lit. to his worship) in which the ecclesiastical assembly of 71 used to sit viz. in the chamber of the state officials. Concerning this he (David) exclaimed (lit. said). אבא בהם "I will enter them, I will give thanks unto God, this is the gate of the Lord into which the righteous will enter" (Ps. CXVIII. 19). He (the righteous man) will be worthy of the garden of Eden (i. e. the life in the future

world), concerning which (viz the future world) our teacher (Maimonides) has said in the last part of Hilchōth Tešubah that it was the "Temple of the Lord, the gate of the Lord".

LXXI. אבן מאס הבונים וגו': "The stone which the builders rejected has become the corner-stone" (id. 22). This denotes Abraham at whom the nations of the world, called בונים (builders) scoffed. דירה לראש פנה: Some say it denotes the Torah which the wicked despised as it is said concerning it "(I will give thee) the tablets of stone . . . and the law" (Exod. XXIV. 12) which became a corner-stone *i. e.* among the righteous. Some say (lit. it is said) that these (righteous people) refer to the Israelites as it is said (speaking of Joseph as representing Israel "The archers have sorely grieved him and shot at him and persecuted him; but his bow abode in strength and the arms of his hands were made strong, by the hands of the mighty one of Jacob), from thence he became the shepherd, the stone of Israel" (Gen. XLIX. 23—24). מאס הבונים: *i. e.* the nations of the world despised (lit. rejected) them (the Israelites). דירה לראש פנה: They became the corner-stone for the very reason that they were the despised of men (lit. because they were the contempt of creatures). Some say that it (the stone) refers to Noah, while others explain it to denote (lit. it is said that this denotes) the evil inclination which is called אבן as it is said "And I will remove the heart of stone from your flesh" (Ezek. XXXVI. 26); hence they refer the words מאס הבונים to the righteous (who combat their evil inclination) and explain the words דירה לראש פנה to mean that they (the righteous) became a corner-stone among the wicked. Another explanation is that the word אבן denotes David and הבונים, Samuel and Jesse with reference to the occasion when he (Samuel) said to Jesse "Are these all thy sons?" (lit. are thy sons complete? I Sam. XVI. 11). Jesse replied "There is yet the youngest remaining" (id.) as it is said ("Jesse begat his firstborn Eliab and Abinadab the second) Ozem the sixth and David the seventh" (I Chron. II. 15). But what is the meaning of

the expression ער שאר הקטן (which was apparently spoken with an air of indifference)? It signifies that he was an object of contempt in the eyes of his father, because when he was (quite) a child he prophesied saying (lit. and said) "I will in the future destroy the camp (lit. place) of the Phillistines and slay Goliath the Phillistine; I will (also) build the temple; on account of this, the members of his house set him to feed the flock (lit. what did the men of his house do? they placed him with the flock to feed them). (Continuing the conversation above) Samuel said, "Send and fetch him" (lit. take him) (I Sam. XVI. 11). He (thereupon) sent (a messenger) and had him brought. Samuel then began to despise him; (but) God said "Rise before him for he is destined to become the corner-stone, I have made him the chief of kings". ברוך הוּבא בשם יי: "Blessed be he who cometh in the name of the Lord" (Ps. CXVIII. 26). This refers to the Messiah.

Why do we make a pause in the middle of the expression ברוך הוּבא בשם יי? (Because) they (the sages) have said that when a righteous man departs (lit. in freed) from this world the ministering angels exclaim ברוך הוּבא and the holy spirit replies בשם יי. אסרו חג בעבורים: "Bind the sacrifice with cords even unto the horns of the altar" (Ps. CXVIII. 27) i. e. on account of the great number of (lit. the collection of) the offerings (which were brought) on the festival (of Tabernacles) one was obliged to spread them out (or to hang them up) until he brought them (lit. it) to the Temple.

LXXII. Why does the "Hallel" correspond with the life of Aaron (lit. the years of Aaron)? because he was called לאהרן קדוש יי The holy one of the Lord, as it is said לאהרן קדוש יי ("They envied Moses in the camp) and Aaron the holy one of the Lord" (Ps. CXVI. 16). The "Hallel" which is שבה ליי a praise unto God, corresponds with the life of Aaron who was קדוש יי. Another explanation is, that David said Aaron sinned in the instance of the (golden) calf and was forgiven (lit. and it was atoned for him) I also sinned with Beth-

sheba and was pardoned, therefore he (David) was compared to Aaron (lit. to his years). Why is the "great Hallel" (Ps.CXXXVI) thus named? because it consists of 26 verses (lit. divisions), each verse ending with the words כִּי לַעֲלֹם חֲסִדֵּי (lit. the last part of every one being כִּי ל' ח) corresponding with the Tetragrammaton which is יהוה. Another reason why it is called the great Hallel is because the two great kings Sihon and 'Og are mentioned therein.

CORRIGENDA.

Page	2	line	14	לְהוֹרִיט	Page	48	line	5	לְהוֹרִיט
"	3	"	4	מִקְרָא	"	49	"	11	שָׁכֵן
"	3	"	9	אֹדֶר	"	50	"	4	וְקָה
"	4	"	1	אֶל־אֶחָא	"	52	"	1	לְשִׁיכָה
"	10	"	19	כְּבִדִּי־לִי	"	54	"	3	שֵׁם
"	12	"	20	שָׁחָא	"	55	"	1	לְדֹאֲלָה
"	14	"	6	וְאֶל־לְמִידִי	"	56	"	5	אֶל־צִנּוֹר
"	14	"	12	בֵּין	"	57	"	7	וְיִבְרָאֵךְ
"	17	"	12	לְמֵא	"	61	"	11	בְּאֶלְנִזָּה
"	17	"	23	תְּלִינִי	"	63	"	27	אֶתְנָאִי
"	28	"	4	וְחִירָה	"	64	"	17	אֶתְקַב, שְׁמֵלִי־חֵח
"	33	"	18	צִי־קוֹחִים	"	65	"	1	שָׁח
"	36	"	14	בְּאֶיִן	"	65	"	10	נֶאֱחָן
"	36	"	15	בְּלִי־לֵח	"	67	"	11	אֶרְצִים
"	37	"	6	וְאֶלֶךְ	"	68	"	12	אֶלֶא
"	38	"	20	אֶשְׁכִּי־ח	"	75	"	5	וְכִצֵּר (ח)
"	40	"	1	חִירָה	"	78	"	13	אֶמְדִּיצִיא
"	47	"	11	חֵם	"	79	"	1	חֵם

חם יתם באקי אכלה ויכחם בכזית מצה חם יגסלו אידיהם ויבארך
ברכת המזון חם יתם באקי אלהלל חם יבארך ¹ ויהללוד חם
ינצרפוא: ומן לם יכון מצה כצר אלף מרור פקט ² וגסלו ³ אידיהם
ויאכלו כזית מן אלמרור ויבארך בורא [fol. 94 a] פרי האדמה
דעל אכילת מרור ויאכלוה פאדא פרג ⁴ אלאגדה ואכלו אלמצה
יאכלו מן אלמרור בלא ברכה: ומן לם יכון מצה מצה משומרת
אלף כזית ⁵ יבארך וקת אלאכל עלי אלמצה אלתי ליסת משומרת
המוציא לחם ויאכלו אלי אן יתם אלאכל יבארך עלי דלך אלכזית
אלמשומר אשר קדשנו על אכילת מצה ⁶ ויאכלו חלך אלמצה
אלמשומרת לחתי יקטע ולימחה באכל אלמצה אלחקיקייה: ⁷ וקד
ביינא ⁸ לך פוק מעני מצה משומרת כוף הי: ואעלם אן מהל מא
יקדשו אללילה אלאול ⁹ כדאך יקדשו לילה תאני ומסחגבין באכל
אלמצה ואלמרור ושרב ארבעה כוסות ובסאף מא עמל פי אללילה
אלאול וליס ביניהם פרק בל אן אללילה אלאול מן התורה ואללילה
אלתאניה מדברי סופרים פאעלם דלך ואחפצה:

¹ F. omits יתלל יבארך. ² B. adds חם יתם פליקיש אלא אן יתם

בלא ברכה. ³ B. adds. אלקידוש ויברך שחחינו ויחכו וישרבו

F. has יבארך—ויאכלו ⁵ B. פאדא פרגו מן קראת אלחגדה

ויאכלו—חקיקייה ⁶ Instead of פיהרך חלך אלכזית.

בחסבה כרי שיפסיק אכילתו בכזית מצה משומרת ⁷ B. omits וקד—

כדאך—אן אללילה אלאול ⁹ F. om. this sentence. ⁸ F. om. end.

לכל ואחד ויגמסוה באלדוכה ויאכלוה בלא ברכה זכר למקדש:
הם ימתורא באלאכל ויאכלו מא * שאו וישרבו מא שאו וענדי
פראגהם מן אלאכל ואלשראב עלי אלאכל ויאכלו כזית מצה ויקסעו
בהא אלאכל ולא צלה אן ידוק בעדהא מאכול טול אלליל לחתי
יכון קטע וליתחתה וטעם אלמצה בפאה לאן אכלהא הו אלמצוה
ואלבאקי טפילה: הם יגסלו אידיהם ויבארכו ברכת המזון עלי
אלקדח (אלחלאת) ויבארך בורא פרי הגפן ויחכו וישרבו: ואעלם
אן לא בד מן גסל אלאקדאח עלי כל דפעה: הם ימלי אלקדח
אלראבע ויחכ עליה אלהלל:

APPENDIX C.

[fol. 93 b] ואעלם אן מן לם ° יכון מצה גפן לילה אלפסח
פליקדש ¹ אלכבז ² כמא יעמל בלילה אלסבת יגסלו אידיהם ³ ויקדמו
אלמאידה ⁴ מעבאה כמא רצפנא ³ פוק הם יתנאול קרץ ונצף ויבארך
המוציא ראש קדשנו ושהחיו ויעטי כל ואחד כזית הם ירגע
ויבארך אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצה ⁴ ויגמסו פי
אלדוכה ויחכו ויאכלו: הם יבארך עלי אלירק בורא פרי האדמה
ויגמסו אלצור פי אלדוכה ויאכלו הם יגסו אלמאידה וינקלוהא
מן ענדי קאר אללהגדה הם יקרו אללהגדה אלי אברהא הם יגסלו
אידיהם תאניה ויאכלו מן אלמצה בלא ברכה ⁵ הם יבארך עלי
אלמרור ויאכלוה הם יכלטו מצה ומרור מעא ויאכלו בלא ברכה

ויקדמו—פיק ³ F. omits כמא—אלסבת ² F. omits ¹ F. הפת

הם—בלא ברכה ⁵ F. omits ויגמסו—אלהג ⁴ F. omits

عاب: arranged: ^d المَحْبُوءَة m. l. ^c و ^b بَمَلًا ^a شاشًا.
not used in IV.

יִקְסֹם לְלִצְנָאָר קָלָאִיא וְגוֹז וּיְכַסְפוֹן אֶלְמִצָּה מִן יָד בַּעֲצָה(ם) בַּעַל
וּיְזִילוּ אֶלְמִאִידָה קַבֵּל אֵן יֵאֲכֹלוּ וּמֵא יִשְׁבְּהָ דְלִדְ לַחְתִּי יִס(תִּנְכִּי)רוּ
אֶלְצִנָּאָר וּיִקְלוּ מֵא סַבֵּב דְלִדְ וְאֶעֱלֵם (אֵן קִרְאָהּ אֶלְאִגְדָּה) הִי
פְרִיצָהּ וְאִגְבֵּ לִילָהּ אֶלְפִסַּח לִק' חַע' זְכוּר אֶת יוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצֵאָתָם
מִמִּצְרָ' וְקו' וְהִגְדָּת לִבְנֵךְ בְּיוֹם הַהוּא לֵאמֹר' וְהִזְהָר הִי אֶלְאִגְדָּה אֶלְדִּי
אֲסַחֲקֶנּוּ בְּהָא יִשְׂרָאֵל פִּי זִמָּאָן^b אֶלְגִּלּוֹת:

APPENDIX B.

[fol. 91 a] הֵם יְבֹאֲרֵךְ בּוֹרָא פְרִי הַגֶּפֶן^a וְיִתְּנוּ וּיִשְׂרְבוּ אֶלְקֶדָה
אֶלְחָאֲנִי הֵם יִגְסְלוּ אִידִיהֶם מִרָה חָאֲנִיָּה לֵאמֹר קִד^d אֲשִׁנְלוּ כְּוֹאֲטֶרָהֶם
פִּי(?)^e קִרְאָה אֶלְחָגְדָּה פִּלָּא בְּדִ מִן אֶלְגִּסֵּל מִרָה חָאֲנִיָּה לֵאמֹר:
הֵם יִתְנַאֲוֹל קִרְצִין מִן אֶלְמִצָּה וּיְכַסֵּר וְאֶחָד נִצְפִין וּיִתְנַאֲוֹל וְאֶחָד
נִצֵּף וּיִבְתְּדִי יְבֹאֲרֵךְ ב' אֵלֵי א' מ' ה' מוֹצִיא לָחֶם מִן הָאָרֶץ: וְאֶנְמֵא
יַעֲמֵל וְאֶחָד (ו) נִצֵּף לִיכּוֹן שְׂבִיָּה טַעַם אֶלְצִעִין אֶלְדִּי עֲאֲדָתָה
אֶלְמַכְסוֹר אַחֲתֵר מִן אֶלְס(לִימִין): אִמָּא בְּבֹאֲקִי אֶלְאֶעִיָּאָד פִּלָּא
יְבֹאֲרֵךְ עָלֵי [fol. 91 b] קִרְצִין סְלִימִין מֵהֵל אֶלְסַבֵּת כְּמֵא קִד בִּינָא:
הֵם יִנְאֹל כָּל וְאֶחָד מִן אֶלְחָאֲצִרִין כְּזִית הֵם יַעֲדֵר יְבֹאֲרֵךְ ב' א' ה' יֵלֵי
א' מ' ה' אֲשֶׁר קִדְשֵׁנוּ בְּמִצְוֹתֵינוּ דְּצִוֵּנוּ עָלֵי אֶכִּילָת מִצֵּה וּיִגְמְסוּ אֶלְמִצָּה
בְּאֶלְדּוּכָהּ וּיִתְכּוּ וּיֵאֲכֹלוּ: הֵם יִתְנַאֲוֹל אֶלְמְרוֹר וּיַעֲטִי כָל וְאֶחָד כְּזִית
וּיְבֹאֲרֵךְ ב' א' ה' א' מ' ה' אֲשֶׁר קִדְשֵׁנוּ בְּמִצְוֹתֵינוּ דְּצִוֵּנוּ עָלֵי אֶכִּילָת
מְרוֹר: וּיִגְמְסוּנָה בְּאֶלְדּוּכָהּ וּיֵאֲכֹלוּ וְלֹא יִלְבְּתָהּ פִּי אֶלְדּוּכָהּ לֵלָא
יִבְטֵל^f טַעֲמִיָּהּ אֶלְמְרוֹר: הֵם יִרְגַע וּיֵאֲכֹל מִצָּה וּמְרוֹר מֵעַא וּיַעֲטִי

^a וְהִקְיִי. ^b Dr. Hirschfeld has edited part of the Yemen

Prayer bk. which is similar but not identical with Appendix A.

v. his *Chrestomathy* l. c., p. 6., l. 19—p. 8., l. 22. ^c وَيَتَكَلَّمُوا.

^d اِسْتَعْلُوا. ^e يَتَرَاة. ^f Used in same sense as Heb. טַעַם, taste.

אלעגנא ותשהגל בזירהא ותחתאג אנא * יין ללמא. ואחד תענן
פיה וואחד חכז פיה ולא צלח אן תעמל עגנא כבירה אלא
מקדאר מא יכרג מנה חלה כמא ביינא שיעור חלה ואן תעדח
ועמלת שר. מן חדה אלוגיה אלכז חליל: ולא צלח אן יענן
אלמצה אלתי חלל באליום אלאל מן אלפסח לא בחליב ולא בעסל
ולא בכמר ולא בדחן ואן ענן ואכל לס יכרג ען ראגב אכל אלמצה:
1 ראמא צפה אלהרסת וחי אלדוכה או יכזד חין או זביב או חמר
וימרס בכל וירמי פיה אתאביל וקד ירמו פיה גלגל מסחון וואגב
אן ירמא פיה לילה אלפסח אתאביל גיר מסחונה עדקין או תלתה
סבל(ה) או צע(אחר) או האשא ומא ישובה חתי יבאן פיה שבה
אלתבן פי^b אלסון דכר למא אסתעבדו בה אבאינא במצר אך הו
באללכן ואלתבן: ואסם אלמרור יקע עלי אלכס ואלמראר^c ואלחנדבא
ד^d ואלחמכה^e ואלחרחבונה יקאל אנה אלחנדקוק^f ואלקרצונה כל
ואחד מן האולי אלכמסה יסמא מרור: וכזית מן ואחד מנהם^g וגני:
ואלכס אבד(ה) א מן אלגמיע: ויחתאגאן יעמל(נ) כרה לילה אלפסח לחתי
הנצרו אלצגאר ויסאלוא מה נשתנה הלילה הזה: ² וצפה דלך אן

וצפה עמל—במצרים corresponds with A, p. 4 ואמא—ואלתבן¹
ויחתאג—ואלך corresponds with A, p. 14 סבב דלך²

הַנְּדִבָּה^a . الطين^b . ^a for אַנְגָּן fr. ^a a vessel. ^b a pro fr. v. Introd. sec. V. Talmud. Tr. Pesahim 39 a. Syr.
Lev. Lat. intubus. v. Levy, Neuheb. u. Chald. Wörterbuch l. c.
s. v. ^d תַּחְבֵּחַ f. a species of bitter herb, v. Tr. Pesahim 39 a.
cf. 'Aruch s. v. ^e תַּחְבֵּינָה another species of bitter herb. v.
Tr. Pesahim 39 a, Alfasi and Maimon. compare it with arab. قَرْط^f
which according to Freytag denotes the fruit of the acacia tree.
v. Levy, Neuheb. Wörterb. l. c. s. v. ^f قَرَصَنَّة Eryngium.
^g يُغْنِي (is sufficient). ^h ينظروا.

והזמנים ובעד דלך יבארך שהחינו: ואִיצָא קד בִּינא צפֿה אלקדוש
אִדא אַתֶּפֶק אלעיד לילה אלאחד ואן אלסימן וְקִנְהוּ יין קדוש נר
הבדלה זמן . . . מן מוצעה: פאדא פרנז מן שרב קִדָּה אלקדוש
גאבו אלמא^א וגסלו אידיהם חֶם יקדמוא מאירֶה ועליהא מצה
משומרת וְכָצַר (ה) מן אלבקול וְטוֹרָה ומרור ודוכָּה ולונין
לחם ואחד מְשׁוּרִי וואחד מטברך: חֶם יחנאולוא מן אלכצר
לא אקל מן כזית לכל ואחד ויבארך ב'א' הִי א'מ'ה בורא פרי
האדמה: ^בויגבון אמן: ויגמסו אלכצר באלדוכָּה ויאכלון: חֶם יגטון
אלמאירֶה ויזילוהא קליל מן קבֶאלה אלדי יקרא אלגאדה^ג וימלו
אלקדח אלתאני ויקרוא עליה מא נשתנה ובאקי אלגאדה: ואמֶא
^דצפֿה אלמצה אלמשומרת אֵן^ד תחפֿץ פיהא אן לא יקע עלי אלבֶר
מן דו חצד מא^ה לאֵן כל בֶר וקע עליה מא^ה חֶרָאם אכלה באלפסח
לאֵן קד חצל פיה בעץ תכמיר ולא יחרם אלבֶר אלא אן עלם אן
קד וקע עליה מא^ה או אן באן פיה אמא אן נקול אִיֶאֱדֶ וקע עליה
מא^ה פלא עלינא שִׁי^ה מן דלך לאֵן אלאצל ענדנא אחוקי (אי)סורא
לא מחזקינן וואגב אן יטחן אלבֶר פי אלפסח לשם מצה וכדלך
יעגן ויכבֶז לשם מצה אלגרץ אֵן יקצד פיה אכלה מצה ואנה לא
^הקאמה אלמצוה פקט פהדא הו אלדי יסמֶא מצה משומרת ולא
יעגן באלפסח באלמא^ה אלחאדֶר ולו באלנזיע ביומה [fol. 87 a]
אלֶא במא^ה בִּאִיתֶּ וְאֵן^ה תעדֶא ועגן חרֶם אכלֶא אלכבֶז: ולא צלח אן
תגלס אלאמראֶה דחת אלגֶרִים ותעגן או פי אלשמס ולא תתדך

¹ corresponds with A, p. 59, l. 11—l. 15. משומרת

they come with (something) i. e. they bring. ^אב=גאבו

In the vulgar dialects, the preposition ב has been united with
the verb جاء to form one word ^בב=גאבו to bring.

for לא קאמה^ה ^הב=גאבו V=to take care of. ^דב=גאבו

(V=to transgress). ^הב=גאבו

APPENDIX A.

(FROM MS. E)

[fol. 86 b] הם יגיוון אמן וכל ואחד יתקף וקת מא ישרב
 לאן ואגב אן יתכי לילה אלפסת צפה אלתר (ידה) הו וקת שרב
 אלארבעה כוסות ופי וקת אכל אלמצה¹ אמא באקי אכלה ושרבה
 אן אתכא פהו ממדות ואלא פלא גנאח: ולא יכון אלאתכא אלא
 עלא אליסאר: ואלאמראה ליסת תחתאג אתכא אלא אן כאנת
 חשובה (?) ^a ומתחרגה באלמצוות פהי תחתאג אתכא: ולא עוד
 לאחד^b הו אן ישרב לילה אלפסת ארבעה כוסות גפן^c ולו אלא
 אלנסא^d אלאול ידי עליה אלקידוש אלהאני יקרא עליה אלהגדת
 אלהאלת יבארך עליה ברכת המזון ואלראבע יתם עליה אלהלל
 וכל כוס מנחם לא בד מן מא יבארך עליה ב'א' יהי אל'מ'ה בורא
 פרי הגפן: ובעד דלך ישרבה: אמא על הגפן ועל פרי הגפן פלא
 תנאב אלא ענד פרוגה מן אלשראב גמלה: וקד ביינא פוק אן
 אדא אהפק אלעיד אלסבת אול מא יקרא פצל ויכלו ובעד דלך
 יבארך בורא פרי הגפן ובעד דלך אשר קדשנו מכל עם וידכל דכר
 אלסבת מע אלעיד כמא ביינא ויכתם מקדש השבת וישראל

¹ almost identical with A, p. 4, lines 2—3. גנאח

^a متحرّية V, pursue after. ^b یغنی for הו ^c ולא
^d .يدعى superfluous.

LXXV. מאן¹ דבעי לברוכי בתרי או בחלתא בתים מברך
ברישא בביתיה ואוכל כל מה דצריך ומברך ברכת המזון והדר
מברך לכל חד וחד בביתיה ושתי אינהו כסא דקידושא ודאגדתא
ואכלי ירקא ומצה ואיהו לא אכיל ושתי בהדיהו ושביק להו
למגמר סעודתיהו ומברכי אינהו ברכת המזון ואי לא ידעי מקרא
מלה במלה והדר אזיל לביחא אחרינא ועביר חכי והדר אזיל
לביחיה וגומר הלילא ושתי כסא דהלילא ואי בעי לאקדומי להנך
בתי ברישא בריך להו ולא אכיל ולא טעים והדר אזיל לביחיה
ומקדש ואם ירצה יגמור הכל בביתו ואח'כ' ילך לקדש בבתים
האחרים ולא יאכל ולא ישתה עמהם:

LXXVI. ואעלם אן מהל מא יקדש אללילה אלא'לא כדאך
יקדש לילה תאני וליס בינחמא פרק אלא אן אללילה אלאוולח
מן התורה ואלתאנייה מדברי סופרים:

¹ B. C. omit § LXXV until end.

קדוש יי' שנ' לאהרן קדוש יי' והיה ההלל שהוא שבת לילי כנגד
שנותיו שלאהרן שהוא קדוש יי': ד'א אמר דוד אהרן חטא
במעשה העגל ונתכפר לו ואני חטאתי בבת שבע יתכפר לי לכך
חיה כנגד שנותיו: לם סמ' הלל הגדול לאנ' סת' *ועשרין פצל
אֲכָר כָּל פֶּצֶל כי לעולם חסדו כנגד שם המפורש שהוא יהוה: ד'א
מפני מה נקרא הלל הגדול מפני שנזכרו בו שני מלכים גדולים
וחם סידון ועוג:

LXXIII. ¹ חייב אדם ^b לשחות ולעסוק בהלכות [fol. 50 a]

פסח וביציאת מצ' ולספר בנסים ובנפלאות שעשה הקב"ה
לאבותינו עד שתחטפנו שינת:

LXXIV. מי שאין לו ² מצה משומרת אלא כזית מברך על

אכילת מרור ואוכל וכשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת
מברך על אכילת מצה ואוכל אותה כזית ואינו טועם אחריה
³ כלום: מי שאין ⁴ לו יין בלילי פסח מקדש על הפת מברך המוציא
ובוצע ומניח ידיו עליו עד שגומר הקדוש ומברך על אכילת מצה
ואוכל ואחר כך אוכל שאר ירקות ומסלק השלחן ואומר מה נשתנה
הלילה וכל ההגדה עד גאל ישראל ומברך על המרור ואוכל
ואח"כ כורך מצה ומרור ואוכל:

¹ B. omits LXXIII. ² until the end. v. מי שאין לו מצה.

Appendix C (C. E.). ³ LXXIV until כלום B. is almost identical with E. v. Appendix C, p. 79, l. 6. ⁴ LXXV—מי שאין לו יין—B. is almost identical with E. v. Appendix C, p. 78. — ואצלם and adds what is almost identical with E. Appen. C, p. 79, l. 3. ומן לם—בלא ברכה.

^a Vulgar for وَعِشْرُونَ. ^b § LXXIII—LXXV v. *Orah Hayyim* cps. 481—484.

ישראל: מאסו הבונים מאסו אותם אומות * העולם: היו לראש פנה לאנחם זבד^ב אלוגוד: וקיל זה נח: וקיל זה יצר רע שנקרא אבן של' והסירתי את לב האבן מבשרכם מאסו הבונים מאסו אותו הצדיקים: היה לראש פנה עם ° הרשעים: ד'א מאסו הבנים זה דוד מה הוא הבונים זה שמואל וישי בשעה שאמר לישי הִתְמַוּ הנערים אמר לו ישי עוד שאר הקטן שנ' אצם הששי דוד השביעי: ומה הוא עוד שאר הקטן שהיה מאוס בעיני אביו מפני שכשהיה קטן היה מתנבא ואומר עתיד אני להחריב מקום פלשתים והורג גלית הפלשתי עתיד אני לבנות בית המקדש מה עשו בו אנשי ביתו הניחו אותו עם הצאן לרעות אותו: אמר שמואל שלחה וקחנו וישלח ויביאהו התחיל שמואל מזלזל בו: אמר לו 'הק'ב'ה' קום מפניו ה'ה'ד' היתה לראש פנה: עשיתיו ראש למלכים: ברוך הבא בשם ה'י' זה המלך המשיח: למה חולקין ברוך ^ד הבא בשם ה'י: קאלו בשעה שהצדיק נפטר מן העו' מלאכי השרת אומרים ברוך הבא ורוח הקדש אומרת בשם ה'י: אסרו חג בעבותים יעני מן ² תחייר קרבן מקרבנות בחג חייב ³ לישפל בו עד שיביאנו לבית ° המקדש:

LXXII. לם כאן אלהלל כנגד שנותיו ¹ שלאחרן לפי שנקרא

אמר לו קום מפני משיחי חה' ד' אבן C reads אמר לו—למלכים ¹
ענדה B. adds ² מאסו הבונים היתה לראש פנה נעשה ראש למלכים:
C. להיטפל ³

^a v. *Raši* on Ps. 118. 22. ^b v. *Ibn Ezra* on Ps. 118. 22.
v. Tr. *Succah* 52a. ^d A slight pause is made after the
word הבא on account of the disjunctive accent under that word.
The text however explains it from an aggadic point of view the
origin of which I have not been able to discover. ° v. *Mai-*
monides Ma' ase Haqorbānōth cp. XVIII. ^f v. § LXVI.

יתיה * ברחבא וקרא דוד שם המפורש¹ ואתעביד ליה נסא ואתרוחא
 ליה ארעא ועק כדכתיב תרחיב צעדי תחתני: ולמה כל גוים
 סבבוני שלשה² פעמים סבוני כדבורים אלא שעתיד גוג ומגוג
 לעלות על ירושלם שלשה פעמים כשם שעלה סנחריב: ימין ה' י
 עשה חיל זה במצרים קאל פיה ה' איש מלחמה: ימין ה' רוממה
 בימי יהושע כשעמדה לו חמה והרג שלשים ואחד מלך ממלכי
 כנען: ימין ה' עשה חיל לימות המשיח במלחמות גוג ומגוג קאל
 ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב: ומחל בלימין
 לאֲנָהָא אֶקְוָא מִן אֲלִשְׁמַאל: פתחו לי שערי צדק זה בית המקדש
 לאֲנָהָא³ מִדְּמִיָּד לְלַעֲבָאֲדָהּ אֲלֹדִי יִגְלֹסוּ בֵּית דִּין שְׁלֹשְׁבָעִים ואחד
 והיא לשכת פלחדרין: קאל פי דאלך אבא בם אודה יה זה
 השער ה' צדיקים יבאו בו: יזכה לגן עדן והו חי העולם הבא:
 עלא מא קאל ר' ז'ל פי אכר הלכות תשובה עלא העולם הבא
 היכל יהוה ושער ה':

LXXI. אבן מאסו הכנים היתה לראש פנה קאלו זה אברהם
 אבינו שהיו מלעיגין עליו אומות העו' שנקראו בונים: היתה
 לראש * פנה עם הצדיקים: וקיל אלו ישראל קאל משם רעה אבן

B. מעאר³ ימין ה'—מלחמה B. omits² B. ואחרחיש¹
 B. חסבא⁴ B. adds המגדל C. בנים⁵

^a v. *Šoher Tōb* p. 42 c, Ps. 118. ^b בחרבא.
Šoher Tōb p. 42 d, Ps. 118. ^d מִדְּמִיָּד. ^e פְּלַחְדְּרִין (v. Jerus.
 Tr. *Yōma* I, 38 c., and Tr. *Hagiga* II, 78 b) = *πάρεδροι* =
 Coadjutors to officers of the state. v. Tr. *Yōma* 1 a,
 8 b. ^f v. *Maimonides, Hilchoth Tešubah* VIII, § 4. ^g v.
Šoher Tob p. 42, Ps. 118.

* Marginal note of MS. וקיל זו התורה מאסו אותה הרשעים שני' בה
 ליתיה האבן היתה לראש פנה.

LXIX. צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא כשם שמברכין על הטובה בטובה¹ נפש כך מברכין על^a הרעה וקאל איוב ה' נתן וי' לקח יהי שם ה' מבורך: ד'א כוס ישועות אשא קאלו בכל יום ויום הק'ב'ה יושב עם הצדיקים בגן עדן ודורש להם התורה מבי בראשית עד לעיני כל^b ישראל: וכיון שמשלים נותן להם כוס שלברכה ומניחו באמצע פותח אדם הראשון ואומר הכהן יברך פתח אהרן ואמר במקום גדולים אל תעמד: ומיד ענין אבות העולם ואומרים אין אנו מברכין במקום מלך ומיד נותנין הכל רשות לדוד המלך שיברך וכן הוא אומר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא: קאל אני עבדך בן אמתך כאן^c יקול בן עבדך אלגו' כמא אנה מזרע רוח המואביה יעני כמא קאל לא יבא^d עמוני³ ומואבי דרך האיש לקדם ואין דרך האשה לקדם ואמ' לא קאל אני עבדך בן אמתך מחל אלעבד⁴ אלמולוד אל'י הו עלא ר'אי ס'דה ומחבוב ענדה ג'דא מא ל'ס כ'דא אלעבד אלמ'ש'ת'רא: לך אזבח זבח תודה ולמה נבחר זבח תודה מכל הזבחים אלא זה הזובח יצרו ומתודה עליו שנ' זובח תודה יכבד נני:

LXX. מן המצר קראתי יח ענני במרחב יח קאלו בשעה שנכנס דוד לארץ^e פלשתים מצאו אחי גלית ואמר הדין הוא מלכא ד'שראל דקטל ית אחי וקם וקמטיה ואותביה תותיה ואמר איכול (fol. 49b) ואשתי וארמי יתיה לעין שמשא ואקטול

קאלו עמוני ולא B. adds³ B. ולם² B. omits¹ B. בטובה נפש. עמונית מואבי ולא מואבית B. אלמולוד⁴

^a v. Tr. *Berachoth* 33b. ^b v. Tr. *Pesahim* 119b and *Yalkut Šim'oni* § 874. ^c I adopt the reading of B. (יָקוּל). ^d v. Tr. *Yebamoth* 77a. ^e v. *Šoher Tōb* l. c. p. 42c, Ps. 118.

LXVIII. והוא שרח לא לנו ה' הל' נקול הוא מן כתר
 עלמנא אלא^a לים מן אללה ב'ה' תע' מצאם אלא כי לשמך תן כבוד
 מחל קו' לא בצדקתך ובישר לבבך: וקאל לא למענכם אני עשוד
 בית ישראל כי לשם קדשי: ורצף ע'ע' אלדי יעברו אלאצנאם אשר
 לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון: וקאל דוד פוז
 להם ולא ידברו: ישראל² בטח בה':^b תוֹכְלוֹן עלא אללה ב'ה'
 אלמ'עין להם: קאל לא^c המחים יהללו יה והו יקול ושבח אני את
 חמחים אלגו' לא המחים יהללו יה אלו הרשעים שהם נקראים
 מחים שנ' כי לא אחפוץ במות^d המת: ושבח את המחים אלו
 הצדיקים שנקראו במיתתן חיים שנ' ובניהו בן יהוידע בן איש חי:
 וקאל ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם: וכי³ יש לך אדם שמשבח
 לו מעתה ועד עולם אלא אלו הצדיקים שהן מזמירין במיתתן שנ'
 יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם רוממות אל בגרום:
 שומר פתאים ה' אלו הקטנים שכן קורין בכרכי הים לינוקא
 פתיא: קאל אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב: קאלו^e בשעה
 שהיה דוד מקפץ על ההרים ובורח מפני שאול היה אומר איח
 דברי בני אדם שהם אומרים המלוכה לדוד הרי אני מקפץ על
 ההרים הרי כל אדם כוזב:

הל נקול אן הוא לים הוא מן עלמנא אללא B. reads הל נקול—תע'¹
 מן אללא תע'. B. omits יה יהללו יה². B. omits
 וכי יש—ועד עולם.

^a אלא לים instead of ו'. ^b תוֹכְלוֹן. ^c v. Tr. Berachoth
 18a; Tr. Sabbath 30a. ^d במית המת Qimchi (Ezek. 18. 34)
 explains this in the sense of "one who is deserving of death",
 just as the Targum דְּהִיב לְמִיתָה. ^e Probably based upon
 Yalkut Sim'oni § 133 which is very similar to it.

LXVII. הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב כִּי לַעֲוֹלָם חֲסִדּוֹ: הוֹדוּ לַאלֹהִי
הַגְּדֹלִים כֹּלֹחַ: הוֹדוּ לַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים כֹּלֹחַ: לַעֲוֹשֵׁה נִפְלְאוֹת
גְּדֹלוֹת לִבְדּוֹ: כֹּלֹחַ לַעֲוֹשֵׁה הַשְׁמַיִם בְּחִבּוּנָה כֹּלֹחַ לַדּוֹקֵעַ הָאָרֶץ עַל
הַמַּיִם: כֹּלֹחַ לַעֲוֹשֵׁה אוֹרִים גְּדֹלִים כֹּלֹחַ אֶת הַשֶּׁמֶשׁ לַמַּמְשָׁלָה
בַּיּוֹם: כֹּלֹחַ אֶת הַיָּרֵחַ וְכֹכָבִים לַמַּמְשָׁלוֹת בַּלַּיְלָה: כֹּלֹחַ לַמַּכָּה
מִצְרַיִם בְּבִכּוֹרֵיהֶם: כֹּלֹחַ יוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם: כֹּלֹחַ בִּיד חֲזָקָה
וּבְזִרְעֵ נְטוּיָה: כֹּלֹחַ לַנִּזְרֵר יָם סוֹף לַגִּזְרִים: כֹּלֹחַ דֹּהַעֲבִיר יִשְׂרָאֵל
בַּתּוֹכּוֹ: כֹּלֹחַ דֹּהַעֲרֵר פֶּרַעַה דֹּהַיִלּוֹ בָּיָם סוֹף: כֹּלֹחַ לַמְּלוּךְ עָמּוֹ
בַּמִּדְבָּר: כֹּלֹחַ לַמַּכָּה מַלְכִים גְּדֹלִים: כֹּלֹחַ דֹּהַיִּג מַלְכִים אֲדִירִים:
כֹּלֹחַ לַסִּיחּוֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי: כֹּלֹחַ וְלַעֲוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן: כֹּלֹחַ דֹּהַתָּן
אֲרָצָם לַנְּחָלָה: כֹּלֹחַ נְחָלָה לַיִּשְׂרָאֵל עֲבָדּוֹ: כֹּלֹחַ שְׁבַשְׁפְּלִינוֹ זָכָר
לְנוֹ: כֹּלֹחַ וַיַּפְרְקִינוּ מִצְרַיִמוֹ: כֹּלֹחַ נֹחֵן לָחֶם לֶכֶל בָּשָׂר: כֹּלֹחַ
הוֹדוּ לַאלֹהִים הַשְׁמַיִם: כֹּלֹחַ וְאַחֵר כֵּךְ אֹמֵר נִשְׁמַת כֹּל חַי וְיִשְׁתַּבַּח
עַד וּמַעֲוֹלָם וְעַד עוֹלָם אַתָּה אֵל: וְאַזְ יֹאמֵר יְהוָה לְכֹל מַעֲשֵׂיךָ
וְחִסְדֵּיךָ יִבְרַכְךָ וְצִדִּיקִים עוֹשֵׂי רְצוֹנְךָ דְּכָל עַמֶּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּרִינָה
יִוְדוּ לַשְׁמִיךְ כִּי אַתָּה יְהוָה לָךְ טוֹב לַהוֹדוֹת (fol. 49a) וְלַשְׁמֵךְ
נַעֲמִים לְזַמֵּר וּמַעֲוֹלָם וְעַד עוֹלָם אַתָּה הוּא הָאֵל בָּא' יְהוָה² הַמֶּלֶךְ
הַמְהוֹלֵל הַמְשׁוּבָּח הַמְפּוֹאָר חַי וְקַיִים תְּמִיד יִמְלֹךְ לַעֲוֹלָם וְעַד:
וְשׁוֹתָהּ בַּהֲסָבָה בְּלֹא בְרָכָה תַּחֲלָה וּמִבְּרַךְ אַחֲרֶיהָ עַל³ הַגִּפְּן: וְאַם
⁴ שְׁתַּחֲוֶה בְּלֹא הַסְבָּח צְרִיךְ לַשְׁתַּחֲוֹת פַּעַם אַחֲרַת בַּהֲסָבָה וּמִבְּרַךְ
ב'פ'חג' לְפִי שֶׁהִסִּית דַּעְתּוֹ מִלַּשְׁתַּחֲוֹת עוֹד: וְלֹא יַצְלַח אֲן יִדּוּק בַּעֲדָה
^a שִׁי טוֹב אֶלְלִיל^b סוֹא אֶלְמֵא^c מִן אֶלְעֵטֶשׁ:

¹ E. inserts לַיהוָה כִּי טוֹב... before l. 14 before ... לַעֲוֹלָם וְעַד.

² B. האל. ³ E. inserts the whole of the blessing commencing
על. חגפן. ⁴ B. omits LXVIII—ואם שחווה.

^a شی v. Introd. sec. V. ^b سیوی. ^c 5*

LXV. יעידוה: יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו: צט יאמר
 נא בית אהרן כי לעולם חסדו: ק יאמר נא יראי ה' כי לעולם
 חסדו: קא מן המצר קראתי ה': קב ענני במרחב ה': קג ה' לי
 לא אירא מה יעשה לי אדם: קד (fol. 48b) ה' לי בעוזי ואני
 אראה בשונאי: קה טוב לחסות * בה' מבטוח באדם: קו טוב
 לחסות בה' מבטוח בנדיבים: קז כל גוים סבבני בשם ה' כי
 אמילם: קח סבבני גם סבבני בשם ה' כי אמילם: קט סבבני
 כדבורים דעכו כאש קוצים בשם ה' כי אמילם: קי דחה דחיתני
 לנפל וה' עזרני: קיא עזי וזמרת יה: קיב ויהי לי לישועה: קיג
 קול רנה וישועה באהלי צדיקים: קיד ימין ה' עשה חיל: קטו
 ימין ה' רוממה: קיז ימין ה' עשה חיל: קיח לא אמות כי אחיה
 ואספר מעשה יה: קיח יסר יסרני יה ולמות לא נתנני: קיט פתחו
 לי שערי צדק: קכ אבא במ אודה יה: קכא זה השער לה': קכב
 צדיקים יבאו בו:

LXVI. קכג צח יגיבו הללו יה: בעד ש'צ' מאה ושלש ועשרים
 סימן להן שנותיו שלאחרן: ומן הנא יגיבון כל דבר ודבר שהוא
 אומר והן עונין אחרייו: יקול אודך כי עניתני ותהי לי לישועה:
 יעידוה: אבן מאסו הבנים היתה לראש פנה: יעידוה: מאת ה'
 היתה זאת היא נפלאות בעינינו: יעידוה: זה היום עשה ה' נגלה
 ונשמחה בו: יעידוה: אנא ה' הושיעה נא: יעידוה: אנא ה'
 הצליחה נא: יעידוה: ברוך הבא והן אומרים בשם ה' בירכונכם
 מבית ה': יעידוה: אל ה' ויאר לנו: יעידוה: אסרו חג בעבותים
 עד קרנות המזבח: יעידוה: אלי אתה ואודך: יעידוה: אלהי
 ארוממך: יעידוה: הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו: יעידוה:
 ואח'כ' אומ' הלל הגדול וזה הוא:

* This page of the Heb. text was left unpunctuated in the MS.

אדם: לו פה להם ולא ידברו: לה עינים להם ולא יראו: לט אזנים להם ולא ישמעו: מ אף להם ולא ידיונו: מא ידיהם ולא ימישון: מב רגליהם ולא יחללו: מג לא יחגו בגרונם: מד כמוהם יחיר עושיהם כל אשר בטח בהם: מה ישראל בטח בלי: מז עזרם ומגנם הוא: מנ בית אהרן בטחו בלי: מח עזרם ומגנם הוא: מט יראי יח בטחו בלי: נ עזרם ומגנם הוא: נא יח זכרנו יברך: נב יברך את בית ישראל: נג יברך את בית אהרן: נד יברך יראי יח הקטנים עם הגדולים: נה יוסף יח עליכם: נו עליכם ועל בניכם: נז ברוכים אתם לוי עשה שמים וארץ: נח השמים שמים לוי: נט הארץ נתן לבני אדם: ס לא המתים יחללו יח: סא ולא כל ידדי דומה: סב ואמחנו נברך יח: סג מעתה ועד עולם הללו יח:

LXIV. סד אהבתי כי ישמע יח את קולי תחנוני: יעידה כי הטה אזורי לי ובימי אקרא: סה אפוני חבלי מות: סו ומצרי שאל מצאוני: סז צרה ריגון אמצא: סח ובשם יח אקרא אנא יח מלטה נפשי: סט חנוך יח וצדיק ואלהינו מרחם: ע שומר פתאים יח: עא דלותי ולי יהושיע עב שובי נפשי למנוחתי: עג כי יח גמל עליכי: עד כי חלצת נפשי ממות: עה את עיני מן דמעה: עו את רגלי מדחי: עז אתהלך לפני יח בארצות החיים: עח האמנתי כי אדבר: עט אני עניתי מאד: פ אני אמרתי בהפזי כל האדם כזב: פא מה אשיב לוי כל תגמולוהי עלי: פב כוס ישועות אשא: פג ובשם יח אקרא: פד נדרי לוי אשלים: פה נגדה נא לכל עמו: פז יקר בעיני יח המוהת להסידיו: פח אנא יח כי אני עבדך: פח אני עבדך בן אמתיך פתחת למוסרי: פט לך אזכת זבח הודת: צ ובשם יח אקרא: צא נדרי לוי אשלים: צב נגדה נא לכל עמו: צג בחצרות בית יח: צד בחוככי ירושלים הללו יח: צה הללו את יח כל גוים: יעידה שבתוהו כל האומים: יז כי גבר עלינו הסוד: יז ואמת יח לעולם הללו יח: יח הודו לוי כי טוב כי לעולם הסוד:

אשר בחר ילי: וגלסו *מקאתל מִדֵּה טוילֵה^b וגו ישראל וקברוהם
ומא^c אכל מן אלט־אֶהֶש שִׁי מן¹ לחומהם ולא^b אגור: ובעד דאלך
תיקנו חכמי משנה ע'ס' הדיה אלברכה ואצאפוחא אלא ברכת
המזון והי הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו
לקבורה: ודִכְרַ פי הדיה אלברכה שלש מלכיות מלך העולם מלכינו
המלך הטוב: דאלך לא נקול אן דאלך מן כהר אלגִיש אלדי חכֵם
עליהם לאֵנה ב'ה' מלך על שלשה עולמות והוא מלך ופלך
דאסת־קִי:^d

LXI. חֵם ידי הדיה אלנצור־ מגדול ישועות דִרְאֵם מלכות בית
דוד ומִנֵּי המלך המשיח: ובעדה כפירים רשו ורעבו אלאסר
פִקְרוֹ וגאעו: ודאלך מהל² לִעֵן אֶלְרשעים: ואמא מן אֶחָבֶע טאעֵה
אללה ב'ה' וסאר פי טִרְקֵה^e אֵנֶה יסבֵב לה כל מא (fol. 48 a)
יחחאג ובעדה הודו לילי כי טוב אלשִכֵר^f ללה תע' אלדי פִצְלֵה
לא ינקטע: וימלא אלקדח אלראבע ויחֵם עליה אלהלל מן חיה
בלג ודו לא לנו וגו' אלא אֶכֶר אלהלל:

LXII. חֵם יבתדי ויקול שִפּוֹד חֲמֵהֶךְ עַל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא
דִדְעוֹךְ דִעַל מַמְלָכוֹת אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא קִרְאוּ כִי אֲכַל אֶת יַעֲקֹב
דֵאֵת נִזְהוֹ הַשְׁמוֹ:

LXIII. לֹא לָנוּ יְיָ לֹא לָנוּ לָזֶּה כִּי לְשִׁמְךָ הֵן כְּבוֹד עַל חֲסִדֶיךָ
עַל אֲמֵהֶךָ: לָזֶּה לֵמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אֵיךָ לֹא אֱלֹהֵיהֶם: לָזֶּה יֹאמְרוּ
בְּשִׁמְיִם כָּל אֲשֶׁר חָפֵץ עָשָׂה: לֹא עֲצָבֵיהֶם כֶּסֶף דָּהָב: לֹא מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ

¹ B. omits וגו ישראל—לחומהם. ² ען B.

אִלְלוּ. ^c אֲבָאָאוּ; وَجَاوُوا. ^b Hāl acc. مُقَاتِلِينَ. ^a 1.

^d These 3 words should be read in pl. الملائك والآفلak والإسطقسات. ^e fa of the apod. omitted, after אֵל. ^f vide p. 50, note d.

לֵאֱלֹהִים.

נסאל מן אללה ב'ה' אן וְקִינָא וְיִעֲנָא עלא עמל ¹ אלמצורות
^a משחך מן חלוצים יעני מגִדִּיר ^{2b} מסתהדירן ³ לאלחרב:

LX. תם °ידי הטוב והמטיב ^dוּלְפֹהֶא חכמי משנה על הרוגי בית תור אֲלֵדִי נהרגו כולם אֲלֵפִים °ורבבות קתלהם קיסר המלך מן מלכי אדום בעד אֲלֹחֶרֶבֶן וּאֲגַתְמִעוּ מִן יִשְׂרָאֵל אֱלִיֵּהָ וּבִנְוֵהָ וְכֹאֵן מַעֲהֶם בֶּן כִּזְבָּא הַמֶּלֶךְ וְדִימּוֹ שֶׁהוּא הַמֶּלֶךְ הַמְּשִׁיחַ לֹאֲנֶה כֹּאֵן פִּי גִאִיָּה אֲלֵעֵלֶם: ור' עקיבה הוא נושא כליו עלא מא דכר ר' פי אכר ספר ^fשפטים וגמע עליהם קיסר גיש עֲצִים לֹא יִחַצֵּא וְכֹאֵן פִּי תֵלֶךְ אֲלַמְדִּינָה שְׁלוֹשׁ חֳמוֹת חֹמָה שֶׁלְּבָרְחֵל וְחֹמָה שֶׁלְּנַחֲוֶשֶׁת וְחֹמָה שֶׁלְּאַבְנִים וְכוּלָן נִבְלְעוּ בְּאַרְץ יַעֲנִי ^gגִּאֲצִין פִּי אֲלֵאֲרֵץ וְדִכְלוּ עֲלִיהֶם וְקַתְלוּהֶם אֲלַגְמִיעַ וְכֵל דֹּאֲלֵךְ כִּמָּא ^hתַּגְּנָאוּ וַעֲשׂוּ לָהֶם מִקְדֵּשׁ וְהִקְרִיבוּ בּוֹ וְלִים יִגְזֹר ⁱאֵלָּא פִּי יִרְשָׁלַיִם בִּמְקוֹם

¹ אלמצות B. ² מנחורין B. ³ B. omits.

^a مُسْتَقَّ ^b مُجْتَهِدِينَ I adopt the reading of B. because مُسْتَهْدِينَ does not at all suit the context. جَهْد in VIII, is followed by عَلَى rei, but the preposition لِ is often used instead, in Vulgar Arabic. The idea of this passage is an entreaty to God to arm his people with his law, to fight the battle of life; hence the expression مُجْتَهِدِينَ (with unsheathed sword) because they are ever ready for the fray when thus equipped. ^c يَدْعِي

* This is obviously an exaggeration. It simply signifies an immense number; according to the historian Dio Cassius the number of Jews said to have died of hunger and fire, in the fall of Bethar, was 500,000 (vide Graetz, *History of the Jews*, London 1892, vol. II, p. 422).

^f I have not been able to investigate this source. ^g غاسين. ^h 1.

וְאִן לֹא יִבְּרֹךְ יְיָ 1. 11. - ܐܬܝܬܦܐ. fr. ܐܬܝܬܦܐ to be great cf. Syr.

ליצחק וליעקב *¹ פאשכרה עלא דאלך: וידכר אלברית (fol. 47b)
 יקדמהא עלא אלתורה והיא ברית מילה אלדי אמר בהא אברהם
 אבינו: ולא הקריבו כבש הפסח עד שמלו כדאלך אלתורה עלא
 מא קאל ר' בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית: יעני לא קיבלו
 התורה אלא במילה וטבילה והרצאת קרבן: מילה היתה במצ'
 שנ' וכל ערל לא יאכל בו: וטבילה שנ' ויכבסו שמלחם: וקרבן
 שנ' וישלח את נערי בני י'ש': ועדד ברית ותורה סרא נאקץ פי
 אלתורה חנתיך אנכי ולא יהיה לך: וברית נאקץ ואחדה והי אנכי
 אלדי ישראל אדרכו יראו במראה הנבואה וחם ומשה סרא
 ובאקי אלדיברות ^dקאל פיהא דבר אתה עמנו ונשמעה:

LIX חיים ² ומזון מדת מא אלגדא ללאנסאן טול היאתה:
 ועל תורתך שלמדתנו והי אלגאיה ורחב יהושע ובית דינו הוה
 אלברכה מן ועל כולם אלא על הארץ ועל המזון: ובעד הוה
 אלברכה אלנחמה תיקן אותה דוד ושלמה בנו תיקן דוד מן רחם
 אלא משכן כבודיך לאנה אלדי אסתפתח ציון לאן לם יסתפתחא
 יהושע אלא דוד: ³ פלמא בנא שלמה בית המקדש רגע אתם מן
 ועל הבית לאנה אלדי בנאה: וגא עזרא אהם אלברכה מן
 ומלכות בית דוד אלא אכר אלברכה: וקר' ומלכות לאנה ב'ה'
 מלך לאלעאלם ^fומעתני ב'ה' בגמיע מא יתאג מן אלגדא וגירה.
 ומלכות בית דוד יעני ⁴נסאל מן אללה ב'ה' אנהא לא תנקטע אלא
 אלאבד: ואן כאן שבת זאד רצה והחליצינו בכל מצותיך יעני

¹ B. פשכרה. ² B. adds אלהיא. ³ B. פלמן. ⁴ B. omits
 נסאל מן אללה ב'ה' אנהא.

^a فشكرة as B. ^b Vide Tr. Kerithoth 9 a. ^c يسوى.
^d 1. قالوا. ^e آتت. ^f m. l. for مُعْتَنِي.

הדלילה כצמ' פוֹתַח אֶת יָדָהּ וקו' ודד ע'ט' ופס' בְּעַד מִשָּׁה וקבל
 עומא: ון מקיח ומדבר *¹ ומקו' למיע כלקה ² בְּלִנְיָאֵה * אֶלְמִדְהִיא
 לה: הַאֲלֹךְ רַחֲמָה מִתָּה תַע' עֲלֵא מִיַּע אֲלוֹהֵי: וּבְכִיָּה אֵן מִשָּׁה
 וזיקן וזון על המן ואין מברכין וזון אלא על חמשת מיני דגן:
 אֲלֵם' חֲעֵלֵם אֵן קד טא פ' אֲלֵם' וימסר עליהם מן לאכול ודגן
 שמים מן למד דגן מדיק בגזירה ³ שזה:

LVIII. תם *ידי ברכת הארץ אלדי וזיקן אזהה יהושע בן
 נון עד טא וכלו אלארץ והיא מדה: והו שטר לה תע' אלדי
 אֶלְכֵלֵם אֲלֵאֲרֵץ אֶלְמִסְתַּצְרָה ⁴ ופס' בְּעוֹהֵי אֲלֵאֲרֵץ ודד קו'
 וְאִמֵּר אֲעֲלֶה אֲנִיכֶם מִצֵּרֵי מִצְרָיִם אֶל הָאֲרֶץ אֲשֶׁר מִשְׁבַּעַי לְאַבְרָהָם

B. הָפֵא ³ B. באלזרא ² B. ומדדי ¹

^a m. l. for מִעוֹ. ^b المَكَيِّي. ^c The 5 kinds of corn referred to are:—wheat (חֲמֵה), spelt (כִּסְמֵה), barley (סִעֲרֵה), oats (שְׂבִילֵה שִׁעֵל) and rye (רִיעֵן). Vide Maimonides *Yad Ha-hazakah Hilch. Hameš u-Maša*, V, § 1. ^d As the 2 terms נָךְ and דָּגָן are mentioned in the same verse and are spoken of in exactly the same manner, so by the rule called גִּזְרֵה שְׁוֵה what is applied to the one may also be inferred to apply in exactly the same cases to the other. Thus the blessing instituted by Moses to be said after the manna, was also applied to דָּגָן (i. e. the 5 kinds of corn) by this method of reasoning. The inference is usually made from 2 verses, in which the same expression is used, but rarely from one verse. The word נָךְ occurs in the Korân, Sûra 7. 160 *وانزلنا* *عليهم المَنَّانَ والسَّلْوَى* but it is in all probability a Hebraism as is the next word. The two words may be simply a transcription of the Hebrew נָךְ and שְׂלוֹ (v. Exod. 16. 13). ^e يَدْعَى.

^f وَوَقَى.

אלמצרור¹ פי אלמפה לא בגירה מן² גמיע פֶּאֶכָה לקול רז'ל אין
מפטיירין אחר³ הפסח⁴ אפיקימון: ובזמן הזה שאין בשר פסח
אכילה מצה היא המצוה: הם ירפּעוּ אֶלְשָׁלָחַן ויִנְסְלוּ אֵיִדיהם⁵
^b וימלוּ אלאקדאח גפן ויבארך ברכת המזון עלא הדא אלכוס
אלתאלת ויבארך עליה בורא פרי הגפן⁶ ויתכון וישרבון:

LVII. זה פירוש ברכת המזון ויצֶה אפצאלה תע' עלא גמיע
כלאִיקָה אלוֹדִי כלק פי אלעאלם: יקול הזן את העולם כולו בטוב
^d אלכיר: בחן⁵ אלהִץ אלוּאפר: בחסד אלפצל אלה תע': וברחמים
הזה אלוֹרְחֻמָּה מנה תע' עלא^f מוגאדתה: והזה אלברכה תיקן
אותה משה ר' ענד מזול אלמֶץ לישראל: אלא לעולם ועד: וגא
עזרא ע'ס' אחם אלברכה מן כי הוא זן אלא הזן ברחמיו את הכל:

¹ D. F. H. omit אלמפה—באלנצה. ² D. F. H. אטואע

כלומר אין עושיין סלוק לאכילה ⁴ D. F. H. add G. המצה כלל³
ממיני מדינים כלל א' ע' פ' מהן חוזר ואוכל כוית מצה באתרוונה ופוסק
כדי שיחא הפסק סעודהו ושעם מצה בפיו שאכילתה היא המצוה:
^B אלפין⁵

^a This sentence signifies according to Levy (vide Levy, *Neuhebr. u. Chald. Wörterbuch* s. v.) "We do not allow the guests (of the table) to say אפיקימון (*ἐπί κωμῶν*) i. e. to the carousal! to the drinking-bout! after the eating of the Paschal lamb." Nothing may be eaten after having drunk the 4th cup of wine, and eaten the morsel of preserved Maṣa. This morsel of Maṣa is now called *Afikomon*, evidently through a misunderstanding of the term, or from a confusion of the idea of the last piece of Maṣa with the Maṣa itself. The word *Afikomon* is now generally translated "Dessert" in accordance with the explanation of Tr. *Pesahim* 119b (q. v.). ^b ויִמְכְּלוּן. ^c ויִתְכְּלוּן. ^d בטוב. ^e יעני באלחיס. ^f המִּזְבֹּחַ וְאֵיִה.

את המוציא תחלה ואחר כך שלאכילת מצה: ואח'כ' יקח כזית
מרור וישקענו כולו בחרוסת ולא ישהנו בתוכו שלא *תבטל
מרירותו: ומטעם זה צריך לנער החרוסת מעליו ויברך על אכילת
מרור ויאכלו בלא חסבה: ואח'כ' נוטל מצה שלישית ובוצע ממנה
וכורכה עם המרור וטובלם בחרוסת ואומר זכר למקדש כהלל
ואוכלם ביחד בהסבה: ^bומשיברך על אכילת מצה לא יסיר בדבר
שאינו מענין הסעודה עד שיאכל כריכה זו כדי שתעלה ברכת
אכילת מצה וברכת אכילת מרור גם *לכריכה זו: ואם אין לו
ירקות לטיבול ראשון אלא מרור יברך בורא פרי האדמה עליו
ועל אכילת מרור: ובטיבול שני ^cיטבלם בחרוסת ויאכלנו בלא
ברכה: וצפ"ה אלמצה אלמשומרת אן ^dידחתפצו בהא ^eלא יקע
עליהא מא ^fמן דר' חצד ¹לאן כל דגן וקע עליה מא ²הראם
אכלה פי אלפסה לאן קד חצל פיה בעץ חכמיר ואמא אן נקול
לעל יקע ²פיה מא ³מן גיר עלמנא פלא ³עליה שי ⁴מן דאלך
וראגב אן יטחן אלבר לשם מצה: ⁴וימתדו ⁴בלולימה ^hויראכל
וישרבו מא ⁵טאב להם ויקטעו אכר ⁶מאכלהם באלנצף אלרגיף

אלי אן יעגן וכדאלך יטחן ויעגן ויכבו G. reads לאן—לשם מצה ¹
D. F. H. פליס ילומה ³ D. F. H. וקע עליה ² D. F. H. לשם מצה
D. F. G. H. בלקמה פטיר ⁶ D. G. שאו ⁵ D. F. H. באלולימה ⁴

1. ^e יִשְׁתַּחֲוּאוּ. ^d יטבלט. ^b ומשיברך. ^a יחבטל.
=in order that not, lest, followed by the subjunctive.
וּיֵאָכְלוּ. ^h pl. ^f וימתדון ⁴ v. Introd. sec. V. ^g דזי ^f

ולמה אין מברכין על כריכה זו לפי — * Marginal note of MS.
שברך עליהן בתחלת מצה ועל אכילת מרור לאן מן אלחכמים מן
קאל יברך על חמצה לבדה ועל המרור לבדה: ומנהם מן יקול כורכים זה על
זה ומברכים: לכך אנו עושים לקיים דבר זה וזה ונצא ידי חובתנו:

מרור ויגמס פי אִלְדוּכָהּ ויאכל ויגמע מצה ומרור מַעָא ויאכל
בלא ברכה זכר למקדש כהלל: יעני לים *מעא יש שמחה ^בעלא
תַבָּאת וליס בה כבש ¹הפסח *פעאוד קאל פיהן מַעָא בלא ברכה
אֶפְחָם דַּלְךְ: ²וּיאַכְלוּ מֵא טַאב לַהֵם מִן אֶלְעִישׁ וישרבו ויקטעו
אֲכָר ³מאכלהם בלמצה: (fol. 47 a) ³וּאֶעֱלֵם אֲנִה לֹא יבֹאֲדֵךְ עַל
כּוֹס בֵּי בּוֹרָא פִּרִי הַגֶּפֶן לִפְנֵי שְׂאִין מְבֻרְכִין ב'פ'הג' אלא על כוס
שלקידוש ושלברכת המזון: ואין מברכין על הגפן כלל אלא אחר
כוס רביעי:

LVI. יתר דיני ⁴הסדר יטול *ידין, ויברך על נטילת ידיים:
ויקח המצות כסדר שהניחם הפרוסה בין שתי השלמות ויאחזם
בידו ויברך המוציא ועל אכילת מצה ואחר כך יבצע מהשלמה
העליונה ומהפרוסה משתיהן ביחד ⁵ויטבל במלח ויאכל בהסבה
ביחד כזית מכל אחד ואם אינו יכול לאכול כשני זתים ביחד יאכל

לאנה אלאצל פלא יצן אן אלמצה ואלמרור שתי מצות אללא ¹B. adds
ואעלם — ²B. omits this sentence. ³אנהן האבעא לכבס הפסח
ואעלם אנה לא יברך בורא פרי הגפן אלא על כוס B. reads כוס רביעי
ראשון ושלישי פקט לאן ברכת המזון קטעת ואמא על הגפן פלא יברך אללא
יתר דיני הסדר — אלאקראח גפן ⁴B. omits על כוס אחרון פקט:
(p. 60, l. 4).

^a The idea of the ^במַעָא (מַעָא) perhaps for מַעָא ^א.
Maṣa and bitter herbs is mentioned twice in the Haggada; the
first time, they are mentioned and eaten separately with a bene-
diction, but the 2nd time they are eaten together without a
blessing in respect to the opinion of Hillel; hence the term פְּעֻדָּה.
¹מַאֲכֻלֵּיהֶם. ²For the source of § LVI until LVII v. Mai-
nides *Hilch. Haṣeṣ u-Maṣa* cp. VIII § 6 . . . end of chapter
and *Tur Oraḥ Ḥayyim* cp. 475, §§ 1. 2. ³ויטבלם, ויאכלם ⁴.

פי ה'א אלוקת ¹אלמסתקבל: ואמא *אלדי דכר אֶזְכֶּר ²קרית שמע
 פי אלכל יקול גאל ישראל לאנה וצף פי אלמאצי פי יציאת ³מצ':
 LV. הם יבארך ⁴עלא ככר וחצי משום לחם עוני: מה דרכו
 שלעני בפרוסה אף כאן מקדשין ⁵בפרוסה: ואמא בשבת וימים
 טובים: ⁶והתא שביעי שלפסח פיבצוע על שני ככרות משום לחם
 משנה שחיו לוקטין בערבי שבתות וימים ⁷טובים וקאל ר' פי
 אלפסח ובראשון בלבד הוא שצריך לחם ⁸עוני: ויבארם על המציא
 ועל אכילת מצה והיא אלעמדה וקת אלגלות ⁹פקט: ואמא בזמן
 שבית המקדש קיים ¹⁰פלאצל כבש הפסח: ואלמצה ואלמרור
 תאבעה וקאל על מצות ומרורים יאכלוהו: ובעד יבארך על אכילת

¹ B. אלמקבל. ² Here ends the פירוש or commentary of D.

³ Instead of עוני לחם עוני—שצריך לחם עוני—עלא B reads ככרות וחצי שני
 ככרות משום לחם משנה כשאר ימים טובים ואמא אלפרוסה משום לחם עוני:
 מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה:

radical by repeating the 2nd, but very often the Tešdid is also
 added which is of course superfluous in the first conjugation.

^a الَّذِي used in the sense of مَا that which, what. v. Spitta
 l. c. § 147 and W. Wright's *Arabic Gram.*, London 1862, I, § 347.
^b 1. قَرَأَ. ^c Vide Alfasi in 'Arbe Pesahim; Tr. Berachoth 39 b
 (Raši); Tr. Pesahim 115 b and 116 a, Maimonides *Hilchoth*
Hameš ūMaša VIII, § 6. ^d حَتَّى is sometimes used as a
 conjunction like Waw, signifying "and" or rather "even". Vide
 Lane's *Arabic Dictionary*, vol. II, p. 509. ^e Vide R. Asher
 (ר"ר אש) in 'Arbe Pesahim; Tr. Sabbath 117 b and *Tur Oraḥ*
Hayyim cp. 475: Heb. בצע=Arab. بضع to break off. ^f Vide
 Maimonides *Hilchoth Hameš ūMaša* VI, § 1. ^g فَتَقَطَّ
^h يَلْ, يَلْ a common contraction for يَلْ with the article cf. يَلْ.

גבעות כבני צאן. לימות המלך המשיח מהרה יגלה: מלפני אדון
חולי ארץ. כמא * קאל נטית ימינד תְּבַלְעֵמוּ ארץ לאֲנָהם זכו
לקבורה לפי שעלו עם יוסף לקבור את ^b אביו: החפני הצור אנם
מים. דאלך ענד מא קאל אללה למשה והכית בצור ויצאו ממנו
מים והוא אלצכר אלעצים: חלמיש. היא אלצִכְרָה ^c אֶלְמַאסִיָּה;
LIV. ^d וירִי הוּה אלברכה בעד אלהלל אלדי יקרא אשר גאלנו

וגאל את אבותינו ממצ' ויקול כן הִי אלהינו יגיענו למועדים
יקול כדאך אללה תע' יבלגנא אלא אלאעיאד אלמִקְבִּלָה: ושם
נאכל מן הזבחים ומן הפסחים נִדְעִי אלא אללה בַּמִּנִּי אלמשיח
ובנא אֶלְמַקְדֵּשׁ ונקרֵב עליה בשר חגיגה וקרבן פסח: שמחים
בבנין עירך וששים בעבודתך אלשמחה ^e אלצִאֲהֲרָה בבנין ירושלים:
ואלששון פי אלקלב באטנִה פי אדראך אללה תע' ופי תקריב
גמיע אלקרִאבין אלואגבה והיא אלעִבֹדָה אלצִאֲהֲרָה: ^f ולאצל
עֲבָאֲדָה אללה תע' וקו' נודה לך שיר חדש היא לימות המשיח:
^g חַגְדֵּד חאלת ישראל ויכון פרה וסרור פי ² אִיאֲמָה: ב' גואל ישראל

בקולה ביום ההוא יושר יושר ² B. D. add
B. C. D. אלקאסייה ¹
השיר הוה להִי צבאות

^a قِيلَ. ^b Vide Raši and Nachmanides on Exod. 15. 12.
Nachmanides remarks that whenever it is said: "God stretched
forth his hand", it is an indication of God's vengeance, e. g.
here, the Egyptians were punished by being drowned in the red
sea; but it is followed by the expression תְּבַלְעֵמוּ אֶרֶץ (id.) the
earth swallowed them, that is to say, they deserved a burial
since they went up (to Canaan) with Joseph to bury his father
(vide Gen. 50. 6—7). ^c 1. الْقَاسِيَةُ cf. Heb. קָשָׁה. ^d وَيُدْعَى
تَجَدُّ حَالَةً ^e وَالْأَصْلُ ^f الظَّاهِرَةُ ^g
v. sup. § XLVIII.
in Vulgar Arabic, verbs of this class generally express the 3rd

^h v. *Mechilta* l. c. 30 b; *Yalkut Tehillim* § 114 and *Exod. Rabbah* cp. 21.

דְּבָרֵי הַשְׁבָּחוֹת אֲמָרוּ פְּדוּיִים לִפְנֵי גִּיאָלָם: וַיִּקּוֹל כֵּן יְיָ אֱלֹהֵינוּ
אֲגִיעֵנוּ לְמִוְעָדִים דְּלִרְגָלִים אֲחֵרִים הַבָּאִים לְקִרְאָתֵנוּ לְשֹׁלוֹם שְׂמֵחִים
בְּבִנְיָן עִירָךְ דְּשִׁשִׁים בְּעִבְרִיתֶךָ וְנֶאֱכָל שֵׁם מִן הַזְּבָחִים וּמִן הַפְּסָחִים
שֶׁיִּגִּיעַ דָּמָם עַל קִיר¹ מִזְבֵּחֶךָ לְרִצּוֹן וְנִזְדָּה לְךָ שִׁיר הָדָשׁ עַל גְּאוֹלָתֵנוּ
דְּעַל פְּדוּת נַפְשֵׁינוּ ב'א' יְיָ גִּיאָל יִשְׂרָאֵל:

LII. הללו עבדי יְיָ למה אומרין הללויה^a אלגו' לאנא נענז
ען גמלה^b אוצאפה^c חע' ולא נקדר כצפה אלא^d בבעץ^e אוצאפה^f
פנקול הללו יה בחצי השם: ד'א לפי שבשני אותיות הללו נבראו
שני^g עולמות העולם הזה והעולם הבא שנ' כי^d ביה יְיָ^e צור
עולמים: (fol. 46 b) למה אין גומרין את ההלל בשמינת ימי
הפסח אלא בשני ימים טובים הראשונים בלבד ואמא⁴ בחשעת
ימי⁵ ההג גומרין אותו: ⁶אלגו' אין גומרין אותו בשאר ימי פסח
לפי שאין קרבנותיו חלוקין זה מזה⁷ ואמא חג הסוכות קרבנותיו

עולמים³ C. omits אוצאפה² B. C. מזבֵּחֶךָ¹
B. omits⁶ B. ואמא בח'ל בשני הימים⁵ D. בשבעת⁴ C. D.
ואמא—גומרין אותו⁷ B. omits. אלגו' (אב)—זה מזה

עולמות is m. but the pl. טְהָאִי^b. الجواب^a
is found more frequently than עולמים. ^d With letters יה i. e.
half the number of the letters of the tetragrammaton: Vide *Mi-*
drash Shocher Tōb ed. Venice, Ps. 118, fol. 42 d. ^e צור he
formed i. q. יצר (derived from the idea of cutting) cf. Ar. صَوَّرَ id.
cf. Jer. 1. 5, I Kings 7. 15. This passage is usually trans-
lated (e. g. Authorised Version and Revised V.): "For in the
Lord Jehovah is an everlasting rock" (Isaiah 26. 4); but the
translation must here (in our text) be altered to suit the
context.

הַרְקֵלוּ כְּאֵלִים: כִּי גִבְעוֹת כִּבְנֵי צֶאֱן כִּז מִלִּפְנֵי אֲדוֹן חוֹלֵי אֶרֶץ:
כִּז מִלִּפְנֵי אֱלֹהִי יַעֲקֹב: כִּט הֶחָפְכִי הַצּוֹר אֲנִם מַיִם: ל הַלְמִישׁ
לְמַעַיְנֵו מַיִם:

LI. לֹא הֵם יִבְאָרֵךְ בֹּא' יְהִי א' מ'ה אֲשֶׁר גָּאֲלֵנוּ דָגָל אֶת
אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם דְּהִגִּיעֵנוּ לְלִלְתָה הַזֹּה לֹאֲכֹל כִּי מִצָּה וּמִדּוּרִים
וַיִּקּוֹל ¹ אֵתָה גָאֲלָה אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם בְּיַד הַזֹּקֶה וּבְזוֹרֵעַ
נְטוּיָה: בַּחֲיוֹת אֲבוֹתֵינוּ בַּחוּךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיוּ מַעֲנִים ² וְשִׁעְבָדִים
הָחֵת יָד פֶּרֶעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם: גִּם שֵׁם פָּרוּ דָבָר כַּעֲפֹר הָאֶרֶץ וְכֹאֲרִי
לִבְנוֹן גִּבְהֵו בְּקוֹמָה: דָּבָר פֶּרֶעָה לְמַחֹת אֶת שִׁמֹּם וְלֹאֲבָר זִכְרָם
מִקְרָב חֲבֵל: הוּא רַעְמוֹ בַּעֲצָה אֵתָה הָיוּ דִיתְחַכְמוּ סוֹד עַל זֶרַע
יִשְׂרָאֵל: דִּימְרֵרוּ אֶת חַיִּיהֶם בְּפֶרֶךְ וּבְחֲשֻנִּיק גְּדוֹל קֶצֶרָה וְרוּחַם: זֶרַע
יִשׁוּרוֹן אֲנָתָה ³ לִבְשׁוּ כִי יָד אוֹיֵב גִּבְרָה עֲלֵיהֶם: הִי דָקִיִּים שִׁמֵּעַ
בְּקוֹלָם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַאֲזִין לָהֶם: טוֹב דִּישֵׁר גְּדָל מִהֶם מִשָּׁה
דִּיד בַּחוּזֹן ⁴ הַשְׁלָח: יָחֵד הִרְאֵם בְּאוֹתוֹת שְׂדֵי וּבְמִינֵי נִגְעִים שִׁנְשַׁפְטוּ
בְּנֵי הָם: כָּל בְּכוֹרֵיהֶם לִטְבַּח וְרֹאשִׁית בִּטְנֵם לְדָבָר גְּדוֹל חֲסִגִּיר:
לִכֵּן נִפְלָה צַעֲקָה גְדוֹלָה בְּמִצְרַיִם בְּכִי וּמִסְפָּד בְּכָל חִצּוֹתֶיהָ:
מַעֲבֹדוֹת לַחַיִּיּוֹת יִצְאוּ דִידִים דֶּאִין כֹּשֶׁל בְּמִסְפָּר שִׁבְטִים: נִיהָגִם
בְּטוֹבוֹ צוֹר עֲלָמִים ⁵ וְיִגִּיעֵם לַיִם סוֹף בְּרַחֲמִים רַבִּים: סָגֵר הָיִם
בְּחֶמּוֹן גָּלִיו שׁוֹנֵא וְדוֹדָהּ בְּחֶמּוֹן חִילֹו: עֵינֵיהֶם נִשְׁאוּ לַמָּרוֹם לִבְקֶשׁ
רַחֲמִים מֵאֲבִיר יַעֲקֹב: פִּיהֶם פָּתְחוּ גְאוּלֵי יְהִי לִשְׂבַח לְמַלְכָם עַל רֹב
נִפְלְאוֹתָיו: צָלַל רִכְכּוּ בְּאוֹיְבֵי עַמּוֹ וְהַשְׁלִיךְ שׁוֹנְאֵיהֶם לַחוּךְ מִי
מִצְוֵלָה: קָרַע יְהִי אֶת מִי יָם סוֹף לִקְיָם שְׁבוּעָה שִׁנְשַׁבַּע לֹאֲבָרָהֶם
אֲבִינוּ: רָאוּ דִידִים בְּפִגְרֵי שׁוֹנְאֵיהֶם שֶׁהֶם מוֹטְלִים עַל שִׁפְתֵי הָיִם:
שִׁירָה זִמְרָה דִּדְבָרֵי הֶלֶל אֲמַר מִשָּׁה לִפְנֵי קוֹנֵהוּ: תַּהֲלֵה וְהַפְאֵרָת

¹ E. omits (P. 54, l. 1) אֵתָה גָאֲלָה — פִּדְיוֹנִים לִפְנֵי גּוֹאֲלִים.

² B. C. וְחִגְעִים ³ B. C. לִבְשׁוּ ⁴ B. C. הַשְׁלָח ⁵ B. C. וּמִשְׁבּוּבִים

XLIX. וקו' לפכד אנו חייבין להודות לחלל פלדאלך ואגב
עלינא אן נסבך ונמגד ונעלך ונעצם אלדי ¹פעל לנא גמיע חלך
אלמעגזאת אלעצאם ואכרגנא מן אלצללם *אלא ²אלצ' אלבאהר
אלעצים והיה אלאלפאך אלמענא בהך ואחד ודאלך אהסאע
³באלגה: ° אחרא אללגה אלסריאנייה כאנה משחורה ענדהם:
אעתבר באלהגדה לגה סריאנייה מא פיהא אלא לפצה פקס: והיא
יצאנו: ואלבאקי ^dסריאני: וכחיר פי אלתורה ואלנביאים לגה
סריאנייה לפך כחיר למן אעתבר: וידי אלהלל אלא חלמיש
למענו מים אלדי פי אלענין: *הללויה א הללו עבדי יהי ב הללו
את שם יהי: ג יהי שם יהי מבורך מעתה ועד עולם: ד ממזרח שמש
עד מבורא מחלל שם יהי: ה רם על כל גוים יהי: ו על השמים
כבודו: ז מי כתי אלהינו: ח המגביהי לשבת: ט המשפילי
(fol. 46a) לראות בשמים ובארץ: י מקימי מעפר דל יא מאשפות
דרים אביון יב להושיבי עם נדיבים יג עם נדיבי עמו: יד מושיבי
עקרת הבית: טו אם הבנים שמהו הללויה:

L. יו בצאת ישראל ממצרים יעידוה: בית יעקב מעם לועז:
יז היתה יהודה לקדשו: יח ישראל ממשלותיו: יט הים ראה וינס
כ הירדן יסוב לאחור כה ההרים רקדו כאלים: כג גבעות כבני
צאן: כד מה דף הים כי חנוס: כה הירדן חסוב לאחור: כו ההרים

B. אלטר ² B. צנע ¹

The word ^d אֲתֵרִי אֵן ° . باللغة ^b . من الكلام إلى ^a .
must have been intended. עֲבָרָאִי

לם קאל הללו יה ולם יקול הללו יהי לפי MS. Marginal note of
שארן אדם יכול להגיע בכל שבחו אלא במקצתו וזה קילוס השמש בכל יום
והוא ממזרח שמש וג'.

גלגלים ^a וערבות אלמחית באלגמיע: ועאלם ^b אלאסחקצאת עשרה
והן אש ורוח ומים וארץ: ויתכוון מנהא מ'עדן ונבאת וחיואן
אבכם וחיואן נאטק ^c ואיד ועשן: והיא אלבכאראת אלתא תצער
מן אלארץ לנזול אלמטר ומן דאלך ¹ אלמעני כאן יחיה (אדני)
אלהים: שלשה ² יודות ^d יהי לאנא ב'ה מולך על שלשה עולמות
והו אלמפיץ עליהא: וכדאלך אלקדושה ג' קקך לודאלך אלמענא
וקד שרחה ^e אלתרגום ³ ואלקיה ואחד באלצרב ואלקסמה:
ואלמאיה ואחד והו ב'ה מנזה ען אלגמיע והכל צריכין לו והוא
אינו צריך להם:

1 B. C. אלמענא. 2 B. D. שלוש יודין. 3 B. C. D. ואלקיה.

^a v. Tr. *Hagiga* 12b in which it says ערבות שבי צדק ומשפט Araboth is that heaven in which is found justice, equity, virtue, the treasures of life, peace and blessing: further it contains the souls of the departed pious ones, the spirits and souls which will be created and the dew by means of which God will revive the dead In it are the Ofanim, the Seraphim and the holy Hajoth, the ministering angels (and the throne of majesty) over whom the living and exalted God rules in Araboth, as it is said "make a way for him who rides in Araboth (Ps. 68. 5). Vide also *Jesod Hat.* III, § 6 and *Moreh Nebuch.* I, ch. 70. ^b *إِسْطَقْسَات* pl. *إِسْطَقْسَات* (gr. *στοιχείων*). ^c *אֵר* (m. l.). ^d *יְיָ* used in Targum as in Hebrew for the tetragrammaton. MS of Targum (c. 1439) and 1st Ven. Ed. always transcribe the tetragrammaton with three yads thus:—*יְיָ* (Levy, *Chald. Wörterb.*, s. v.). ^e The Targum for the Verse is:—

וּמִקְבָּלֵינוּ יְיָ מִן הַיָּם וְאֶמְרֵינוּ קָדִישׁ מִשְׁמֵי מְרֻמָּה עֲלֵהָ בֵּית שְׂכִינָתֵנוּ קָדִישׁ
עַל אֶרֶץ עוֹבֵד בְּבִרְתֵּנוּ קָדִישׁ לְעָלָם וּלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא.

אתכם לי לעם: יעני יכוננו לה אִמָּה מְכֻצָּה בַּלְשָׁרִיעָה פֶּלְדֹּאֶלֶךְ
 ואגב עלא אלאנסאן ותדכר אִיאם אִלְשֶׁדָּהּ פִּי אִיאם אִלְכָּאָם:
 ואִיאם אִלְצִיק פִּי יום אִלְפִּירָה ויִשְׁכַּר כֹּאֲלָקָה ויסבִּיחָה וימְגִידָה פִּי
 יום פִּרְגָּה מִחַל^א מֵא יִדְכַּרָה יִקְתָּ צִיקָה: קֹאֵלו זֶל חִיִּיב אִדָּם לִבְרֵךְ
 עַל הָרַעָה כֶּשֶׁם שֶׁמְבָרֵךְ עַל^ב הַטּוֹבָה שֶׁנִּי צִרָה ויגִּוֵן אִמְצָא וּבִשֶׁם
 יְהִי אִקְרָא: וְכֵן הוּא אֹמֵר יְהִי נָתַן וְיְהִי לִקַּח יְהִי שֵׁם יְהִי מְבֹרָךְ:
 XLVIII. דִּא וּבְכָל דּוֹר ודּוֹר חִיִּיב אִדָּם לְהִרְאֹת אֶת עֲצָמוֹ
 פִּי גִמִּיעַ אִלְאִגִּיאל וְאִגַּב עֵלָא אִלְאִנְסָאן אֵן יִדְכַר יִצִּיאַת מִצְ' וּמֵא
 אֶתְפֶּק טוֹל אִלְזִמָּאן: אֶעֱתִיב^ו נְדִי שִׁירָת¹ חִים קֶבֶל קִרִּית שִׁמְעַ
 וְהִיא תִּלְאֲחִיק^ד סֵטֵר עֵלָא תִּרְחִיב אִלְעֵאלֶם וְהוּ יִשִּׁיר אִלָּא עֵאלֶם
² אִלְעֵקוֹל וְהִיא עֵשֶׂר מִרְאֲתֵיב אִלְדִּי דְכַר פִּי הִלְכוֹת יִסּוּדֵי^ו הַתּוֹרָה
 אִוִּלְחֵן³ חִיּוֹת הַקֹּדֶשׁ וְאִכְרֵהֶן אִישִׁים: ⁴ וְעֵאלֶם⁵ אִלְאִפְלֹאֶךְ תִּשְׁעָה

וְהוּ יִשִּׁיר B. D. וְהוּ עֵלֶם הַמַּלְאָכִים² בכל יום ויום B adds.
 אִלְדִּי חֵן B. D. read אִוִּלְחֵן—אִישִׁים³ C. אִלָּא עֵאלֶם אִלְאִפְלֹאֶךְ
 חִיּוֹת הַקֹּדֶשׁ וְאִישִׁים וְאִרְאִלִּים וְחַשְׁמֵלִים וּמַלְאָכִים וְכִרְוּבִים וְאַלְהִים וּבְנֵי
 עֵשֶׂה C. D. add⁵ B. omits this sentence.⁴ אִלְדִּים וְאִישִׁים:

^א מִתְּלָמָא just as (sicuti). ^ב Tr. *Berachoth* 33 b. ^ו Pro-
 bably a corruption for נִדְעִי (נָדָע i. to call, recite, supplicate c.
 p.) but on account of the quickness of pronunciation it may
 have sounded like Naddi and hence spelt similarly in the Vulgar
 dialects. cf. § LIX וְלִפְנֵי for וְלִפְנֵי. ^ד Vulgar for ثَلَاثُونَ سَطْرًا
 the thirty lines of the song of Moses corresponds with the
 arrangement of the world which is divided into three parts each
 consisting of ten classes, making altogether 30 classes to which
 the 30 lines correspond (1) the world of spirits, (2) the world
 of spheres and (3) the world of elements. Vide Maimonides,
Jesod Hatorah II, § 3. ^ו *Jesod Hatorah* II, § 7.

יכתמר אלעגין ולא איצא עמלו להם * זואד וחז קר' וגם צדת לא עשו להם: וקאלו אן חלך ^b אלעגנא כפתחם ל' °יום: לאנחם טלבו אללחם בטו' לחדש השני וחם יצאו בחמשה עשר בניסן הרי ל' יום כמא תבין פי אלנך:

XLVI. וק' על שם שמררו יעני אנחם אמרו חיותהם מן ^dצענה אלכדמה באלטין ואללבן ומא אשבה דאלך מן כדם אלצחרא: פכאנו יטעמו אלחלו מר: °אלא אן אללה רחמחם וכלצהם מן אלעדאב פכאן הדא אלמרור הו לתזכיר חלך אלאות: (fol. 45 b) וק' בחמר ¹ובלבנים גרץ ^fפרעה יבלי אנסאדחם לחתא לא יכתרו דאלך עלמנא אן יציאת מצרים לאזמה לכל שחץ מן ישראל לדאלך יחחאג אלנאסאן ^eיורי נפסה באנה אלדי כרג מן מצר לחתא יתדכר אלאיאת ואלמעזאת אלדי פעל אללה לישראל קאל ואותנו הוציא משם:

XLVII. האדה כאחמה אלהגדה וחז ^bאלדי נצר אלנאסאן פי מערפה יציאת מצרים וערף פצל אללה עלא ישראל אלדי יצאו מעבדות לחירות ומלכו אנפסהם: ומשעבוד לגאולה ¹אלדי כאנו ישראל יכדמונהם והוא אלשעבוד פכחם אללה והיא אלגאולה: ומיגון לשמחה יעני אנחם לם יכפו פי אלכדמה והן אליגון ^kפכפו ען אלעבודה וגע גמחם פרג ¹ועיד ופי מא כאנו פי יד מצרים הם ממלוכין בגיר שריעה כרגי מן תחת איריהם ^mקאל ולקחתי

¹ B. C. D. omit until § XLVIII. ובלבנים בחמר

صَعْبَةً 1. d. بَيُوتًا 1. e. الْعَجْنَةَ 1. b. أَزْوَاجًا 1. a. فِيهِ 1. sc. هِيَ الَّتِي 1. h. (أَنْ) يَرَى 1. e. أَنْ 1. sc. f. إِلَى 1. e. وَلَمَّا خَرَجُوا 1. m. فَوَجَّعَ فَعِيَهُمْ صَارَ قَرْجًا وَعِيْدًا 1. k. وَلَمَّا كَفُوا 1. k. من تحت أيديهم فقال. 4

וְאִתְּחִי חֲרִיצָא מִשֵּׁם לַמֶּעַן תִּבְרֵא אוֹתֵינוּ לָהֶן לֵב אֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם: וְצִוִּיךְ בֵּל אֶחָד לְהַגְבִּיהַ סִסוּ מִן לַפִּיכָּ עַד גִּבֵּל
יִשְׂרָאֵל:

XLIV. לַפִּיכָּ אֲמֵר הָיִיבִיךְ לְהַזְדִּיחַ לְהַלֵּל לְשִׁבְחָ לְפָנֵי לְחִמֵּם
לְמַלְל וְלְהַדִּיר וְלִנְצַח וְלִבְרֹךְ לְמִי שְׁעִשְׂתָּ לָנוּ וְלְאַבְרָהָם אֵת כָּל
הַיְסוּסִים הָאֵלֶּה הַחֲרִיצָאֵם מִעֲבֻדַּת כְּהוֹנִיחַת וּמִשְׁעִבֵּד לְגִבּוֹרֹת
וּמִיָּגוֹן לְשִׁמְחָה וּמִאֲבֵל לֵהִיט טוֹב וּמִאֲפִלָּה לְאֹרֶךְ גְּדוֹל וְנִאֲמַר
לְפָנֶיךָ הִלְלִיחַ:

¹ ה'רל"א אלהלאת אלרי חק פסח ומצה ומדורים:
XLV. מן לם יעחקדון ויתכלם בחן לם יכרג ואגבה: ולכל
² ואחד מנהן סבב: ועל"ה אלפסח סבבה * ב"ך ודוא כללך ישראל
מן אלהלאך ענד מא וקעת אלמגפה עלא מצרים וסלמו ישראל
קאל ואת בחינו הציל והדא לאשחאר אלסאעה ואשתקאד
אלענאיה פי אלעל"ה ³ אלספלא כמא קאל כי ללי הארץ: קד
בינא על"ה אלפסח וכונה לאשחאר אלסאעה: וכאלך אלמצה
על"הא בינ"ה לאן כמא אלפסח ללאסחעגאל כדאלך אלמצה
ללאסחעגאל ודו קו' שלא חספיק בציקו ⁴ שלאבותינו להחמיץ
יעני למא פכחם אלל"ה פי חלך אלסאעה לם ⁴ יחיד ⁵ יצבר פיסא

רבן גמליאל אומר: קווא אלכלאם עלא B. reads חולא—ואגבה ¹
אלהגדה ורגע למעני אלפסח ומצה ומדורים ומן לם יערק עלחון מא כרג ען
ולכל ואחד—חלך אלהזח ² Instead of (fol. 45 b) ואגבה:
וב"ן על"הם פסח על שם שפסח חק'כד חדא אלשקח B. C. D. read
ואלאר"ה: ואלמצה על שם שלא חספיק יעני בין מא יחמר אלענין: ועל"ה
אלמדור על שם שמידרו חמצרים לאן מא חעב חלך אלכדמ"ה יטעם
אלמדור חלו:

יִצְרָאֵל ¹ l. d. של אבותי. ² ב. חולא. ³ ב. חולא. ⁴ ב. חולא. ⁵ ב. חולא.

בְּחֹרֶכְךָ שֶׁקָּע שְׁנֵאֵינוּ בְּחֹרֶכְךָ סֶפֶק צִרְכֵינוּ בְּמִדְבַר אַרְבָּעִים
שָׁנָה הֶאֱכִילֵנוּ אֶת הַמֶּךְ נָהֵן לָנוּ אֶת הַשִּׁבְתָּ קִירְבָנוּ לִפְנֵי הָרָ * סִינִי
נָהֵן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה הַכְּנִסָנוּ לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל בָּנָה לָנוּ אֶת בֵּית
הַבְּחִירָה: לִכְפֹּר בּוֹ עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ: וּמַחְזִירֵינוּ הַשְׁלָחַן וְאוֹמְרִין
XL. (fol. 45 a) רַבֵּן גְּמִלְיָאֵל אוֹמֵר כָּל שָׁלָא אִמֵּר שְׁלֹשָׁה

דְּבָרִים אֵלּוּ בְּפֶסֶח לֹא יֵצֵא יְדֵי הוֹבְהוּ רֵאלוּ הֵן פֶּסֶח מִצָּה
וּמִדּוּרִים: פֶּסֶח שֶׁהָיוּ אֲבוֹתֵינוּ אוֹכְלִים בְּזֶמֶן שִׁבְתָּ הַמִּקְדָּשׁ קָיָם
עַל שֵׁם מָה עַל שֵׁם שְׁפֶסֶח הַמִּקְדָּשׁ בִּה עַל בְּהִי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם
שֶׁנִּי רֵאמְרָתָם זָבַח פֶּסֶח הוּא לֵילִי אֲשֶׁר פֶּסֶח עַל בְּהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
בְּמִצְרַיִם כִּלְגָּפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֵת בְּהִינִי הִצִּיל וְיִקְדֹּר הָעָם וְיִשְׁתַּחֲוּ:

הֵם יִרְפַּע אֶלְמִצָּה בִּידָה וְיִקּוּל

XLI. ** מִצָּה זֶה שֶׁאֲנַחְנוּ אוֹכְלִים עַל שֵׁם מָה עַל שֵׁם שְׁלָא

הַסִּפִּיק בְּצִיָּקָן שֶׁלְּאֲבוֹתֵינוּ לִהְיוֹתֵם עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי
הַמַּלְכִּים הַקִּבֵּל וְגֵאֵלָם מִיָּד שֶׁנִּי וְיֵאָפוֹ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאֵנוּ
מִמִּצְרַיִם עֲגוֹת מִצּוֹת כִּי לֹא הִמָּךְ כִּי גִרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם דֹּלָא וְכָלוּ
לִהְיוֹתֵם מִהֶ' דָּגָם צִדָּה לֹא עָשׂוֹ לָהֶם: הֵם יִרְפַּע אֶלְמִצָּה בִּידָה וְיִקּוּל
XLII. מִדּוּרִים אֵלּוּ שֶׁאֲנַחְנוּ אוֹכְלִים עַל שֵׁם מָה עַל שֵׁם

שְׁמִיָּדָנוּ הַמִּצְרִים אֶת הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם שֶׁנִּי וְיֵמִדְרוּ אֶת
הָיוּהֶם בְּעִבְדוּתָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבָנִים וּבְכָל עֲבֻדָּה כְּשֶׁדָּה אֶת כָּל
עֲבֻדָּתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָּהֶם בְּפֶרֶךְ:

XLIII. וּבְכָל דּוֹר וָדוֹר הָיִיב אָדָם לִהְיוֹתֵם אֶת עֲצֻמוֹ כֵּאלוֹ

הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם שְׁלָא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּלִבָּד גֵּאֵל אֵלֹא אוֹתָנוּ שֶׁנִּי

פ' סיני הוא סין ונתוספה לו יוד כנגד עשר * Marginal note in MS.

הדברות שנתנו בו: כך פרשת רשי' ז'ל.

ולמה אינו מראה הצלי כשהוא אומר פסח כדרך ** Marginal note

שהוא אומר במצח ובמרור מפני שאינו נוהג אלא בארץ ישראל שאסור

להראות קדשים בחוצה לארץ:

מִמֹּנֶה שֶׁנִּי אֲשָׁאִלֶנּוּ אֶת מִצְרַיִם: אִם עֲשֹׂאֶה * כְּמִצְרָה
 זֶה שֶׁאֵין בָּהּ דָּגָה: וְאִם עֲשֹׂאֶה כְּמִצְרָה זֶה שֶׁאֵין בָּהּ דָּגָה: לֵמַח
 מִחֶבֶב הַכְּתוּב אֶת בִּזְת הָיִם יִתֵּר מִבִּזְת מִצְרַיִם אֲלֵא מִה שֶׁהִיָּה
 בְּבִתִּים נִטְלָוָהוּ בְּמִצְרַיִם וְמִה שֶׁהִיָּה בְּבִתִּי טְרָאוֹת נִטְלָוָהוּ עַל
 הָיִם: דָּכֵן הוּא אֹמֵר כְּנִפִּי יִוְנֶה לְחֹפֶה בְּכֶסֶף זֶה בִּזְת מִצְרַיִם:
 וְאֶבְרוּתִיָּה בִּירְקָק הָרוֹקֶץ זֶה בִּזְת הָיִם: וְחֶרְבִּי וְחֶגְדִּי זֶה בִּזְת
 מִצְרַיִם: וְחֶבְרָאִי בְּעֵדֵי עֵדִים זֶה בִּזְת הָיִם: חוּרִי זֶה־בִּי לְעֵשֶׂה לֶךְ
 זֶה בִּזְת הָיִם: עַם נְקוּדוֹת הַכֶּסֶף זֶה בִּזְת מִצְרַיִם: אֲלוֹ נָתַן לָנוּ אֶת
 מִמֹּנֶה וְלֹא קָרַע לָנוּ אֶת הָיִם דִּינִי: אֲלוֹ קָרַע לָנוּ אֶת הָיִם וְלֹא
 הֶעֱבִירָנוּ בְּחֹרֶבֶת דִּינִי: אֲלוֹ הֶעֱבִירָנוּ בְּחֹרֶבֶת דִּינִי וְלֹא
 שָׁקַע שׁוֹנְאֵינוּ בְּחֹרֶבֶת דִּינִי: אֲלוֹ שָׁקַע שׁוֹנְאֵינוּ בְּחֹרֶבֶת דִּינִי וְלֹא
 צִרְכִּינוּ בְּמִדְבָּר אֲרֻבָּעִים שָׁנָה דִּינִי: אֲלוֹ סָפַק צִרְכִּינוּ בְּמִדְבָּר
 אֲרֻבָּעִים שָׁנָה וְלֹא הֶאֱכִילָנוּ אֶת הֶמֶן דִּינִי: אֲלוֹ הֶאֱכִילָנוּ אֶת הֶמֶן
 וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת הַשִּׁבְתִּי דִּינִי: אֲלוֹ נָתַן לָנוּ אֶת הַשִּׁבְתִּי וְלֹא קִירְבָנוּ
 לַפְנֵי הָרִי סִינִי דִּינִי: אֲלוֹ קִירְבָנוּ לַפְנֵי הָרִי סִינִי וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת
 הַתּוֹרָה דִּינִי: אֲלוֹ נָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה וְלֹא הִכְנִסָנוּ לָאָרֶץ
 יִשְׂרָאֵל דִּינִי: אֲלוֹ הִכְנִסָנוּ לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלֹא בָנָה לָנוּ אֶת בֵּית
 הַכְּהִינָה דִּינִי:

XXXIX. עַל אֵחֶת כְּמִה וְכְמִה טוֹבָה כְּפֹלָה וְמוֹכְפֶלֶת לְמִקּוֹם.

בִּה עֲלִינוּ הוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם עֲשֵׂה בָהֶם שְׁפָטִים עֲשֵׂה דִין בְּאֵלֵהֶם
 הֲרֹג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם נָתַן לָנוּ אֶת מִמֹּנֶה קָרַע לָנוּ אֶת הָיִם הֶעֱבִירָנוּ

¹ and ² The order of these verses is inverted B. C. D.

* Marginal note מצולת דגה: מצולת הזה מצולת המים שדן חמים

חזקים שחזקים נראים בה לפי שאין מים עכורין:

דא דגן פ' במצודה היא רשת שששין בה חשין לפי שיראו העופות

את החמים ובאים ללקוט מהם ונתפשים ברשת.

בכוחות: הם יקדמו אלמאד'ה ויקול רבן גמליאל ובעץ מדאצט
דידו תודה אלהגדת קבל רבן גמליאל:

XXXV. רבי יוסי הגלילי אומר מנן אתה אומר שלקן
המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקן חמשים מכות:
במצרים מה הוא אומר ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלוהים
היא ועל הים הוא אומר ויאמר ישראל את ה' הברוך אשר עשה
וה' במצרים: כמה לקן באצבע עשר מכות אמור מעתה במצרים
לקן עשר מכות ועל הים לקן חמשים מכות:

XXXVI. ר' אליעזר אומר מנן שכל מכה ומכה שהביא
הק' ב'ה על המצרים במצרים היה זה של ארבע מכות (fol. 44 b)
שנ' יסלח בם ה' וכן אפ' עברה אחת ועם שהים צרה שלוש משלחה
מלאכי רעים ארבע אמור מעתה במצרים לקן ארבעים מכות ועל
הים מאתיים מכות:

XXXVII. ר' עקיבה אומר מנן שכל מכה ומכה שהביא
הק' ב'ה על המצרים במצרים היה זה שלחמש מכות שנ' יסלח בם
ה' וכן אפ' אחת עברה שהים ועם שלוש צרה ארבע משלחה מלאכי
רעים חמש אמור מעתה במצרים לקן חמשים מכות ועל הים לקן
מאתיים וחמשים מכות:

XXXVIII. כמה מעלות טובות כפולות ומכפלות למקום
ב'ה ע'לנו: אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים
דינו: אלו עשה בהם שפטים ולא עשה דין באלוהיהם דינו:
אלו עשה דין באלוהיהם ולא הרג את כבורהם דינו: אלו הרג
את כבוריהם ולא נתן לנו את מלכנו דינו: רמנן שנתן לנו את

... ואחר כך 66 b, 67 a ירד בחצי *Pesikta* guard, watch, prison cf.

... then he put them in prison i. e. in darkness. בשיקיוח כגן חושך.

שלוש ביד שכינה ערוב דבר מכת בנחזה וביד משה ברד ארצה
 חשך: וביד אהרן דם צפורע כיום ואחזה על ידו כולן ותוא
 השחקן וכשם שנפרע הק' ב'ה ממצ' כך עתיד ליפרע מבני אדם
 במסכת גרולות שנ' גדל ערנך בת אדם: וקאל אלסאל' ומי א'יכן
 המססים שודקן בהם פרעה ומצ' שש מאות רבב בחוד ורבר טאמד
 חנה יד י' חיה במקס אשר בשדה אלא אלו משלה ב' ירא את
 דבר י' הן חיר תקלה לישראל מכאן אמרו הכשר שבגרים ורזון
 ויפה שבטשים ° רח' ^d מוחז: ¹ ובשביל שודק ישראל מדליקין לתן
 הנחית תביא עליהן חשך: ובשביל שהשליכו בניהן לים חזון
 הק' ב'ה כל בכוריהם: ולמה כאן ביד אהרן דם צפורע כיום אמר
 הק' ב'ה למשה תמים שהגן עליך כשהשלכת ליאור: והעפר
 שהגן עליך כשהרגת את המצרי שנ' ויד את המצרי ושמסתג
 בחול אינו דין שילקן על ידיך לפיכך חיר ביד אהרן: ור' ² לזיר
 היה נותן להם סימן סקח לזן בנחב בתחלה סבר אמת המים
 שלהן: ואחר כך תביא עליהן ° קלנין: וא'כ זרק בתם חצים: ³
 לזיונות, דורמסיות, נפט, ^h בלסטרא, כובשין, ¹ בפילקי חשיכה.

¹ B. C. D. identical with A. ביד אהרן. ² B. C. D.

omit fr. לזיר until XXXV.

רצון l. ^a מ'ל ח'רא l. ^b where. or ח'יקא or ח'יקאן ^a l. ^c ^d v. *Mechilta* l. c. 27 a. ^e קלנין, קלנין f. (perhaps connected with Gr. *σχολος*) a crowd, swarm, troop. v. Levy, *Chald. W.*, l. c., s. v. ^f L. Legio, cf. syr. ^g ^h דורמסיה ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{jy} ^{jz} ^{ka} ^{kb} ^{kc} ^{kd} ^{ke} ^{kf} ^{kg} ^{kh} ^{ki} ^{kj} ^{kk} ^{kl} ^{km} ^{kn} ^{ko} ^{kp} ^{kq} ^{kr} ^{ks} ^{kt} ^{ku} ^{kv} ^{kw} ^{kx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{xg} ^{xh} ^{xi} ^{xj} ^{xk} ^{xl} ^{xm} ^{xn} ^{xo} ^{xp} ^{xq} ^{xr} ^{xs} ^{xt} ^{xu} ^{xv} ^{xw} ^{xx} ^{xy} ^{xz} ^{ya} ^{yb} ^{yc} ^{yd} ^{ye} ^{yf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz} ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{jy} ^{jz} ^{ka} ^{kb} ^{kc} ^{kd} ^{ke} ^{kf} ^{kg} ^{kh} ^{ki} ^{kj} ^{kl} ^{km} ^{kn} ^{ko} ^{kp} ^{kq} ^{kr} ^{ks} ^{kt} ^{ku} ^{kv} ^{kw} ^{kx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{xg} ^{xh} ^{xi} ^{xj} ^{xk} ^{xl} ^{xm} ^{xn} ^{xo} ^{xp} ^{xq} ^{xr} ^{xs} ^{xt} ^{xu} ^{xv} ^{xw} ^{xx} ^{xy} ^{xz} ^{ya} ^{yb} ^{yc} ^{yd} ^{ye} ^{yf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

ורמשים: בָּנִים שהיו ישראל מכבדין חוצות * ושוקים נחפז עפרם
לכנים: ערוב שהיו אומרים לישראל צודו לְנוּ דובים ואריות
וכיוצא בהן: ואלִדְבָר כמא רסמו ^b עליהם ירעו ° מואשייתם
ואלשחין כמא היו מחימין להן חמין ולצנן ^d גופן: וברד כאנו
יגִרְסוּ להם גִּרְאִים אֲשָׁנָא אֶלְהֵמָאָר: ואלִאֲרָבָה כאנו יזרעון להם:
ואלחֶשֶׁד לפי שהיו בישראל פושעים גמורים ולא היו רוצים לצאת
ממצרים אמר הק' ב'ה אִם אביא עליהם מכה בגלוי וימותו יאמרו
המצרים כשם שעבר עלינו כך עבר עליהם לפיכך הביא הק' ב'ה
עליהם חשך והיו ישראל מקברים ° מיתיהם ומצרים אינם רואים
שנ' ואכסה ערוחך:

XXXIV. אמרו רבות' עשר מכות באו עליהם מן השמים
ברד וחשך מכה בכורות ומהן מן הארץ דם צפרדע כנים ערוב

אלו שנאמר בהם הירא את דבר יְיָ מֵעֲבֹד פֶּרַעַח חָנִים את עבדיו ואת מקנהו
אל הבתים הן הן חקלה לישראל מכאן אמרו כשר שבגוים תרוג ויפת
שבנחשים רצין את מוחו: ובשביל שהיו ישראל מרחיצין אותם במים תביא
חקב'ה עליהם שחין: ובשביל שהיו יש' נוטעים להם גנות ופרדסים הביא
חקב'ה עליהם ברד: ובשביל שעשאוּם מציבי אילנות ונוטעי נטיעות תביא
עליהן חקב'ה ארבה: אמרו חכמים ד'ל המכות עשר שלש ביד אחרין ואלו
הן דם צפרדע כנים קאל פיהן אמור אל אחרין: ושלש ביד משה ארבה חשך
וברד: ושלש ביד חקב'ה ערוב דבר ומכת בכורות והשחין נשתתפו בו כולם
חקב'ה ומשה ואחרין והמכות ישבו שנה כל מכה ומכה שבעה ימים: ושלשה
ועשרים יום היה משה מתרח בתם: ויכון בין כל מכה ומכת סתָה אִיָּאם צאר
אלגמיע שנים עשר חדש:

(מַשִּׁיחַ) מוֹאשִׁיֵּיהֶם °. אֲנִי sc. ^b. (שוק) שְׁוֹקִים *

^d This sentence is somewhat defective. It is probably taken from
Exod. Rabbah § 11: שחין למה בא עליהן מפני ששמו את ישראל לחום—
להם חמין ולצנן להם את הצונן לפיכך לקו בשחין כדי שלא יוכלו לגע בגופן:

° the first ῑ m. l.

אלמכות¹ ביינה פי אלתורה ופי דאלך קאלו אלצפרדע סבעה
אצנאף שי² אדק מן שי² פאלסגיר מנה ידב עלא אלתראב
ואלכביר יכרג מן אלכחור [fol. 44 a] ויקפו^b אלא אלנאסאן ויקסע
אלאנסאן בסבלתה ולה דנב ואחר: ואלערוב^d ארבעת אצנאף
זכובין ויתושין וצרעין וחזיון וקיל ארי ונמר ודוב וזאב ונשר
ואלגראד ז' אצנאף שי² אדק מן שי² מא גששה אלאול^e דקקה
אלתאני: וכל מכה גלסה ז' אראם ובין כל מכה ומכה שהרא
כאמלא פכאנה אלכל פי סנה כאמלה: וכל המכות מדה כנגד
מדה: ² דם כבר נתפרש: צפרדע שהיו אומרים הביאו לנו שקצים

¹ B. C. D. omit מדה—כנגד מדה.

² For

וקאלו ז'ל בשביל שהיו מדימין B. C. D. read דם—רוץ מוח p. 44 l. 8
לחם חמין ועושין לחם מרחצאות נחפך חמים לדם: ובשביל שאמר לישראל
לכבד הבתים והרחובות והשוקים נחפך עפרם לכנים: ובשביל שאמרו לישראל
להביא לחם דובים ואריות ונמרים לחקריב לעז חביא הקב"ה עליהם
הערוב: חמשה מינים ארי ונמר ודוב ונשר וזאב ובשביל שהיו ישראל רועין
בחמתן חביא עליהן דבר שנאמר וימת כל מקנה מצרים: ומדיכן הסוסים
שרדפו בהן פרעה ומצרים וכן שש מאות רכב בחור וכבר נאמר חנה יד ה'
חיה במקנך אשר בשדה בסוסים: פיכון אלגואב אן פרעה גלס מן גדולי
מצרים מע ישר פי ארץ גושן ליהרסו ישראל ללא יכנינו מן מצרים: דבר אחר

^a יִצְטָקִים. ^b علی. ^c מ. טיב m. a species of fly, gad-fly, so called from sucking (blood): LXX κυνόμυια, dog-fly. Almost all the Hebrew interpreters understand it to be a collection of noxious beasts, as if a miscellaneous swarm (טיב = to mix) Gesenius, *Heb. and Chald. Lexicon* l. c., s. v. ^d אַרְבַּעַת. ^e יתושין pl. of יתוש or יתושה a gnat: related to חַשַׁש (חשש) to be weak, Arab. ناسى to have a light weight v. Levy's *Chald. Wörterb.* l. c., s. v. ^f Probably a species of wasp cf. خَزَز to pierce through, perforate. ^g גששה vulgar form, for גשש (جشش) which applies to all verbs whose second radical is doubled, e. g. דקק for דק (دق).

היה נתן בהן סימן וצד ערש באתב¹ ובמזרא גדול זה גלדי
השכינה וזוא אלמין אללאהר² ואלעמאיה³ אללאהיה⁴ אלדי
צחבתהם כמא קאל או הנסה אלהים: במסות חי אלמעגזאת:
באחזות⁵ אלמירא אלדי אנקלבת דם וחיא⁶ כאנה⁷ מא: וקו'
רבעים ובאבנים⁸ כאנה תחטל דם: ואלמסה רגע תמן ודא חנש
יתכלק וסס אלבחר ואלמסה אלדי בלעה אלאמינים ומסות
חחרסמים: ובמסותים אלבראחין אלעצאם אלדי הוא כרם טביעה
מחל אלנאר⁹ וסס אלברד: ואלגראד אלדי נשרת אלאבראב ודכלת
אלכיות פי מצרים וכאן פי ריקחא¹⁰ סמומיה עצימה: וקו'
ובמלחמה זו שעל הים שנ' וי' איש מלחמה: וביד חזקה באלדבר
עלי מא דכר: ובזרוע נטויה אלחרב אלדי וקע קאל כי יחזה
נלחם לחם במצרים: ובמוראים גדולים אלדי¹¹ ביינא קבל ענאיה
אללה תצח¹² בהם: וקו' ביד חזקה שחים כל לפצתין שחי מכות
אלדי אחזה אללה במצרים וכלהן מדה כנגד מדה:
XXXIII וגא ר' יהודה ע'ה חקק אלכלאם וקאל¹³ הולא
אלמכות אלדי חן מכתובאת פי אלמסה וצד ערש¹⁴ באתב: והיה

¹ B. C. D. omit גדול—אלהים. Inserted previously
vide P. 39 note 1. ² אלמא אלדי אנקלב דם
אצחבתהם ³ C. וסס ⁴ C. D. וד כאן מא ⁵ C. D. אקלבת דם
B. וצח בהם ⁶ B. C. D. insert here a passage in Hebrew
very similar to P. 39 § XXX—XXXI commencing לוי אמר
... ארחה חמסה.

اللاهية^a. ^b as C. The passage was probably
وهي^c. الآيات يعنى الماء التي انقلب الى دم
Just as ^d C. has مثل النار وسم البرد. ^e كانت. ^f كانت.
= lit. to brand. ^g نسوم
هو^h m. l.: for ⁱ as B. ^j أصعبتهم ^k بيتنا^l.

את המטה והקוק עליה רָצַץ עֹשֶׂה בְּאֵהָב וְקִיל אֵן הָדָה אֶלְמֶטָה
אֵבֶן שְׁלִמְרִגְלִית וּמִן עֲאֻדָּה אֶלְעָלוֹת רְמָהָל * בְּאֶלְמִרְגְּלִית וְקִיל
אֶנְהָא ^b מְרַבֵּעַת כְּנֶגֶד אֲוֹתוֹת הַשֶּׁם בֶּן אַרְבַּע אֲוֹתוֹת וְקו' פִּי
אֶלְמֶטָה הַזֶּה יַעֲנִי אֶלְמִכְצוֹץ אֶלְדִּי נִבְרָא בֶּן הַשְּׁמִשָּׁה כְּמָא ^c בְּאֵן
פִּי אֶלְמִדְרֶשׁ:

XXXI. וּבְמוֹפְתִים זֶה הָדָם כְּמוֹ שֶׁנ' וְנִחַי מוֹפְתִים בְּשִׁמְשִׁים
וּבְאֶרֶץ דָּם וְאֵשׁ וְחִימִיחָה עֵשֶׂן: קו' זֶה הָדָם קִיל אֵן פִּרְעֹה
לְמָא קֹאֵל מִי יֵלִי כִּאֵן עֲקָאֵבָה בְּמִי יֵלִי יַעֲנִי נִרְק הָדָא ^d וְשִׁיעִיחָה:
וְסֵט אֶלְבִּתֵּר אִמֵּר חֲק' ב' הָאֵתָה עִיבֵד אֵת הָיִם אֲנִי נִפְרַע מִמֶּנּוּ
תַּחֲלָה וִיְהִיָּה דָם: וְלֹא הִנִּיחוּ בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל לְטָבוֹל בִּים לִכְךָ נִלְקֵד
בָּדָם: וְקִיל אֵן ^e אֶלְעָצִים אֶלְמִעֲזֻזָּתָה פִּי אֶלְדָּם יִשְׂרָאֵלִי וּמִצְרִי
פִּי אֶנְהָא וְאַחַד פִּינְקֶסֶם אֶלְמָא- כְּעִפִּין אֵלָא גִּזְתָּ אִלְיִשְׂרָאֵלִי מֵא
וְאֵלָא גִּזְתָּ אֶלְמִצְרִי דָם: וְאֵן שְׂרָבוּ בְּחִמְךָ רַבָּע מֵא קֹאֵלוּ מִמֶּכֶת דָּם
הַעֲשִׂירוֹ יִשְׂרָאֵל:

XXXII. דְּבַר אֲחֵר בִּיד הַחֶקֶה שְׁחִים וְבִזְרוֹעַ נְטוּיָה שְׁחִים
וְבִמְזוֹרָא נְדוּל שְׁחִים וְבִאֲוֹתוֹת שְׁחִים וּבְמוֹפְתִים שְׁחִים אֵלֹהִי עֲשֹׂר
מִכּוֹת שְׁחִיבָא חֲק' ב' עַל הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם דְּאֵלוּ הֵן דָּם צִפְרִידָּע
נָטִים עֲרִיב דְּבַר שְׁחִין בְּדִר אֲרִבָּה חֲשֵׁךְ מִסֵּת בְּטוּרָה ר' יְהוֹדָה

^a Vide Yalkut, *Shim'oni* § 168 מְרִגְלִיתָא מְרִגְלִיתָא, Gr. *μπαγυρίσις*
precious stone, pearl v. Levy, *Chald. Wörterb.* l. c. ^b مَرْجَعَةٌ l. c.
^c l. בִּיטִין. ^d sc. فی. ^e According to the Midrash it is said
that God, in the event of a nation going astray after strange
gods, vented his ire first upon its gods and then upon the
nation itself. Vide *Exod. Rabbah* § 9 where proof is adduced
from Isaiah 24. 21 על האדמה . . . על צבא המרום במרום . . .
in which the first part of the verse is referred to the gods of a
nation. ^f أَكْظَم.

כמא קאל ואשלה אליכם את כל עבדי הנביאים: ¹ד'א לא על יד
שליח ולא *מעאחם ^{2b}אסחעדאד טביע' פתהיו ^{3d}אלמ'אד
פתחקק דאלך אלא חק'ב'ח שנ' ועברתי בארץ מצרים ודאלך פי
מכת בכורות והי אעצם אלמכות:

XXVII. ב'ר ה'זקה ו'בזורע נטויה ו'במורא ג'דול ו'באותות
ו'במופתים ב'ר ה'זקה זה ה'דבר כמו שנ' חנה יד יי הויה במקד'
אשר בשדה ב'סוטים ב'חמרים ב'גמלים ב'בקר ו'בצאן ד'בר כ'בד
מ'אד: קו' זה ⁵הדבר יעני מות אלבהא'ם לאנחם רסמו עלא
ישראל ירעו לחם אלבהא'ם פנולת הויה אלמכה לחליץ ישראל
מן אל'ע'א'ה ורסמו עליהם א'ן יגרסו לחם גרא'ם פאכ'ה אלגראד
ואלבראד ל'חכלצו מן דאלך: ויש ממצרים שעובדין את הבהמות
ונלקו בדבר וקיל אן מעבוראת מצר סקטת עלא וגוהא פי תלך
אללילה:

XXVIII. ו'בזורע נטויה זו ה'ח'ב כמו שנ' ו'חרבו שלופה
ב'דו נטויה על ה'רושלים: זו ⁶החרב זה חרבו ⁷שלמלאך המות
אלדי ⁸ראא דוד פי ירושלים וקת מא עד ישראל פמאת מנהם
סבען אלם: והו אלדי ⁹ראא בלעם בדרך ענר ¹⁰מואב'חין נתחייבו
¹¹כליית המשה מלאכי ¹²חבלה לחשחיתן וחם אף וקצף וחמה
ומשחית וחרון דאלך פי מעשה העגל:
XXIX. ו'במורא ג'דול זה ג'לוי השכינה כמו שנ' או הנסה

¹ D. omits דאלך (בר) א(חר). ² B. C. אסחעדאד
³ C. אלמואר ⁴ C. מסכת ⁵ B. C. D. omit זה חרבו
until XXVIII. ⁶ B. C. D. omit זו ו'חרב until XXIX.

^a m. l. מ'ע'א'חם ^b l. א'ס'ע'ד'א'ד as B. and C. ^c l. פ'ת'ה'י'ו
^d מ'ו'א'ד. ^e sc. א'ן. ^f של מלאך. ^g ר'א'י. ^h מ'ו'א'ב ח'י'ן
2 words. ⁱ destruction. פ'ת'י'ן ^k syr. נ'ח'ל'א.

אנפעהל בנר כדאך לא על ידי שלח ונחן בעלם אן משה שלח
 דאך אלגראב ואחד: אמא ק' לא על ידי שרף הוא מן נמלה
 אלמלאכה ש' ויען אלי אחד מן חשרפים וקאל שרפים וג' ואנמא
 סמיו שרפים למענא אלמנתקאם אלדי יחזקמו מן פאעל אלשר
 פאעלמטא אן הלך אלנקמה וחי מכת בכורות אנפעהל לחם
 [fol. 43 a] בגיר דאך ודליל דאך מן ק' ועברתי בארץ מצרים
 וג' ד'א כ'ף יקול לא על ידי מלאך לא על ידי שלח וקד קאל
 וישלח מלאך ויציאמי ממצ' פהוא ¹כלאף אלגו' אעלם אן ק'
 וישלח מלאך הוא אשארה אלא משה אלדי יצאני ממצ' על ידו:
 ואמא אלמקדול חנא מענאה אן לים נפוסהם ²אלדי ויא מן נפס
 אלפלך ³אד כל אלנפוס מן אלנפס ⁴אלכליה לים קד כמלת חווא
 יערגי פיהא אן אלענאיה בחוטב אלכמאל כמא ⁵קאל ואת עירם
 ופריה עאריין מן ⁶אלכמאל: ד'א ויוציאנו ילי ממצ' לא על ידי
 מלאך כל ⁷רסול מן אלנאם וכל ⁸מנפד אמר יסמא מלאך: לא על
 ידי שרף מרהבה אלעקול אלמפארקה אלדי ודי שרפים לא
⁹יסדרי עלא אדראך אלמפארק עלא מא קאל ר' לא ¹⁰פארק
 אלמחסוס ולא כמלו כמאלא ¹¹עקליא לא על ידי שלח זה נבדא

אירכל ³ C. adds ימין אלוהים. ² אחרי C. ¹ B. omits
 B. אלכמאל. ⁴ C. אלכמאל. ⁵ B. אלכמאל. ⁶ B. אלכמאל.
 B. אלכמאל. ⁷ B. C. D. יקדרי. ⁸ D. אדרכי. ⁹ B. אלכמאל.
 B. אלכמאל. ¹⁰ B. אלכמאל. ¹¹ B. אלכמאל.

... انحل النفوس من النفس ^b B. reads. ^a الجواب.
 i. e. There are no souls belonging to the celestial
 sphere which produce (other) souls from the material (or created)
 one: v. philosophy of the Jews in the middle ages, Überweg,
 History of Phil. Vol. I, p. 417. ^c الكليّة. ^d قيل. ^e 1.
 عقليًا ^f 1. as B. and C. ^g يتقدروا

ואת ¹עמלתי יעני ^aשקארתם ^bבתרבייה אלאולאד לאנתם כאמי
יקחלוך אלכספאל ולא ירחמוכם ופיהם קאל ^cעזי פנים וג' לא
יחך: וקאלו אן ^dאסטגרי פרטז העלז לפרעה באסטגרימה
שלחם שמושיען שלישראל עוזד שילקח במים ולפיכך גזר פרעה
כל הזק הילוד היארה ואים יודעים מעשיו שלחק'ב'ה שותא
משנה עתים שעל ידי מי מדיכה הוא מדין: קו' ואת לחצינו
צגסמא בתולאן אלולאה אלכספאר לאנתם ^eצידקונא ומא פסדו' לנסא
כרג ולא כ'לגל' חסמו עלא ישראל ולא ^fיחזירו מן ארץ גשן ומן
גמלה אלל'שיא- עשד עליהם שומרים ומשים בכל בית ובית אחת
מבחוץ ואחת מבפנים ש' ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה
וקאל דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו ואשה
מאת רעהה:

XXVI. ויאצראנו יי ממצרים לא על ידי מלאך לא על ידי
שרף לא על ידי שליח אלא חק'ב'ה נבכדו' ש' ועברתי בארץ
מצרים ללילה הזה והכיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד
בהמה וכל אלהי מצרים לעשה שפטים אני יי וירצאנו קו' לא
על ידי מלאך וקד קאלו וישלח מלאך וירצאנו אעלם אן קו'
וישלח מלאך הוא משה ר' ²ופך הדה אלכספאל אן משה אלמכרג
להם מן מצרים ואנפעת עלא רדיה אלמכות והו קו' וישלח מלאך
אמא ק' לא על ידי מלאך פנרצה אלא מכת בכורות פקס אלדי

¹ B. C. D. omit ואת עמלתי until XXVI. ² B. C. omit ... ופך.
ופך ... מן אלכמאל D. omits ועברתי בארץ מצרים.

^a m. l. for ^bשָׁמָּה. ^c hard of hearing. ^d ^e ^f sc. ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{jy} ^{jz} ^{ka} ^{kb} ^{kc} ^{kd} ^{ke} ^{kf} ^{kg} ^{kh} ^{ki} ^{kj} ^{kl} ^{km} ^{kn} ^{ko} ^{kp} ^{kq} ^{kr} ^{ks} ^{kt} ^{ku} ^{kv} ^{kx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{xg} ^{xh} ^{xi} ^{xj} ^{xk} ^{xl} ^{xm} ^{xn} ^{xo} ^{xp} ^{xq} ^{xr} ^{xs} ^{xt} ^{xu} ^{xv} ^{xw} ^{xx} ^{xy} ^{xz} ^{ya} ^{yb} ^{yc} ^{yd} ^{ye} ^{yf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

פרעה כל הבן הילוד וג' עמד פרעה ועמו וגזר עליהם. זאת הגזירה כיון שראה עמרם ובית דינו גזרו על עצמן^a ליבטל מפריה ורביה^b וגירשו נשותיהם מיד אמרה מרים לאביה פרעה גזר על הזכרים ואתם גזרתם על הזכרים. ועל הנקיבות: ¹ פרעה גזר גזירות ספק ואתם גזרתם גזירות ודאי גזירתכם קשה משל פרעה: ועוד ראיתי ברוח הקדש^c שעחיד לצאת ממך מי שמושיע את ישראל מיד הלך עמרם והחזיר גרושתו והיא יוכבד שנ' וילך איש וג' והיא בת מאה ושלושים שנה ונולדו בה סימני נערות: ד'א קאלו ז'ל בשעה שגזר פרעה ואמר כל הבין הילוד וג' היו² משליכין בניהן לים חיים והים משליכן למדבר^d וזימן להם הק'ב'ה חיות טהורות והיו מניקות אותם^e במדבר: וקיל מן עצם אלמגעז^f ויוניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור וגדלו חילדים והם שאמרו זה אלי ואננהו:

XXV. וירא אלהים את בני ישראל קאלו ז'ל רחל בת בנו^g שלשותלה רמסה עם בעלה בטיט שהיה חולה ונפלו ילדיה לטיט ורמסה אותם בטיט וצעקה בקול גדול לפני הק'ב'ה ושמע הק'ב'ה צעקה: וידע אלהים^h ששילם הקץ של שעבוד ישראל:

¹ B. C. D. omit נערות גזר—פרעה גזר. ² ודיו משליכין—למדבר

B. reads כאסי יטרחו אולאדחם אודיא אלא אלבחר וכאן אלבחר יק'פתם B. C. B. חזו של מחושלה³ אלא אלבחר:

^a yad m. l. ^b וְגִירָשׁוּ (Kal.) ^c עָמַד followed by Infin. with ל generally expresses the future simply. cp. عَتِيد which like the Heb.=ready, prepared. ^d yad m. l. וַיִּזְמַן. ^e v. מְרַקֵּד וְדָא. cp. XLII. B. has this sentence in Arabic كَانُوا يَطْرَحُوا أَوْلَادَهُمْ إِلَى الْبَحْرِ وَكَانَ الْبَحْرُ يَقْذِفُهُمْ إِلَى الْبَرِّ (Deut. 32. 13). ^f וַיִּנְקְדוּ as B. and C. ^g yad m. l. ^h ששילם

אללָה ופֿרָג * עליהם: וקו' הימים הרבים היא מֵאִיָּה וארבעין סנָה: מעת שמת יוסף הצדיק ועד שעמד משה ר' לפני פרעה ומלך מצרים האמור כאן הוא יוסף שמעת שמת יוסף ועקו בני ישראל מן העבודה והניתו עליהם שעבוד מצרים: ויאמרו יעני תנהדרו מן ^b צעובת אלאסתכדאם: ותעל שועתם יעני אִנָּה סמע אללָה ^c דעאהם לאִנָּהם ^d מצלומין: קו' * נאקחם שְׁהִיקָהם וזכר אללָה להם עהד אלאבות אלדי עֵהָד מע כל ואחד וואחד ^e ולולא זכות אבות לעֵאד כָּא מסתכדמין וכשם שלא נגאלו ישראל אלא בזכות אבות כך לימות המלך המשיח אין נגאלין אלא בזכות אבות שנ' וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי וג' אזכר והארץ אזכר:

XXIV. ד'א וימת מלך מצ' קאלי אנה נצטרע ויהיו עמו שלשה יועצים נביאים איוב ויהרו ובלעם נתייעץ בהם מה תהיה רפואתו: אמר בלעם אין לך רפואה עד שתשחוט מן העברים ותקח מלא בריכה ^f מדמם (fol. 42b) ותטבול בה ותתרפא: יתרו ברח לפיכך ניצל: בלעם יעץ לרעה לפיכך נהרג: איוב ¹ שתק ושתיקה כהודיה: וקו' זו פרישות דרך ארץ כיון ² שאמר

שדיקחם קאל ענר יהוקאל הָאִנָּק דום יעני בטל אלשודיק עלא ישראל ואסטח כמא חם יסתחקון אללדי וקע בחם

לפֿכך נענש פֿי כל מא כאן מעה וחצל בה שדין גרול B. C. D. add ¹ Instead ² ועשה פרעה כן ושחט מן העברים מלא בריכה וטבול בה ותרפא B. C. D. read כיון שאמר . . . הנקיבות יעני אנעזאלחם מן נסאחם מן B. C. D. read כיון שאמר . . . הנקיבות פריה ורביה.

דְּעֵאֵלֵהֶם ^c . מְעוּקָה ^b . p. ע. c. פֿרָג: עֵלֵהֶם ^a . ^d מְעוּקָה ^e . sc. ^f Vide Exod. Rab. Parašā I. ^e . ^d מְעוּקָה ^e . sc. ^f Vide Exod. Rab. Parašā I.

* Marg. note דום יתרו האנק דום

מנקסמה אלהלאה מנהא גירות משנולד יצחק עד שמח יוסף ור' ר' ו' ומשמת יוסף עד שנולד משה רבינו והיא שעבוד ס סנא ומשנולד משה ר' שעבוד שמוסם שנה עני וסימן לדבר שנחיה *שלמרים על שם מידור עבודת המצרים:

XXIII. וישימו עליו מלמד שלקחו מלפן והניחו אתו על כתיפו *שלפדעה כדי לשבר ליבן של ישראל ויאמרו הרואים ומח *פרש שהמלכות שלו חניה מלבן על כתיפו שאר כל העם על אחת כמה ¹ וכמה: ד (בר) א (תר) שרי מסים שהמסו לבן ² של ישראל: ויבן ערי מסכנות שמסכנות את *בעליהן שפעמים נופל מן הבנין ומח ופעמים נופל הבנין עליו: ערי מסכנות פריין לארצרות: וקו' פיתם פי תהום עולה וכולע: מה בנו אכרותה אלמוגה: ³ ורעמסס שהיא מחמסס מגמה ⁴ אלבחר: וקו' ויחגו עלינו ע'ק' זו עבודת חבסין שהיא קשה מכל המלאכות: וקיל עבודת האיש על האשה ועבודת האשה על האיש: וקו' ⁵ בפרך יעני אעטוהם שקא ארולא ובער אגרותהם: וקו' ונצעק אל ⁶ יהי יעני אנהם תאבוי אלא

וישימו עליו ש(רי) מ(סים) זה פדעה שעשה עמהם במלכות ¹ B. adds and דאלך C. D. add the above till מה גמיע אלנאס יעני צדיקותם ² B. C. D. add כדי לפדות ליבן של ישראל continue ואראבו קלובתם קאל אחיט חמסו את לבבינו ענר אלמרגלים: דא וישימו עליו ש(רי) מ(סים) שרים אכוראים יעני קסא אלקלוב לא ישפקו עלא שודיה ³ B. C. D. read ישראל: דא שכל העסק בבנין מחמסין: ⁴ B. C. D. add מחמסם כאן מזגה אלבחר הטרב פי אלליל מא בט: ונצעק ⁵ B. C. D. omit XXIV מלאכה שאיט צריך לה ומשוי כדר ויאנחו בני ישראל וישמע אלהים את נאקחם יעני and read אל יהי . . .

Exod. Rabbah ^a פדעה. ^b של פדעה: 2 words של מרים *
Paras I. ^d C. reads ^c מוֹבָהּ הַבְּחִי נִכְרַב ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

זה כנגד זה: וקו' פרו וישרצו כאנו מולידים ששה^a בכרס¹ אחת:
אם² לגדול שבשרצים את מדמה אותם והיא^b עכבוא ילדא^c שתא
ואם לקטן שבשרצים את מדמה אותם והיא עקרבא ילדא שתין:
וקאל ר' סעדיה אלפיומי ז'ל אנהם כאנו מולידין שנים עשר מן
קו' פרו שנים וישרצו שנים וירבו שנים ויעצמו שנים במאד מאד
שנים: והיה מן אלענאיה אלעצימה אלתי פיהם: וקו' (fol. 42 a)
ותמלא הארץ אותם יעני ארץ מצרים וחיה לא גמיע אלארץ
וקו' ותרבי בבנים: ותגדלי בבנות: ותבאי בעדי זו בזת מצרים:
עדים זו בזת הים: כשרדפו אחריהם שדים נכנו זה משה ואהרן
שהן מניקין את התינוקות ושערך צמח הגיע זמן הקץ לגאולה:
ואת ערם: ממעשים³ טובים: ד' ועריה: מן⁴ התורה יעני עאריין
מן אלעלם ואלעמל: ד'א ושעריך זה מרים: ולא נגאלו ממצ' אלא
בזכות האבות: וירעו יעני ע'בונא פי הולא' אלולאה אלכפאר
למא נצרו פי ישראל אלכון פיהם אכח מן אלפסאד אסו אליהם
ותחיליו עליהם וקתלו אטפאלהם לחתא לא יכתרו: וקו' ונלחם
בנו יעני יגחמעו מע אלעד' ויצהרו מצרים מן בלדהם היה ראוי
לומר ועלינו אלא כדי שלא לפתוח פה לשטן לפיכך אמר ועלו מן
הארץ ולא אמר ועלינו: אעלם אן היה אלארבע מאיה אלסנה

¹ C.D. add לעצם אלמענו אלדי חצל לישראל. ² B. C. D. omit
ועריה ⁴ B. C. D. עירום מן המצות ³ אם לגדול — ותרבי בבנים
וירעו — על אחת ⁵ B. C. D. omit B. C. D. ממעשים טובים
כמה וכמה.

^a C adds לעظیم המעֲجֵזֶה אֲלֵי חֹסֶן לְיִשְׂרָאֵל. ^b probably
מִן הָאֵלִים or עֲבֹדֵי הָאֵלִים, syr. ܡܥܠܐ an adder. ^c ܡܥܠܐ, syr. ܡܥܠܐ.
^d Both B. and C. on the contrary refer ערם to the Torah and עריה
to מעשים טובים. Vide *Mechilta* 5a, ed. Friedmann. ^e ותִּחְלְוּ.

מצרים קליל וענדי כְּרוֹנוֹתָם כְּחִיר מֶהָל כְּרָאכָב אֶלְסִמָּא • פִּי אֶלְכָּתוֹר
וּמֶלֶכְמָאֵל לֹאֲן^א אֶלְמַעֲנַתָּ עֲצִימָה פֶּאֶלְכֹן פִּיחָם אֶכְתֹּר מִן אֶלְסִמָּאד:
כַּעֲפֹר הָאָרֶץ אִמְרוּ חֲכַמ' ז'ל דֹּדָךְ כְּבוֹד לְיִשְׂרָאֵל כֶּשֶׁם שְׁאִין חֲצִמְחִים
מִחֲנֻדְלִים אֵלָּא בַּעֲפֹר כֵּךְ בְּאִי הָעוֹלָם צְרִיכִין לְיִשְׂרָאֵל ח'ה'ד (חֲחוּרָא
דְּקִתִּיב) וְחֻלְכוּ גֻיִם לְאוּרֹךְ וּג' ד'א כְּכוֹכְבִּים כֶּשֶׁם שְׁחֻכְכְּבִים
מִשְׁרִיצִים זֶה לָזֶה כֵּךְ יִשְׂרָאֵל מִשְׁרִיצִין זֶה לָזֶה חֲנֻבִּיאִים לִחְכָּמִים
וְחֻחְכָּמִים לִתְלַמִּידִים: ד'א לְמָה מִשְׁלֵן בְּכוֹכְבִּים הַשָּׁמַיִם וּבַעֲפֹר
הָאָרֶץ לֹמֵר לֵךְ בְּזִמָּן שְׁעִישִׁין רִצּוֹנוֹ שְׁלִמְקוֹם מִחֻעֲלִין עַד לְמַעֲלָה
מִכִּסֵּת חֲרִקִיעַ וְכֵן הוּא אֹמֵר וְנִחַךְ הִי אֱלֹהֵיךְ עֲלִיּוֹן: וְכֵן הוּא
אֹמֵר וּמִצְדִּיקֵי חַיִּיבִים גְּפוֹכְבִּים: וּבְזִמָּן שְׁאִין עִישִׁין רִצּוֹנוֹ שְׁלִמְקוֹם
עִישִׁין^ב דִּישׁ לְכָל כַּעֲפֹר שֶׁהוּא דִישׁ לְכָל: ד'א מַה חֻכְכְּבִים הִלְלוּ
חֲרָאִשׁוֹן גְּדוֹל מִן חֲשֵׁנִי זִרְחוֹת חֲמַת^ו בִּישְׁלָחֵן: אִם כֹּאֵן יִשְׂרָאֵל חֲכָם
גְּדוֹל מִחֲכָם כִּיּוֹן שְׁעִמְדוֹ נְבִיאִים גְּדוֹלִים בְּטֻלוֹ חֲכָמִים: עֲפֹר מַה
חֻעֲפֹר חֲזַח מִכְּלָה כֹּל מִיָּנִי מִחֲכֻתָּה וְחֻעֲפֹר קִיִּים אִם כֵּן יִשְׂרָאֵל מִכְּלִין
אֲרֻחוֹת הָעוֹלָם וְהֵן^ד קִיִּימִין: ד'א מַה חֻעֲפֹר חֲזַח מִחֻעֲלָה עַל כֹּל
חֻדְשִׁין אִם יִשְׂרָאֵל מִחֻעֲלִין עַל כֹּל שְׁנַשְׁחַעֲבֹדוֹ בָּהֶם:

XXII. וְקו' מִצְוִינֵן שֵׁם: יַעֲנִי חֵם מַעֲלֹמִין וּמִשְׁחֻרִין
בְּמִדְּאֻחְבָּתָם¹ מִשְׁחָק² מִן וּבִנְה אֶצְלוֹ צִיּוֹן: וּמִן קו' מִצְוִינֵן עַל
הַקְּבֻרָה³ כְּדִי שִׁיחִיר הַכְּהֻנִּים מִזְּהִירִין בָּהֶם מִלְּטִמָּא לְמַתִּים: ד'א
לְפִי שְׁלֹא חֲסֻחֲכֹל אֲחֵד מִזֶּהן בְּאִשְׁתָּה חֲבוֹד וְלֹא הִיר פִּתְחִיהֶן מִכוֹוִינִין

1 C. D. omit במִדְּאֻחְבָּתָם בשתק B. omits ציון —
B. יעני יעלמודא מצוינן מצטאנין C. D. יעני יעלמודא³ C. D. מהל²

^א אֶלְגִּנָּא. ^ב m. a treading, from דָּשׁ (hebr, דָּש, syr. ^א, arab. داس) to tread the earth with one's feet. ^ג m. l.
^ד Vide *Gen. Rabbah* parasa 41. ^ו Tr. *Moed Qatan* f. 1 a.

בן שמיים ^a בדברם ¹ אלפרעה ² יצח אלעדד ודוד מאתים ועשר
שנים:

XXI. במהי מעט כמו שני בשבעים נפש ירדו אבותיך
מצרימה ועתה שמך יהי אלהיך ככוכבי השמים לרב: ויהי שם
לנו מלמד שהיו ישראל מצוינין שם גדול עצום כמו שני ובני
ישראל פרו וישרצו וירבו ורעצמו בממד מאד והמלא הארץ איהם:
ורב כמו שני רבבה עצמה השדה נהויך ותרבי והגדלי התבוא
בעדי עדים שדים נכני ושרד צמח ראח עירם ורעה: וירעו ארמי
המצרים כמו שני הבה נההכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה
מלחמה ונסוף גם הוא על שנאינו ונלחם בנו וכלה מן הארץ:
וירענו כמו שני ורשימו עליו שרי מסיס למען עננו בסבלהם ויבן
עדי מסכנות לפרעה (fol. 41b) את פיהם ראח רעמסם: וירעו
עלינו עבודה קשה כמו שני וירעו מצרים את בני ישראל בפך:
הנצק אל יהי אלהי אבותינו שני ויהי ביםים הרבים החם והמה
מלך מצרים ויאמרו בני ישראל מן העבודה ויזנקו והעל שרעם
אל האלהים מן העבודה: וישמע יהי את קלינו כמו שני וישמע
אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק
ראח ועקב: וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ כמו שני וירא
אלהים את בני ישראל וידע אלהים: ראח עמלינו אלו הבנים כמו
שני כל הבן הילוד היארח השליכהו וכל הבת תחיון: ראח להצילנו
זח הרוחק כמו שני וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים להצים איהם:
³ והוא דרש פרשת ארמי אבד אבי אלדי כאן פיה גרץ יציאת
מצרים ^b פאסתבדא וקאל במתי מעם יעני כאנו ענד דכולחם ארץ

¹ B. בעמדו לפני פרעה ² C. יצח ³ B. C. D. omit until XXII.

^a בדבריו (אל פרעה). ^b X of بَدَأ rarely used in classical Arabic the usual being the VIII اَبْدَأ

שנ' ארמי אבד אבי ירד מצרימה יגר שם מלמד שלא ירד
להשתקע אלא לגור שם שנ' ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו
כי אין מרעה לצאן אשר לעבדך כי כבד הרעב בארץ כנען רעתה
ישבו נא עבדך בארץ גשן: למא קאל בכל דור ודור קאל צא
ולמד מה ביקש לעקור את הכל לאנה קאל הבנים בני והבנות
א בנותי וקו' ארמי אובד אבי לאן לבן טלב הלאך¹ יעקב ונסלח:
וקו' שלא ירד² להשתקע³ לם ינזל יעקב⁴ יסכן פי מצרים אלא מן
גהה אלגוע אלדי כאן פי חלך אלאים: וקו' ישבו נא עבדך
בארץ גשן ארץ שרה אמך שנתן פרעה לה בשביל שלקחה שנ'
ותקח האשה בית פרעה: דא קו' שלא ירד להשתקע מלמד שלא
ירד להשתקע יעני לא ימרון לאלסכון במצ'³ אלא מדה קריבה
וקאלו ז'ל אן ישראל נשתעבדו מנין רדו עלא מא קאל להם יעקב
רדו⁵ שמה יעני אסתדלו מן עמר יוכבד לאנהא נולדה בין החומות
וכאנה פי וקת מא ארדהא עמרם בת מאה ושלשים שנה ומשה⁶

צא ולמד מה בקש יעני B. C. D. read for this sentence
אכרן מן אלמענא אלאול וחפכר מע לבן הארמי אללדי טלב יקחל יעקב
B. אלאבאר אללא³ לם ינזל — בית פרעה² B. C. D. omit ונסלח:

a vide Raši to Gen. 31. 43. הבנות בנותי והבנים בני
b To kill Jacob would have been identical with the extermination of all the Israelites since they were all descended from Jacob; hence the expression לעקור אז הכל. Ithpe. infin. of שקע to sink (heb. שקע) Ithpe. אשקע to sink, be swallowed up hence to settle permanently in a place cp. Heb. צלל, arab. ضلّ to be rolled down, disappear, perish. d better لیسكن. e Vide Gen. Rab. paraša 81. f وكانت (very often כ) is frequently used in Vulgar Arabic for כ thus כאנה pro كانت. Vide Hirschfeld's *Assab 'imiyya of Musa b. Tūbi*, London 1894, P. 13.

בעבודה * פִּימָן אלסימן פי דֹּאלֶךְ דָּדוֹ שְׁנִים: ושלשים שנה
אלזאידה עלא ארבע מאות שנה מבין הבתרים: ואמא קו' דודר
רביעי ישובו הנה יעני הם ישבו במצ' (fol. 41 a) ג' דורות ואלגיל
אלראבע יצאו ממצ' והדה אלדורות הוא דור קחת ועמרם ומשה:
וגרשם בן משה הוא אלגיל אלראבע אלדי דכל ארץ ישראל: וקו'
ואחרי כן יצאו ברכוש גדול יעני אנָהם יכרגו מן מצר בסרח עֲצִים:
ואמא קו' וגם את הגוי אשר יעבדו יעני באלגוי הנא אלָא מצ' אלדי
הם מסתכרמין בישראל: פֶּאעֶלם אלָלה אברהם אָנָה ^ביסתנקם
מנָהם בעשר מכות וגירחא מן אלבִּלְאִיאָ והו קו' דן אנכי ורמז
לו הק' ב'ה שכל המכות במטה עדר דן ומטה סוא:

XIX. הָיָא שְׁעֻמָּדָה לֵאבֹרְתִינוּ דְלָנוּ שְׁלֵא אֲחֵר בְּלָבָד עֲמָד
עֲלִינוּ אֲלֵא בְּכָל דּוֹר דְּדוֹר עֲרֻמָּדִים עֲלִינוּ לְכַלּוֹתִינוּ וְהַק' ב'ה מְצִילִינוּ
מִיָּדָם: וקו' היא שעמדה לאבותינו: היא ¹ אלגזירה אלדי נגזרה
עלינו בן הבתרים: וסבב דֹּאלֶךְ מֵא קאלו אלחכמים ז'ל מפני מה
נשחעבדו ישראל במצ' מנין דָּדוֹ שְׁנִים: מפני שעשה אברהם אבינו
אֲנָגְרִיא בתלמ' חכמים יעני באליעזר: יעני ^d אסתחב(ד) ענד מא
קאל וירק את הניכיו:

XX. צֵא וְלָמַד מֵה בִּיקָשׁ לָכֵן הָאֲרָמִי לַעֲשׂוֹת לַעֲקֹב אֲבִינוּ
שְׁפָרְעָה הָרָשָׁע לֹא גָזַר אֲלֵא עַל הַזְּכָרִים דְּלָכֵן בִּיקָשׁ לַעֲקֹר אֶת הָכָל

¹ B. C. D. omit fr. אלגזירה until XX.

^a for מֵא often occurs in vulgar Arabic dialects, cf. Hirschfeld's *Chrestom.*, London 1892, p. 19, ll. 6, 14. ^b The X of *نقم* is seldom used. ^c אֲנָגְרִיא f. (gr. *ἀγγαρεία*, syr. *ܐܢܓܪܝܐ*) compulsory service. ^d probably *استخدم* his trained men fr. *הניך* m. properly initiated, hence skilled, of tried fidelity cp. *مُكْتَبٌ* tried, proved, v. Gesenius, *Hebr. and Chald. Lex.*, s. v.

XVIII. בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחוֹ לְיִשְׂרָאֵל עֲמוֹ ב'ה שְׁחֻקֵּיהָ
מִחֲשֵׁב אֶת הַקֶּץ לַעֲשׂוֹת כִּמְה שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ בֵּין הַבְּתָרִים
שֶׁנ' וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדוּעַ תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם
רַעְבֻדִים וְעָנִי אוֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וְגַם אֶת הַגֹּיִי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ הֵן
אֲנֹכִי וְאַחֲרָי כֵן יֵצְאוּ בְּרוּשׁ גָּדוֹל: בְּרוּךְ¹ שׁוֹמֵר יְקוֹל סִבְחָאן
חֲאֻפֵּן וְעֵדָה אֱלֹדִי וְעַד *גַּל אַבְרָהָם וְקָאֵל אֵן בְּנִיךְ יִכְוֹנוּ גֵרִים
בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם אַרְבַּע *מִיִּית סִנָּה לֵאנָה עֲאֵלֶם בְּמֵא יִכּוֹן קֵבֵל אֵן
יִכּוֹן: וְקו' שְׁחֻקֵּי ב'ה מִחֲשֵׁב אֶת הַקֶּץ וְקָאֵל בֵּין הַבְּתָרִים עַד מֵא
קָאֵל וַיִּבְתֵּר אוֹתָם בְּתִנָּה: וְקו' אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וְנָחַן לֹם נִגְדָהִם
יִשְׁבּוּ בְּמֵצ' אֵלֶּא מֵאֲחִים וְעַד שְׁנִים מִנִּין רִדּוֹ וְאֶלְדִּלִּיל עֵלֵא דֵאלֶךְ
אֵן אֶלְמִדָּה אֶלְמִקְדָּרָה עֲלִיהֶם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וְאֶלְחִסָּאֵב מִן חִין
נִוְלַד יִצְחָק שֶׁנ' כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרַעְךָ וְג' מִשְׁהִיָּה לִי זֶרַע וְהָיוּ יִמְיוֹ
שֶׁל יִצְחָק ק' וּפ' שָׁנָה שֶׁלֹא נִכְנַס בַּעֲבוּדָה וְמֵת בְּזִמָּן שְׁעַמֵּד יוֹסֵף
לִפְנֵי פֶרַעַה כְּאִשֶּׁר מִפְּסוּקֵי הַתּוֹרָה וְשִׁבַּע שָׁנִים שִׁבַּע וְשָׁנִים שְׁנִים
רַעַב וְנִכְנַסוּ בַּעֲבוּדָה בַּעֲשִׂירִית פֶּאֱדָא אֶצְפָּתָ אֶלְעֶשֶׁר * אֵלֵא עֵמֶר
יִצְחָק תְּגִי מֵאִיָּה וְחִסְעִין סִנָּה וְאֶלְמִתְבָּקִי מִן ד' מֵאִית סִנָּה מִנִּין
רִדּוֹ שְׁנִים מִן בַּעַד אֵן חִסְקֵט מֵאִיָּה וְחִסְעִין סִנָּה אֱלֹדִי מֵא נִכְנַסוּ

¹ B. C. D. have the following commentary upon the text
XVIII. בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחוֹ ... יַעֲנִי סִבְחָאן אֱלֹהֵאֻפֵּן עֲהֵדָה לְיִשְׂרָאֵל:
כְּחֹב אֶחָד אוֹמֵר וְעִבְדוּם וְעָנִי אוֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וְכְחֹב אֶחָד אוֹמֵר וַיְהִי
מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה אוֹתָן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה מִשְׁנִבֵּר עִם אַבְרָהָם
אֲבִיטִי בֵּין הַבְּתָרִים עַד שְׁנוֹלֵד יִצְחָק וְשְׁנוֹלֵד יִצְחָק עַד שֶׁיֵּצְאוּ יִשְׂרָאֵל (רֵאל)
אֲחֵדָה. In the above quotation B. reads אֲחֵדָה pro עֲהֵדָה.

جَدْنَا^a. ^b مَائَة, another instance which shows that owing
to the quickness of pronunciation, it was written מִיָּה (miyyatun)
just as it was spoken, cf. § LXIX וְלִפְנֵי pro וְלִפְנֵי. ^c إِلَى.

וקי' וארבה את זרעו¹ כתובת וארב וקורא וארבה ישיד בן אלא
יצחק ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ולם ידבר ישמעאל ובני
קטורה לאן לים הם בני אשה² אחרת: ואמא עשו ויעקב פתמא
מן אם³ ואחרת: רבקה צדקת גמורה מעאהא רוח חקדש ענד מא
קאלת עלי קללה בְּנֵי ותרגם עלי אתאמר בנבואה: והי⁴ מן שבע
נביאות שרת רבקה⁵ ורחל ומרים ודבורה וחנה ותולדה הנביאה:
וסמיית חולדה לאנהא כאנה תכתפי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות
תחטמל דברי תורה אלא אן כמלת⁷ וצארת נביאה: ואתן לעשו
את הר שעיר לאנהם כאנו בני שעיר פי⁸ גאית⁸ אלעצ'אן פסבב
אללה להם עשו ונאסבהם באהליבמה בת ענה בת צבעון שהיא
יצאה מן האב ובנו והם כלהם שטופים בזמה: רעה הוא אלוד
רַבב אלגנאל פתסלט עליהם עשו יקתלהם אלגמיע מא בקי אלא
חמנע אחרת לזשן: ⁹ד'א ואתן לעשו את הר שעיר קאלו ז'ל בשביל
שפנה עשיו כליו מיעקב בשעה שבא מאצל לבן שנ' וילך אל ארץ
(אחרת) וג' ואמא קי' ויעקב ובניו ירדו מצ' פדאלך מן אגל
מא אסתכדמת בהגר והיא בת מלכים בת^d פרעה קאל פיהא
המצרית לאנה נתן אותה פרעה לשרה וקאל הא לך אנריך
דאלך חין^e מא אכל' שרה עלא^f אברהם: כת' וְהַעֲנִיָּה שָׂרִי
בשבילה נתענה זרעה של שרה ונשתעבדו במצרים ולפיכך כת'
בהן ויעקב ובניו ירדו מצרים:

1 B. וכתוב. 2 B. C. D. אחת. 3 B. אשה אחת. 4 B. adds
C. וצארה B. וכאנת 7 C. וסמאהא 6 B. אביגיל 5 גמלת.
until XVIII. (בר) א(חר) ואתן B. C. D. omit fr. 9 אלעוציאן 8

a אחת. b وصارت. c غايّة. d Vide Raši, Gen. 16. 1.
e is here pleonastic. f Vide Genesis Rabbah Paraśa 45.

פיהא ^a נפאעה ^b אלא אן ולד אברהם ולמא כאן ¹ בן שלוש ^c שנים
התחיל לשוטט בדעתו ² יעני ^d יתפכר ^e מא אלדי יהוד ³ אלפלד ^f ומא
אלדי ידברה: ולמא כאן בן ארבעים שנה הכיר את בוראו: ערף
אן אללה חע' מוגוד פו אלעאלם מדבר ⁴ בגמיע אלוגוד כלה:
ואסתדלו עלא קו' בן שלש שנים מן קו' עקב אשר שמע אברהם
עדד עקב ועמד אברהם סוא ⁵ נאקץ שלש שנים: ^f ואלדי קאל בן
ארבעים שנה מן קו' עקב אשר שמע אברהם (עדד עקב ועמדה
⁵ סוא לאן עמדה ^g קעה) קאלו ז'ל תפוש את הנעלם והשלך את
המצוי: לאן אכר אלעאן נון ואכר אלקיה פא ואכר אלבו וו והוא
מכאן אליוד מהל קרואי קריאי פנואל פניאל ללון ^h ללין: וקו'
(ובכל) ואולך אותו בכל (fol. 40 b) ארץ כנען יעני סוא ארץ
כנען ירד אלנאס ⁱ לעבאדת אללה חע' וימחנעון מן עבאדה
אלאצנאם אלדי לים פיהא ⁶ נפאעה: וקאל ויעבר אברם בארץ
וקאל והכנעני והפריז אז יושב בארץ: לאן כנען ⁷ אסתקף לעז:

¹ B. adds שנה שנה. ² C. D. add בקי. ³ B. אלאפלד. ⁴ C. D. פאידה. ⁵ B. מנפעה. ⁶ C. D. נאקץ—סוא. ⁷ C. לגמיע. ⁸ B. אצחקן.

^a مَنفَعَة. ^b إلى. ^c Vide *Genesis Rabbah* Parasha 64.
^d sc. هو. ^e sc. في construed with فكر. ^f In Vulgar Arabic the correlative pronouns he who, she who, are expressed by الذي without distinction of gender or number i. e. الذي is used instead of مَنْ. v. Spitta l. c. § 147 a. ^g This sentence is superfluous. ^h This passage seems to be very obscure; the author perhaps meant that the arithmetic value of the letters נפא (=136) is to be subtracted from the number of years of Abraham's life (175) which leaves 39 or the 40th year of his life. ⁱ عِبَادَة.

אחר אכילתו בכזית מצה חורץ מן המים שאם צמא ושחה: פ' רשע מוסב על עשו הרשע שנ' ואת עשו שנאתי וכת' זדון לבך הַשִּׂיָּאָה ומתרגמינן רִשְׁעָא^a לִיָּבָהּ אֲטַעְקָה: בעבור זה מוסב על כבש הפסח כלומר בעבור זה שלפני שצוני הָיִי יתברך יצאתי בשבילי ממצרים: פ' חם חוזר על יעקב שנ' ויעקב איש חם יושב אהלים כל אלו על דרך דרש: קושיא וכי היאך זכרת בפירושוך זה יעקב ושלמה ועשו והיאך הם אלא לומר כך מי שמעשהו כיעקב וחכמתו כשלמה ורשעתו כעשו: או בקרוב מהם או בפחות מהם תשיב לכל^b שואלך כתשובות הכתובות באגדה: והנה לא פירשתי על ושאינו יודע לשאל לפי שאתה יודע שרוב ברוב יודעים לשאל מעצמם ומדעתם אבל האחרים אפשר שיש בישראל שנ' כְּפָלַח הָרִמּוֹן רָקִתָּהּ מה הרמון יש באמצעיתו מאכל ופסולת כך ישראל: XVII. מִתְחַלְלָה ע'צ' הָיִי אֲבוֹתֵינוּ וְעַכְשֵׁיו קִירְבָנוּ הַמָּקוֹם ב'ה' לַעֲבֹדָתוֹ שנ' וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם כֹּה אָמַר יְהִי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַנָּהָר יֵשְׁבוּ אֲבֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם חָרָה אֲנִי אֲבָרָהֶם וְאֲנִי נֹחֵר וְיַעֲבֹדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְאָקַח אֹת אֲבִיכֶם אֵת אֲבָרָהָם מֵעֶבֶר הַנָּהָר וְאוֹלֶךְ אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן וְאָרְבָּה אֵת זָרְעוֹ וְאָתָן לוֹ אֵת יִצְחָק וְאָתָן לִיצְחָק אֵת יַעֲקֹב וְאֵת עֶשָׂו וְאָתָן לַעֲשָׂו אֵת הָר שְׁעִיר לְרִשְׁתָּ אוֹתוֹ וְיַעֲקֹב וּבָנָיו יָרְדוּ מִצְרַיִם: מתחלה ע'צ' קו' מתחלה ע'צ' מתחיל^c בגנאי ומסיים בשבח^d אָוֹל אלהגדה קאל ויאמר יהושע אל כל העם דאלך ענד מה נכנסו לארץ קאל להם יהושע אן גדודכם אלאוולין כאנו כַּפְרָה יעבדו אלאצנאם אֲלֵדִי לִים להם

1. B. C. D. אֲכִר

^a Yad, m. l. ^b שאלתיך. ^c גְּנָאִי or גְּנִיִּי adj. shameful fr. ^d אָוֹל or אָוִל to be ashamed cf. syr. ܐܘܠ to revile, calumniate. ^d אָוֹל or אָוִל (without the tešdid).

שָׂרָחָם: חם מה הוא אומר הו' ¹אלמחזצט פי אלנאס ²לויס הו' כאמל ולא הוא נאקץ יקול מא דאלך אלפעל פי דאלך אללילה פקאל לה אָנָה תע' אכרגנא בקוֹוֹה עצימָה מן מצר: ואלנץ עלא אלחם מן קו' כי ישאלך בנך מדור לאמר מה זאת דָּכַר לפצָה בן: ועלי אלרשע דָּכַר לפצָה בנים קאל והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם: ושאינו יודע לשאל ³אלבור אלדי מא מעה עלם רָאסָא: (fol. 40 a) את פתח לו שנ' והגדת לבנך אנת אבדא ⁴כאברה באלאבהדא ⁵בגמיע אלאמור:

XVI. וקו' ביום ⁶ההוא יכול מראש החדש הל' ימִכֵּן דאלך מן אוֹל אלשהר: או מבעוד יום או קבל דאלך אלנהאר ⁷קאל אלא פי וקת מא אלפטיר ואלמראר בין ידיך: וקו' בעבור זה זה כבש הפסח אלדי אמר אללה בדבחה פי מצרים קאל וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות שני עדים לישראל אן קד כרגו מן מדהב אלצאבה לָאָנָהם כאנו יעברו בָּרַג אלתור וברג אלחמל פלא יסתגיון אלדבח קאל פי דאלך הן מזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו: ד'א ⁸חכם הדבר ⁹מוסב פִּלְפִי שלמה כמו שנ' ויחכם מכל האדם: פ' אפיקימון לשון נוסריקון א' אגוזים פ' פירות י' יין ק' קליות מ' מים ו' ובשר נ' נרדים: ¹⁰נ'א כל אלו אסורין לטעום מהם כלום או מאחרים

¹ B. C. אלמחזצט ² לויס C. D. add ³ B. C. D. omit fr. until XVII. דא חכם

^a as B. and C. ^b vide p. 15 d. ^c Used in the same sense as the rabbinic word בור. v. supra p. 20d. ^d ^e i. e. on 14th of Nissan. ^f Generally constructed with על and not על e. g. P. 24, ll. 2 and 3. ^g pl. of נָרָד nard; Indian Spikenard; gr. *nardos* (sansk. narda; v. Gesenius' *Hebrew and Chaldee Lexicon*, Lond. 1885). ^h Superfluous, perhaps רָא (יש אימרים) was intended.

XV. פקאל אלחכם מה זעדות וזהקים והמשפטים אשר צוה אלהינו אתכם אך כל נפסה מעא ישראל אף אחזא אמור לו¹ בחלכות הפסח גואבה בגמיע אחכאם אלפסח ומא גרא עלא ישראל וחלך אלמעגזאת אלעצאם אלתי אתפקת בהם ולא תחתאג שרה גיר עלא מא קאל אין מעטירין אחר הפסח אפיקימון והיא לפצה² מרכבה³ מן לפצה⁴ אפיק מין יעני⁵ לא ידוק ש⁶ בעד אלמצה מן אלפואכה וגירחא: רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם למא אכרג נפסה מן ישראל וכרג⁷ אלא אלחעטיל ואלכפר אף אחזא הקהא את שניו: ואנת איצא⁸ גאיצה⁹ ואצרצה וקאל לה פי סבב כבש הפסח צנע אללה לי גמיע הוה אלמעגזאת ולו כנח פי מצרים ואנת מוחק¹⁰ עלא¹¹ מעאצירך לם חכרג¹² מן מצרים: ואעלם אנה כאן פי מצרים רשעים מן ישראל כאבו גאלבין לא יכרגו מן מצרים¹³ והיו¹⁴ מלעיגין על משה ועל אהרן מיד הביא¹⁵ הק' ב'ה' עליהם דבר גדול בימי¹⁶ החשך וביקש משה עליהם¹⁷ רחמים אמר לו הק' ב'ה' חייך שאני¹⁸ משייר לך דוגמא מהן¹⁹ נשתיירו מכולם דתן ואבירים: שני אחים רשעים גמורים כאנו ענדהם פי אלמדבר אלא מא בלעה אותם²⁰ הארץ הם ומן כאן²¹ מעהם ומא בקא להם אחר קאל ענהם ובאבוד רשעים רנה אן פי²² הלאך²³ אלמלאעין ומוחהם מלחה לאלעאלם²⁴ לחתא יכתפו

1 C. D. בחלכות. 2 B. adds. עאר. 3 C. ואצרצה. 4 B. וכאנו.
5 C. D. וכאנו ילעיגו. 6 B. D. omit. 7 B. C. D. פאחדה אללה. 8 C. D. omit.
9 B. C. D. פחשפע עליהם משה. 10 C. D. omit. 11 C. D. אשאר.
12 B. אבחלעחם אלארץ. 13 C. D. נשאר. 14 C. D. add ונסאחם ונסאחם.
15 B. C. D. omit. 16 B. רשעים. 17 B. C. D. omit.

• Better. ^a אל. ^b as C. ^c وَأَخْرَجَهُ. ^d غَاظَهُ. ^e إِلَى. ^f وَأُولَئِكَ or أُولَئِكَ. ^g وَأُولَئِكَ يَلْعَجُونَ. ^h مَعْصِيَةٍ.

לחכם שיש בו תורה ומעשים טובים יעני כאמל פי אלפצאִיל
אלכלקִיִּיה ואלפצאִייל ^a אלנטקִיִּיה הדס דומה לעם הארץ ¹ מעה
פצאִיל כלקִיִּיה מהל אלהדס ריח בלא טעם: אחרוג ריח וטעם
התמר טעם בלא ריח מהל אלחם עמו תורה ואין בידו מעשים
טובים: ערבה לא טעם ולא ריח מהל אלבור לא מעה ^b פצאִייל
כלקִיִּיה ולא פצאִיל נטקִיִּיה: ² ומִהֵל מי שאינו יודע ³ לשאל אבלה
מהל אלבהימִה סוא: ד'א נאמר לשון בן בכולם אלחכם קאל כי
ישאלך בנך מהר לאמר מה העדות והחקים העדות היא
אלמצוות: ואלחקים היא אלמצוות אֵלתי ⁴ עלִהֵא ⁵ באטנה מהל
פרה אדומה ושעיר המשתלח: וכחִיר מן דִּאלך שאין טעמן ⁶ גלוי
פנקול פי כל ^d מאכאן עסר גזירת ⁷ הכת' ואלמשפטים היא גמיע
אלאחכאם אלדי פי אלתורה דיני ממונות ודיני קנסות ודיני מכות
וכִלֵּהן פי אלתורה אֵלתי היא שאהדהִ עלא ישראל קאל פיה ⁸ לקוח
את ספר התורה הזה והיה שם בך לעד: וקאל ארון העדות אלדי
פיה אלתורה וקאל לוחות העדות ואיצֵא קאל משכן העדות אלכל
שאהד עלא ישראל אם ⁹ תשמעו איטיב לכם ואם לא תשמעו
¹⁰ אודיע ^f לכם:

¹ B. omits — אלהדס מעה. ² C. ומִהֵל. ³ C. adds אֵלֵא.
⁴ עלהֵא. ⁵ B. D. add עסרה. ⁶ C. omits גלוי שאין טעמן גלוי.
⁷ B. omits (וב) הכת' פרה—גזירת הכת' (וב). ⁸ B. לקח. ⁹ Instead
of אלו סארו פי טאעה אללֵאָה תע' וקיימו until XV. B. reads אם תשמעו
כל מה שכתוב בתורה גרא עליהם גמיע אלברכית אללדי פיהא ואן לם יסירו
D. אריע ¹⁰. בדאלך גרא עליהם גמיע אלכללות אלמכתובות

מִכָּן ^d. עֲלִיתָהָ ^e. فَضَائِل ^b. وَالْفَضَائِلُ النُّطْقِيَّة ^a.
1st א in מאכאן m. l. ^e written defectivum. ^f For אם
אִן סָארוּ فِي طَاعَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَقَيِّمُوا B has תשמעו — אודיע לכם
כָּל מָה שְׁכָתוּב בַּתּוֹרָה חָרָה עֲלֵיהֶם גְּמִיעַ אֱלִבְרָכִית הַלְלִי פִּיהָ וְאִן
לִמְ יִסְיְרוּ בְּזֹאֵלֶךְ חָרָה עֲלֵיהֶם גְּמִיעַ אֱלִבְרָכִית הַמְּכָתוּבֹת

מִהָּ הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם לָכֶם דָּלָא לֹא וְלִפִּי שְׁחֻצִיָּא אֵת עֲצָמוֹ מִן
הַכָּל דְּכַפֵּר בְּעִיקְרֵי אֱלֹהֵי הַקָּהָא אֵת שְׁלִי וְאִמּוֹר לֹא בְּעֵבֶר זֶה
עֲשֵׂה יְהִי לִי בְּצִאֲתִי מִמִּצְרַיִם לִי דָּלָא לֹא דָּלָא הִיָּה שֶׁכֹּחַ לֹא הִיָּה
נִגְאָל: הֵם (מִהָּ הוּא אֹמֵר) מִהָּ זֹאת וְאִמְרַתָּ אֵלֶיךָ בְּחֹזֶק יָד
הוֹצִיאָנוּ יְהִי מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: וְשִׁאֲנוּ יוֹדֵעַ לִשְׁאֹל אֵת פֶּתַח
לֹא שֶׁנִּי דִּהְגֵּדָה לְבָנֶיךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעֵבֶר עֲשֵׂה יְהִי לִי בְּצִאֲתִי
מִמִּצְרַיִם: דִּהְגֵּדָה לְבָנֶיךָ: יָכוֹל מֵרָאשׁ הַחֹדֶשׁ ת'ל בַּיּוֹם הַהוּא אֹר
בַּיּוֹם הַהוּא יָכוֹל מִבְּעוֹר יוֹם ת'ל בְּעֵבֶר זֶה לֹא אִמְרַתִּי אֲלֵא בְּשִׁעָה
שְׁמִיעָה וְמוֹרֵר מוֹלֵחִין לְפָנֶיךָ: בְּרוּךְ הַמָּקוֹם שֶׁנֶּתַן תּוֹרָה וְקוֹ בְּרוּךְ
הַמָּקוֹם שֶׁנֶּתַן תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ: מָקוֹם יִשִּׁיר אֱלֹהִים תַּע' לֹאן עַד
מָקוֹם וְהִי סוּא עַד אֱלֹהִים עַשׂר ² מֵרָאשׁ ³ תַּגִּי מֵאִיָּה: וְאֵלֶיךָ כִּמְס
מֵרָאשׁ וְאֵלֶיךָ סֵת מֵרָאשׁ וְאֵלֶיךָ ⁴ אֵלֶיךָ ה' מֵרָאשׁ: יִצְחָק אֶלְגַּמִּיעַ
מֵאִיָּה וְסִתָּהּ וְהַמֵּאֲנִין עַד מָקוֹם סוּא ⁵ אֶפְהֵם דָּאֵלֶיךָ: פֶּקַל סִבְחָאן
אֵלֶיךָ תַּע' אֱלֹהִים אֶעֱטָאנָא אֶלְתּוֹרָה חֲכָמָלָנָא כִּנְגַד אַרְבַּעַת בְּנִים
דְּבִרָה תּוֹרָה אֶחָד חֲכָם וְאֶחָד רִשָּׁע וְאֶחָד חָם וְאֶחָד שֹׂאֲנוּ יוֹדֵעַ
לִשְׁאֹל: (fol. 39b) מֵעַנָּא דָּאֵלֶיךָ לֹא יִכְלוּ מִן אֶלְעֵאֲלִים עֵאֲלֵם וּמִלְעוֹן
⁶ וּמִחֻצֵּי וְאֵבְלָהּ מֵא מֵעָה עֵלָם ⁵⁰ אֲלֵא מִחַל אֶלְאָרֶךְ אֶלְעֵלְבָהּ אֶלְתִּי
לֹא חֻצֵּי וְלֹא חֻצֵּי: וְכִנְגַד אַרְבַּעַת מִינִין בְּלוּלָב אַחֲרוּג דּוּמָה

B. C. ומחוסט! ⁴ יג' C. ³ B. מכאשר ² B. שיש מצה ¹

B. C. D. add בור. ⁵

^a الأخرى. ^b متوسط with sīn, as B. and C. ^c B adds جور: The sense is "but he is an ignorant fellow": "جور" is here used rather in the sense of the rabbinic word בור. vide Aboth II, V. 7, cp. Syriac ܝܘܪ. ^d "جور" is probably a Hebraism cf. Sura 25.19; 48.12 where قوما جورا seems to be a trans. of הארץ עם. Vide Hirschfeld, *Beiträge zur Erklärung des Korân*, Leipzig 1886, p. 40.

^a באלליל אלא אן גא- בן זומא ושרח לנא הלא אלמענא וקד בייך
 ר' הלא אלמענא פי מסכת ^b ברכות: ד(בר) א(חר) הרי אני כבן
 שבעים שנה ולם יקול בן ^c שבעים ¹ שנה קאלו עליהם אלסלאם
 פעם אחת הרשיבו ר' אלעזר בן עזריה בישיבת של סנהדרין וכולם
 זקנים ועדיין היא ² חשחרת ונתבייש בפניהם ונתפלל לפני
 חק'ב'ה' שילבין ^d סערו כמוחם והלבין והיה זקן כבן שבעים שנה
 סקאל מא כאן אעלם אן דכר יציאת מצ' בלילות אלא מא שרחחא
 בן זומא ואסחדל מן קו(לה) למען תזכר את יום צאתך: כל ימי
 חיך הימים ^e וזיאת כל לרבות הלילות: וקאלו אלחכמ(ים) ז"ל
 מענא תאני ימי חיך העול' הזה כל להביא את ימות המשיח:
 יעני דכר יציאת מצרים אלא ^f אלאבד לא תנסא טול אלזמאן:

XIV. בְּרִיךְ הַמָּקוֹם שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל עִמּוֹ ב(רדך) ה(וא)
 כְּנָגְדֵי אֲרִבְעָה בָּנִים דְּבֵרַת תּוֹרָה אֶחָד הֵכֶם רֵשֶׁע רֵאשִׁית הֵם
 רֵאשִׁית שְׂאִינֵי יוֹדֵעַ לְשֹׁאֵל: הֵכֶם מֶה הוּא אוֹמֵר מֶה הַעֲדוֹת וְהַחֲקִים
 וְהַמְשֻׁפְּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ ⁴ אֵלֵינוּ אִם אֵלֶּהָ אֲמִיר לֹ ⁵ בְּהַלְכֹת
 הַפֶּסַח אֵין מְסִיחִין אֶחָד הַפֶּסַח אֲפִיקִימוֹן: רֵשֶׁע מֶה הוּא אוֹמֵר

דאלך לים הוא בן שבעים באלחקיקה קאלו ד"ל מן כהר B. adds ¹
 C. שער ³ B. ראשו וקטו שחור ² .אלדראסה פי אלחורח אשאך סריע
 B. C. D. כחלטה ⁵ B. C. אַחַם ⁴

ذالك لا هو بن سבעים ^c Tr. Berachoth 12b. ^b إلى ^a
 بِالْحَقِيقَةِ قَالُوا وَلِ مِنْ كَثْرَةِ الدِّرَاسَةِ فِي اَلتَّحْقِيقِ يَشِيخُ سَرِيعًا
 I have adopted this reading of B. for the Translation,
 since A. here seems somewhat defective. ^d as C. שער
^e זִכָּאָה often used for זִי. v. Journal of Royal Asiatic Society
 Hirschfeld's "Jew. Arab. Dialect of the Maghreb", April 1891,
 P. 308, § 11 and Hirschfeld's *Assab 'iniyya* Lond. 1894, P. 13.
 in sempiternum. ^f على الأبد=إلى الأبد

בכונה אבל סיפור לאחר הסעודה שרי לן טובא ורמ' צ'ק'ל
מחיר:

XIII. אמר להם ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים
שנה ולא זכור שתיאמר יציאת מצרים בלילות עד סדרשת פן
זמא שנ' למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך
ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות והכמים ארמו(ים) ימי חיך
הערל הזה כל ימי חיך הערל חבא להביא את ימות המשיח:
אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה יעני קאל לחם
¹ ועלא כהרת בדרסי פי² אלעאלם וקד חדם גסמי וצרת כאבן סבען
סנה באלעמר לם אסמל חדא³ אלעלם אנהא תדקך יציאת מצ'

B. אלקמט ³ C. באלעלום ² B. וילא ¹

* Vide Maimonides *Yad Haḥazakah Hilch. Hames-ūmaša*,
Chap. VI, § 1. ^b as B. The root *وعلى كثرة دروسى فى العلوم* ^b
דריש is a Hebraism corresponding with the rabbinical root דריש
and signifies to learn, study: This root דריש is used several
times in the Korān e. g. Sura 6. 105; 7. 168; in the same sense
as here used. e. g. *أَلَمْ يُوْحَدْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا لَا فِئْ
عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ وَذَرُّوا مَا فِيهِ* Is not the covenant of the book
(of the Law) established with them, that they should not speak
of God (ought) but the truth; yet they diligently read (or study)
that which is in it (7. 168). cf. Beidhawii Sura 6, 105: -I, ٣٠٣,
l. ٢: *والدرس القراءة والتعلم*—: ٢١. Others arrive at the same signi-
fication of the word from the original meaning of the root (to
rub, destroy, be obliterated) used metaphorically as, *terere libros*
= to learn, study.

* Marginal note of MS. בר חמיני מר שני וזה עיין בעין יעקב פרק חפלה השחר.

פקאל אן דאלך אן נחן כנא מסתכדמין במצר באלטין ואללבן ומא
אשבה דאלך מן כדם אלצהרא^a אלצעבה חם אכרגנא אללה ביד
שדירה ודראע ממדודה ולו לם יכרגנא^b מן חם^c לעאדנא מסתכדמין
לפרעה נחן^d ובנינא אלא אלען ולו נחן עארפין בהיא^d אלמענא
והוא יציאת מצרים וואגב עלינא אן נרויה דאימא פי הדא
אללילה^e ונטוול פיה מא אמכננא לקו' וכל המאריך ביציאת מצ'
הרי זה משובח: ושרח משובח ממדות מן קו' ויהללו אותה
לפרעה תרג' ושפחו יתה יעני מדחוא:

XII. מעשה בר' אליעזר ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור'
עקיבה ור' טרפון שהיו מסובין בבני ברק דהיו מספרין ביציאת
מצרים כל אורח הלילה עד שבאו תלמידיהם ראמו' להם רבותינו
הגיע זמן קריאת שמע שלשהרית: למא דכר צפה אלטויל פי הדא
אללילה קאל אן קצה גרר בין אלחכמים פי בלד אסמהא בני ברק
פחכאברו פי צפה אלגאולה^f טולתלך אללילה אלא אן גאו
אלאמידהם^g ואעלמוהם אן קר טלע^h עמוד אלפגור ולם ידכר' הוא
אלמעשה אלא לחתא נמתהל כמה נטיק: זה המעשה לאחר חצות
כמו שנ' בארץ חיים בסימןⁱ ת'ע' ולמה אסור לאחר חצות מפני
שהוא מצוה מן התורה וקטן חיודע לאכול מצה חייב לאכול
ואם האריכו בספר יציאת מצרים ישנו התינוקות ונתבטלו מן
חנוך המצוות והגדולים אם¹ האריכו (fol. 39 a) בסיפור קודם
הסעודה שמה יישנו^m התינוקות וא'ע'כ' אם אכלו אותה שלא

ה. المعنى. ד. بنونا. e. m. l. א. לַעֲכָתָא. b. Supply. c. ^e pl. of תְּלִמִּיד. prob. a. ^f طول تلك 2 words. ^g נְטוּל. ^h ⁱ Orah Hayyim, cp. 475. ^j עָמַר. ^k ^l Hebraism for חתה. ^m גמר כל הסעודה אוכלים ממצה השמורה חתה המפה כוית כל אחד. ⁿ ^o בערב תאכלו מצות. ^p Since it is said. ^q ויהא זדיר לאכול קודם חצות. ^r לא יאריכו¹. ^s Vide Tractate Pesahim 109 a.

פי אלתבן למן לפרעה אלרשע אלגמור אלחוסאם וכלצהם אללה
ביר שדירה וזראע ממדודה:

XI. והוא אלגואב עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו
מי אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה ראלו לא גאל הק'ב'ה'
את אבותינו ממצרים עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משעבדים היינו
לפרעה במצרים ואפילו כלנו חכמים כלנו נבונים כלנו יודעים את
התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכל המאריך ביציאת
מצרים הרי זה משובח: והוא גואב מה נשתנה אלמתקדם דכרה

1 B.C. D. have the following as commentary to the text of § XI:

עבדים היינו לפרעה יקול אן נחנא כטא עביר לפרעון ואכרגנא אללה ביר שדירה
וזראע ממדודה קאל ובני ישראל יוצאים ביד רמה ואלך בחצי הלילה שני ירחי
בעצם היום הזה יצאו בני ישראל וקולה הוציאך ירי ממצרים לילה: חרגם
ועבר לך נסין בליליא: וקאלו זל אן פרעה אגלס מן גדולי מצרים מע ישראל
פי ארץ גשן יחרסו ישראל לא יכרגו מן מצרים אלא ברצאה ואלו לא גאל
הק'ב'ה' וגומר עדיין את ולא לס יכרג אללה ישראל מן מצר און עאד כטא
מסחכדמין אלי אלמן: וקולה ואפילו כולנו חכמים . . . ולו כטא עלאם בזאת
אלעלם ואלפחם ועארפין באלתורה פואגב אן נכאבר בכרגו ישראל מן מצר
וחלך אלמעגזאת אחרי חצל להם: ואפילו כולנו חכמים . . . אלגואב אעלם אן
אלחכם מא עלם מן גירה מא קאלו איזה חכם חלמד מכל אדם שני(אמר) מכל
מלמדי השכלתי ואידא כל ששואלין אותו מכל מקום והוא משיב: ונבון
מתעלם מן זאת נפסח וחבין דבר מחוך דבר: ואליווד(י)ע מא אכרג מן אלקוזה
אלי אלפצל חסמא ידיעה: משובח: ממדות מהל קול ויהללו אותה אל פרעה:
חרגם ושבחיו יחה לפרעה: מעשה בר אליעזר גא באלך אלמעשה אללדי
גרא אללדי אחפון הולאי אלכמסה אלחכמים אלגדולים פי זאלך אלמוצע וחיו
בני ברק לבני יששכר והם ר' אליעזר ור' יהושע אללדי חכמי ישראל
באפלאק: ור' אלעזר אללדי כאן פי גאית אלעלם ואלגנא: ור' עקיבא ור' טרפון
חריאנזי פי חלך לילה פי חלך אלמעגזאת אלעצאם אללדי חצל לישראל
על חים ובארץ מצרים בחלך אלמכות ואגולחן כרם טביעה עד שבאו
תלמידיהם . . .

ופי גמיע אלליאלי נאכל חמץ או מצה: ופי הדה אללילה מצה
פקט: ופי סאיר אלליאלי נאכל סאיר אלבקול ופי הדה אללילה
מדרר פקט: ופי סאיר^a אליאלי נאכל בגיר אֶחָא^a ופי הדה אללילה
(fol. 38b) גמיענא^b מתכין: וכל הדי אלאכתלאך אלדי פי הדה
אללילה לא^c שהאר אלחריייה אלדי כלצנא אללה מן תחת יד
מצרים אלדי^d לים כנא נפעל ונחן משעבדים לפרעה פלמא שא^e
אללה בתכלין אללמה ממצרים למען בריחו את אברהם וצחק
ויעקב^f בישרם על ידי משה ר' ע'ה' שהם יוצאים מתחת יד מצרים
וכשם שבישרם על ידי משה ר' ע'ה' כך יבשרנו על ידי בן דוד
^gאדונינו שיוציאנו מעבדות לחירות מבין הגוים כדכת' והוצאתים
מן העמים וקבצתים מן הארצות והביאותים אל אדמתם: ^fומוסבין
^gמתדכין מתל עאדה בני מלכים היו^h יתדכון עלא יסארהם מן קר'
עד שהמלךⁱ במסבו ומן קר' ויסב חזקיהו (את) פניו אל^j הקיר:
חם יגאוב אלעאלם ויחכי מא גרא לנא במצר ומא גרא ליעקוב
גנא מע לבן וכיף כאן צפה אלגאולה עלא הדי אלנצאם: מא^kזכר
הדה אללילה מן גמיע אלליאל^l כרגו גרודנא מן מצר מן בית
אלעבודיייה ומא כאנו יפעלו כאנו יכלסו אתבן פי אללבן ואללבן

C. מרל קו(לח) וישב המלך אל המלחם לאכול¹ 2 C omits from
to end of §.

^a الليالى. ^b مُتَوَكِّثُونَ. ^c لِإِشْهَارٍ. ^d Just as in classical Arabic لا is sometimes employed instead of لَيْسَ (v. *Al-Mufaṣṣal* p. 19), so is ليس employed in Vulgar Arabic instead of لا. ^e m. l. ^f یعنی. ^g مُتَوَكِّثُونَ. ^h l. ⁱ From מִסָּב m. (from סבב)=seats set round, tricladium, couches set in a circle in the Oriental manner. ^j (מחזקין). ^k l. ^l יתוֹכְנוֹן. ^m v. Gesenius, *Hebrew and Chaldee Lexicon*, London 1885 s. v.

אלקול פי ^a אלוים (?) ואמא ישראל פהם חייבין לאכול מצה פי
הדה אללילה (fol. 38 a) חובה לא רשות ופי באקי אלפסח רשות:
וכל דצריך לפסח יעני כל מן גא-מן ונתגייר מצוה עליו שיקריב
קרבן פסח שנ' וכי יגור אתך גר ועשה פסח לילי כמחל מא ביינא
פי אלמצה: שתא הכא לשנה הבאה בארעה דישראל יעני הדה
אלסנין ונחן מסתכדמין לאלעממים ופי אלסנה אלאתיה ונחן
אחראר ודאלך לימות המשיח מהרה יגלה והיא אלגאולה
אלחקיקרייה ^b אלדי נחן מועדין בהא פי הדה אללילה מן קו'
ליל שמרים הוא לילי קאלו ז"ל אותה הלילה משומרת לפני
הק'ב'ה לישראל שעשה להם נסים ונפלאות וינצלו מיד איבוהם:
היא הלילה שנגלה הק'ב'ה על אבינו אברהם ונתגבר על עשרה
מלכים היא הלילה שאמר יצחק לעשו וצא השדה וצודה לי ^d ציד:
ונתגבר יעקב על עשו אחיו ולא בירכו יצחק אביו: היא הלילה
שעתידין ישראל להנצל מיד העמים בימי בן דוד: שמורים לכל
בני ישראל לדרתם זה לימות המשיח: ליל שמורים במצ': והיא
הלילה שנצולו בימי מרדכי ואסתר כשעמד המן עליהם: ושרת
הגדה ^e כזכר מן קו' והגדת לבנך: פ' בבהילו לשון ^h נוטריקון ב'
שני הלילות ב' שני ⁱ תבשילין ה' חמשה כוסות י' עשר מכות: ד"א
עשרה נסיונות שננסה אברהם אבינו שלא יצאו ממצ' אלא
^k בזכותו: ד"א עשרה נסיונות שנסו אבותינו להק'ב'ה שנ' וינסו
^l את זה עשר פעמים: ל' שלשים יום שאכלו את ^m העוגה: ו' ששת

^a The text seems to be corrupt here. ^b التى. ^c موعودون.
v. Introd. sec. V. ^d צידה is the Massoretic reading. ^e literally
"ready" cp. ^f ^g ^h נוטריקון. ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m
probably notaricum=notarium. ⁱ Referring to the פסח and
the חגיגה קר the ordinary Festival offering. ^k cf. *Mechilta* ed.
Friedmann f. 19 b. ^l ארז (Num. 11, 22). ^m From the סדר שלם

עניא דאכלו אבההנא דנפקו מארעא דמצרים כל דכפין ייתי
דייכול דכל דצריך לפסח ייתי ויפסח שהא הכא לשנה הבאה
בארעה דישראל שהא הדיא אן עבדי לשאה דאתיא בני חוריי:

¹ פירוש הוגדה. ² אול מא נבתי פי שרה היה אלהגדה
ונבין מעאני ולא נסול וקאלו ז"ל לעולם ישנה אדם לחלמידו
דרך קצרה פאול דאלך קאלו בבחילו. יכון אן כאן כרוגא
מן מיצר ° כאן בחפז יעני בסרעה בגיר חלבת לאן דתרגם בחפזון
בבחילו יקול אן כרוגהם בגתה לאנהם כרגו קבל יכתמר אלעגין
כמא קאל ° עגות מצות כי לא חמץ וק' הא לחמא עניא יעני
אן הדיא אלמצה יעני טעאם אלפקיר לאן אלחמץ f אלדי מן
אלמצה ואחסן לאלטביעה ואלמעדה ואנמא נאכל אלמצה לתוכא^g
יציאת מצרים דאימא לחם עוני מה דרכו של עני בפרוסה אף
כאן מקדשין בפרוסה h וק' כל דכפין ייתי וייכול יעני כל מן
הוא גאיע יגי ויאכל מן הדיא אלמצה לאן תרגם רעב כפנא: והדי

לם כאנא אלהגדה בלשון ארמית לאנמא כאנא לזתחם B. D. add
אול — ערב (P 14, l. 1) ² Instead of. פי אלגלות בלשון ארמי
תרגם בחפזון בבחילו יעני בחפז ואנדהאש: ד(בר) B. C. D. read פסח
א(חר) בבחילו יקולו בסרעה כרגא מן מצר: כל דכפין. כל מן אראר ידכל
פי אלדין ויתגיד אכל מן סביל ישראל מן כבש חפסח בשרט אן ימל
ויטבול: שהא הכא: יעני נחנא הדיא אלסנה ואקפין הכא ואלסנה אלהאנייה
פי ארץ ישראל ופי הדיא אלסנה נחנא מהל אלעביר באלדל ואלמסכנה ופי
אלסנה אחדיה (!) אתראר מאלכין לאנפסנא והכא יסאל אלאבן או אלסאיל
§ X ויקול מה נשאלנה.

the meanings ונביין المعانی נטול: נביין ^a
^b Vide Tr. *Hullin* 63 b. *Pesahim* 3 b. ^c m. l. ^d תרגום
^e לטזכיר l. 1. ^f אלקד more pleasing, sweeter: ^g לטזכיר l. 1. ^h Vide
Tr. *Berachoth* 39 b (Raši).

את ההלל כנגד כל הגוף כולו שהוא ^a משביח לאל שנ' כל עצמתי
תאמרנה ה' מי כמוך: כוס המישי אומר עליו הלל ^b הגדול ששה
ועשרים כמנין יהוה מנינו והוא כנגד הדעה שבאדם שמשיג בה
ידיעת השם וכוס זה רשות כלומר אם רצה האדם להשיג הברואים
הנמצאים מאמתתו הרשות בידו: ותקנו אותו בסוף מפני שאין
אומר אותו אלא בכרס ^c מליאה ונפש שמחה והו(א) דרך רמז
כמו ^d שאמ' אין ראוי ^e להטייל בפרדס אלא מי שמלא כריסו לחם
ובשר והמשכילים יבינו: וזה שאמר כנגד הגאולות והוצאתי
והצלתי וגאלתי ולקחתי: והבאתי כלומר שהייב אדם לגאול נפשו
מארבעה טבעים שנוצר מהם ויתחבר במעלה חמישית שהיא
מעלת נפשות הגלגלים שהוא כנגד חמש שנ' בו והבאתי אתכם אל
הארץ זו ארץ החיים כמו שאמר דוד אתהלך לפני ה' בארצות
החיים ובידיעת דבר זה יצא לחירות ויהיה עבד ה' ולא עבד
² עבדים:

IX. הֵם יִמְלֹא אֶלְקֶדָה אֶלֶב וִיקוֹל עֲלֶיהָ אֱלֹהֶנָּה וְהִיא הָאֹדָה
וְנוֹטֵל הַמִּצָּה בִּידוֹ וְאוֹמֵר בְּבִהְיוֹתִי יִצְאֵנִי מִמִּצְרַיִם הֵא לְחֵמָא

וזה ליל שמורים הוא ליל כלומר אם ² B. C. D. add ¹ C. D. משבח
ידע סוד זה חזא נפשו שמורה מכל נזק שבעולם כדי שיזכה לחיי העולם
עדיקן, (P. 4, lines 3—13) ואמא — במצרים D. continues הבא:
אז הו באללכן ואלתכן ואסם אלמרור and adds ענאקיד is used there for
יקע עלי אלכאס ואלמראר ואלחנרבא יקאל אנה אלחנרקוק ואלקיצענה
ייתחאג . . . after which וואחר מנחם יגני ואלכאס אקדם מן אלגמיע:
(P. 14, l. 2) until § X omitting almost the whole of § IX.

^a Piel as C. cf. ^b i. e. the Thanksgiving com-
mencing § LXVIII: חידו לילי כי (ריף) Vide Alfasi
of Tr. *Pesahim*. ^c lit. with a full stomach. ^d m. l. ^e כנאמר
^e 1. לְמִשְׁחָלָא Pa. Infin. from ^e cf. Syr. ^e

*מענא אלרפעה^b קאל וינטלם וינשאם כל ימי עולם: ¹ויקדמו שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה לאִנֶּה בארבעה עשר אחר הצות: וקאל אללה לא תשחט על חמץ דם זבחי כלומר לא תשחט הפסח ועדיין החמץ קיים: וקאל רזבתה פסח² לִלְיִ צֶאן ובקר: אלצאן³ מנהא כבש הפסח ואלבקר⁴ מנהא אלהיגה וקד^{5d} ביינוה אלתרגום⁶ וְהָפֹס פִּסְקָא קְ(דָם) יִלִּי *אלהיד מן פִּי עֵנָא וְנִכְסֵת^f קדשיא מן⁸ תוֹרִי והוא בשר^h חגיגה:

VIII. אמרו⁷ חכמים [fol. 37 b] חמשה כוסות של לילי הפסח רמז לחמשה דברים כוס ראשון אומר עליו קדוש היום כנגד חמשה שיש בו השכל שהוא מקודש: כוס שני קורא עליו ההגדה כנגד הלב שהוא מגיד דברי חכמה מפני שהוא משכן החכמה שנ(אמר) ולבי ראה הרבה חכמה ודעת: כוס שלישי מברך עליו ברכת המזון שהוא כנגד הכבוד שיש⁸ בהⁱ נפש חיה שבה אוכל ושותה ומרגיש והוא המחלק המזון לגוף: כוס רביעי גומר עליו

¹ D. omits from ויקדמו to end §. ² C. adds אלהיד. ³ C. מנהם.

⁴ C. מנה. ⁵ C. ביינה. ⁶ C. וְהִיָּדוּם. ⁷ B. omits § VIII and adds: הם יחנאול אלמצה אלמשומרת ויאכל מנהא תלאִת רגפאן ויקרסם ואחד מנהן נצפין הם יפעל נצפה בין שתי השלמות ואלנצף אלצֵר נוחני לאחד מהמסובין לשמרה לאפוקימון ואוחז המצה בידו ואומר (בְּחִילָו . . .) C. בי⁸.

part of a Hin or 0.297 litres or 0.718 pint) used for washing the hands, cf. Tractate *Hullin* 104 b; 106 b; 107 a. (Vide Levy, *Chaldäisches Wörterbuch*, Leipzig 1866, s. v. נָבַל.)

לייר אלהיד^c. ^b כמה קיל. ^a معنی. ^d as B. ^e אֶלְהִיד. ^f קדשיא (Emphatic plural of קדש, lit. sacred things) offerings. ^g Pro חוריא. ^h v. *Sifré* ed. Friedmann f. 101 a, and Raši Deut. 16, 2. ⁱ To נפש is ascribed hunger and thirst, cp. Job 33, 20; 38, 39.

כלהא: אמא בראש השנה^a הוא זכרון תרועה אֲנִתְבֹאֵה אלעאלם לאלתובֹה ואמא ר(בינו) קאל פי שביתת יום^b טוב ששת ימים שהן ראשון ושביעי של פסח וראשון ושמיני של חג הסוכות: ויום השבועות ואחד לחדש השביעי הן הנקראין ימים טובים: ושביעי של פסח נקרא הים לישראל ונעשה להם נסים הרבה: כי בנו בחרת ואותנו קדשת. ראגע אלא אִוֹל מענא אלברכה ב(רוך) מקדש יש' והזמנים:

VII. הִזָּה אלברכה עלא גמיע ימים טובים ב'א' יִלִּי א'מ'ה שהחינו וקימנו והגיענו לזמן הזה. סְבֻחָאן מִן^c אחיאנא ואצלחנא^d ובלגנא^e אלא היא אלוקת: ואעלם אִן ארבעה^f כנסות כנגד ארבע גאולות והוצאתי. והצלתי. וגאלתי. ולקחתי. הִזָּה ארבעה^f כנסות עלא תרתיב אלוגוד לאנֶה^g מרבע ארבע כִּראת^h אלמקוייה לאלארבעⁱ אלאצחקצאת אלתי יתכוון מנהא מעֶדֶן ונבֹאת והיואן אבכם והיואן נאטק וכדאלך ארבע תקופות וארבע^k גִּהאֵת אלעאלם ואלעלֶה פי אלהרות והי אלוכה זכר לטיט ולחבן: ואלעלֶה פי² אלפגל לאנֶה עולה על שלחן³ מלכים וקר' על¹ נטילת ידים מן

ומטבלו בחומץ שכל דרך בני B. adds³ בקול B. מרִבֵּע C. מרִבֵּע¹ חמלכים לאכול חריקות בחומץ.

^a omitted in apodosis after לֹא. ^b Vide Maimonides in his "Laws concerning those days which must be observed as Holidays" טוב הלכות שְׁבִיטָה יום טוב, Cp. I, § 1 from which these two sentences are bodily taken: hence ר(ביט) must refer to Maimonides. ^c אֲחִינָא. ^d l. וּבִלְגָּנָא. ^e אֵלַי. ^f ארבע כנסות drunk on each of the first 2 evenings of Passover. ^g מִרְבַּע. ^h אֲחִינָא. ⁱ אֲחִינָא. ^j אֲחִינָא. ^k אֲחִינָא. ¹ The Verb נָטַל or נָטַל is probably a denominativum from נָטַל (for אֲנָטַל, gr. ἀντλίων) a vessel of a capacity of at least a quarter of a lug (לוג = 1/12

הַכַּפֻּרִים אֲדָא חֲצַל בַּהּ ¹ גִּפְרָאן לְיִשְׂרָאֵל בְּמַעֲשֵׁה ² הָעֵגֶל וְבוּ בְיוֹם
נֹאמַר סִלְחָתִי ³ כְּדַבְרִיד וְבְיוֹם פָּקְדִי וּפְקִדָתִי עֲלֵיהֶם חֲטָאתִם. זֶה
יּוֹם הַכַּפֻּרִים. וְבוּ נֹאמַר וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכָם: וְדָאֵלֶךְ
לְחַתָּא יַעֲרֵפוּ גַּמִּיעַ אֲלִכְלָק אֵן קִד נַחֲכַפֵּר לְהֵם לְיִשְׂרָאֵל עַל מַעֲשֵׂה
הָעֵגֶל וּמִן דָּאֵלֶךְ ⁴ סְמִי מִשְׁכֵּן הָעֲדוּת עֲדוּת ⁵ הוּא לְכָל בְּאֵי הָעוֹלָם
שִׁנְתַּכְפֵּר לְיִשְׂרָאֵל: וְעַדִּד מִשְׁכֵּן אֱלֹדִי אַקָּאם אֲלִמְקִדָּשׁ אֱלֹדִי עֲשֵׂה
שְׁלֵמָה אַרְבַּע מֵאוֹת וְעֶשֶׂר שָׁנִים: בְּזֹאת יִבְרָא עַדִּד ⁶ בְּזֹאת: וְנִקּוּל
בְּהֵג הַמִּצְוֹת זִמְן ⁷ חִירוּתֵינוּ וְפִי חֵג הַשְּׁבוּעוֹת זִמְן מִתָּן תּוֹרָתֵינוּ
⁸ אֱלֹדִי הוּא אֲלִשְׁמַחָה ⁹ אֲלַחֲקִיקִיָּהּ וְהוּא ¹⁰ נִזּוּל אֲלִתּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל
אֲלִמְכַמְלָה לְהֵם: וְפִי חֵג הַסּוּכוֹת זִמְן שְׁמַחֲתֵינוּ מְגַמֵּעַ ¹¹ אֲלִשְׁמַחֲוֹת

וְדִי B. adds. ⁴ C. דִּיא. ⁵ וְנֹאמַר B. ⁶ C. כִּשְׂרִי. ⁷

אֲלִחֲרִיָּה לֵאמֹת אֲכַרְגָּנָא ב(רֹד) ח(וּא) מִן אֲלִעֲבִידִיָּהּ וְאֲלִכְדָּמָה אֲלִעֲבָה
אֱלִי אֲלִחֲרִיָּה.

* Vide Tr. *Nedarim* 32 b. ^b Refers to the worshipping of
the golden calf in the wilderness. ^c m. l. בְּרִכְרֶךְ after which
understand וְנֹאמַר as B. ^d l. שִׁבְעִי. ^e דִּיא as C. ^f Rāsi
Levit. 16, 3 gives this explanation of the word בְּזֹאת. ^g i. e.
this expression is inserted in a certain portion of the ritual for
Passover called the עֲמִידָה (עֲמִיד=to stand) which is said standing.
B. adds after חִירוּתֵינוּ. ^h وَهِيَ الْحَكِيمَةُ لِأَنَّهُ أَخْرَجَنَا اللَّهُ مِنَ
الْعَبْدِيَّةِ وَالْحَكِيمَةُ الصَّعْبَةُ. ⁱ v. Intro. sec. V.
^j either one yad with tesdid or 2 yads without the
tesdid which is the usual manner of marking the tesdid
in the vulgar dialect. ^k Better تَنْزِيل=Revelation. ¹ Probably
referring to the tabernacles or tents which the Israelites are
accustomed to make every year to commemorate the historical
reason for keeping the festival. Therein the Israelites having
adorned them with flowers and fruits, rejoice and recite prayers
of thanksgiving unto God.

ההרה והיה שם ואתנה לך את^a לוחות האבן והתורה והמצוה:
 וחג הסוכות נתלכר ענן השכינה אלדיר כאן מחיט עליהם כמא^b
 קאל כי^c בסוכות הושבתי את בני ישראל ותרנם ארי במטלת ענני
 אותיבית ית בני ישראל: ואמא ראש השנה: שבו נברא אדם הראשון
 ראפתקאר אלעאלם^d קאל זה היום תחלת מעשיך זה אדם הראשון
 שנ' נעשה אדם בצלמינו^e כדמותינו לשון עשייה: (fol. 37 a)
 ויום הכפורים הוא זמן כפרה לישראל והן דומין למלאכי השרת
 לא אוכלין ולא שותין וגמיע אלשרוט ועוסקין בתפלה ובתורה:
 קאלו ז"ל בכל ימות השנה השטן מקטרג על ישראל חוץ מימים
 טובים ויום^f הכפורים עדר שטן ושטח סוא נאקץ^g סחת^h אראם;
 ושמיני שלחגⁱ הסוכות ויום עצרת וקיל^j שביעי של פסח אינו
 רגל בפני עצמו ובדלה יום הכפורים וראש השנה והן אראם תובה
 ועבאדה ללה תע וקיל השטן ושטח סוא נאקץ יום ואחד והו יום

לאף B adds. 2. ואפוקאר — הראשון C. B. omits. ואפוקאר 1.
 והו ראשון של פסח ושביעי של פסח ויום עצרת וראשון של 4. C. סחח 3.
 D. חג הסוכות ושמיני עצרת וקיל שביעי של פסח אינו . . . C adds 5.
 וא' של פסח C. 6. וא' של חג הסוכות.

^a לחת written defectivum or חסר, is the correct quotation
 (Exod. 24, 12). ^b قِيلَ. ^c בסוכות Vav m. l. for בסוכות. ^d فَقِيلَ.
 The ى of the apodosis after וְאֵל omitted. ^e בצלמינו כדמותנו is the
 correct quotation. The י is m. l. ^f Supply لَيْلٍ as B.
^g سِتَّةَ أَيَّامٍ. The text in the following passage seems to be corrupt.
 The main idea is clear viz. that Satan has the power to accuse
 Israel throughout the whole year, with the exception of six days
 which are, two days of Passover, one day of Pentecost, two days
 of Tabernacles and the one day of atonement, that is, only tak-
 ing into account the three principal festivals of the year.

קדם אלחטה ^aעלא אלנפן וקאלו ²זל שבו נתברך יעקב אבינו
^bבְּשִׁבְרֵיכֶם אֲבִיר שֶׁן וַיָּבֵא לוֹ יֶחֱזֵק וַיִּשֶׁת׃ וְקוֹי אֲשֶׁר קִדְּשֵׁנוּ מִכָּל ³עם
אֲלֹדֵי קִדְּשָׁנָא ⁴וְנִזְהָנָא עֵן גְּמִיעַ אֲלֵאֲמָם׃ וְרוּמְמָנוּ מִכָּל לְשׁוֹן.
^{5d}וְכִבְרָנָא עֵן גְּמִיעַ אֲלֵלְגָאֲת׃ בַּחַר בְּנוֹ וַיִּגְדְּלֵנוּ. אֲכַתְאֲרָנָא ^{6e}וְעִצְמָנָא
רָצָה בְּנוֹ ^fוַיִּפְאֲרֵנוּ׃ רָצִי עָנָא וּפְכִרָנָא וְאֵעֵלָא שְׁאֲנָנָא וְאֵעֵטְאֲנָא
^gחֲדָא אֲלֵאֲוִקָאֲתָא אֵיִאֵם פֶּרַח וְסִרְוֹר וְהִיא אֵיִאֵם מְלָאֲחָא אֲלֹדֵי חֲצֵל
לְיִשְׂרָאֵל אֲלִכִיר אֲלֵעֲצִים וְאֲלִפְרָג׃

VI. אַעלם ⁷אֵן חַג הַמִּצּוֹת כִּרְגוֹ פִּיהַּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְוִים וּפְכִתֵּם
אללה מן תחת יד ⁸קִאֲדִרְהָ וּמָא תּוֹאֲתָקוּ בֵּין מָא יִכְחַמֵּר אֲלֵעֲגִין
אַלָּא אֲכֻלָּה פְּטִיר וְדֵאלֵךְ ⁹סֶר עֲצִים אֲלֹדֵי מָא אֲכַתְמֵר ¹⁰אֲלֵעֲגִין
אַלָּא בַּעַד מִדָּה טוִילָה׃ קִאֲלוֹ ז״ל אוֹתָהּ הַעֲוָגָה נִתְבַּרְכָּה וְאֲכֻלָּה
אוֹתָהּ שְׁלִשִּׁים יוֹם מִן חֲמִשָּׁה עֶשֶׂר בְּנִיסָן אַלָּא חֲמִשָּׁה עֶשֶׂר בְּאִייר
¹¹וְטַלְבוֹ אֲלֵמָן אֲלֹדֵי נִבְרָא בֵּין הַשְּׁמִשׁוֹת וְהוּא מוֹכֵן לְיִשְׂרָאֵל וְהַגִּיעַ
^hזְמָנוֹ׃ וְחַג הַשְּׁבוּעוֹת שָׁבוּ שְׁמֵעוּ עֶשֶׂר הַדְּבָרוֹת ⁱוּבִקְיוּ יִשְׂרָאֵל
¹²יַעֲדוּ אֲלֵאֵיִם ¹³וְאֲלֵאֲסָאֲבִיעַ וְהִיא מִצְוָה מִן הַתּוֹרָה עֲדִירוֹהָ כְּמָא
וְעַד מִשָּׁה וְקִאֵל זֹה לֵךְ הָאוֹת וְג׳ תַּעֲבִדוֹן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הַהֵר
הַזֶּה עֲדֹךְ לֵךְ חֲמִשִּׁים יוֹם הוֹדִיעוּ הַקְּבִיָּה שְׁלֹאֲחֵר חֲמִשִּׁים יוֹם
יִשְׁמֵעוּ עֶשֶׂר הַדְּבָרוֹת ^{14k}וְחִינְתֵּן לָהֶם הַתּוֹרָה׃ קִאֵל אֲלֵלָה עֲלָה אֲלֵי

¹ B. עלי. ² B. adds לחמה מברכין על חיין תחלה. ³ B. adds יעני.
⁴ B. C. אֲוִלְהֵן. ⁵ B. וכברנא. ⁶ C. ועצמנא. ⁷ B. קִדְּשָׁנָא וּמִחְנָא.
⁸ C. קִדְּרָה. ⁹ C. D. אלסר. ¹⁰ C. omits. ¹¹ B. D. omits. ¹² B. וְטַלְבוֹ — זְמָנוֹ.
¹³ C. וְאֲלֵאֲסָאֲבִיעַ. ¹⁴ B. וְחִינְתֵּן. ^k C. ובקוּ. ⁱ B. וְכִבְרָנָא.

וְכִבְרָנָא. ^d قَدَّسْنَا وَنَزَّهْنَاهَا. ^e m(ater)l(ectionis). ^f علی. ^g The Israelites counted
seven weeks from the 2nd night of Passover until the 1st day
of Pentecost. ^h m. l. ⁱ هذه. ^j m. l. ^k وبكوا as C.

בשש עשרה מלות אלו נכלל סדר פסח בצחות רב: רצה בקדש ורחץ שייגמור הקדוש ואחר כך יטול ידיו: כרפס יחץ: שיעשה טבול בכרפס ואחר כך יחלק אחת מהמצות לחצאין: מגיד הרחצה: שיאמר ההגדה ואחר כך יטול ידיו (fol. 36 b) לסעודה: מוציא מצה שיברך המוציא ועל אכילת מצה: מרור כורך: שייטבל המרור בחרוסת ואחריו כורך מצה ומרור זכר למקדש כהלל: שלחן ערוך שיאכל סעודתו ובצפון ברך: שיאכל מחצי המצה הצפונה לאפיקימון: ואחר כך יברך ברכת המזון ויאמר ההלל והוא אמרו הלל נרצה:

וזה תוא פירוש התהגדה.

V. אוול דאלך בורא פרי הגפן אעלם אן אלענב גפן ואסמה אלחקיקל כרם ^a קאל ענד נח ויטע כרם: ^a וקאל כרמים חטע ועבדו: וקאל מי האיש אשר נטע כרם ¹ וקאל כרם חטע ולא ² תחללנו: פענד מא יגזס יסמא כרם: וענד מא יתמר יסמא גפן וענד מא יכרג תמרה יסמא ענבים ^a קאל פיה ואכלת ענבים כנפשך שבעה: וענד מא יעצרה יסמא יין: וענד מא הו זביב יקול בורא פרי העץ לאנה מן סאיר ^b גראייס: ⁴ ואנמא צאר ^c עלא אליין מברכין תחלה כמא קדמה ^d באלנץ ^e עלא אלדגן ^e שבכל חלב תירוש ⁶ ודגן ראשיהם אשר יתנו ליה: ותכון אלברכה בסוף הסעודה על הפת כמא ^f קאל ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון:

נטע כרם ולא חללו וקאל וכרם ² וקאל — תחללנו ¹ D. omits. מא ⁴ B. adds. אלגריס ³ B. לא חטע כל חלב ⁶ C. אלנץ ⁵. B. יצחר וכל חלב תירוש ודגן.

is the ^e וכל. ^d بالنقى. ^c على. ^b غرآيس. ^a قيل. ^f 1. ^e correct version.

ווקת¹ לזום אראתכא הו חין² שרב אלארבעה כוסות³ וחין³ אכילת
 כזית מצה: אמא באקי אכלה ושרבה אן אתכא פהו ממדתו ואן
 לם יתכי פלא⁴ גנאח: ⁵ ואמא אלמרור פלא יגב פיה אתכא פאדא
 פרגו מן שרב אלקדה אלאלול פיגסלו אידייהם בגיר⁶ ברכה
 ויקדמו מאידה ועליהא בקול ומראר ודוכה ופסיר ולונך לחם
 משוי וטבין אלמשוי זכר לפסח ואלמטבוך זכר לחגיגה: חם
 יבתדי אלכבר⁷ באלעלם ויבארך ב'א' ה'א' מ'ה ב'ורא פ'רי
 ה'א'רמיה: ויגמסו אלבקול פי⁸ אלאלול ולא יאכל כל ואחד אל⁹ כזית
¹⁰ פקט ואלכזית הי קדר רבע ביצה באלתקריב: וצפה עמל אלדוכה
 אלמסמא חרוסת יאכלו חין או זביב או תמר ¹¹ וימרסוה מע
 גלגלאן ואתאביל ויחתאג אן ירמי ¹² פיהא ענאקיד סנבל או ¹³ מן
 אלצעאתר גיר מטחון חתא יכון זכר לשיט ולתבן שנשתעברו בו
¹⁴ אבותינו במצרים ¹⁵ ולוקח אחת מן השלוש המצות שבקטרה
 וחולק אחת לשתיים ומניח חלק שהוא פרוסה בין שתי השלימות
 והציה האחרון מניחו לאפיקרמון תחת:

IV. סימן לסדר של פסח קדש ורחץ: כרפס יחץ: מגיד

רחצה: מוציא מצה: מרור כורד: שלחן עורד: צפון ברד:
 חלל נרצה:

B. omits פ'רי דאלך ⁴ B. C. ווקת ³ B. C. ישרב ² B. omits. ¹
 פירוש until the ואמא D. omits from ואמא — אתכא B. C. ⁵
 B. C. omits ולא יבארך על נשילת ידים F. G. בלא ברכה ⁶ P. 5.
 B. לא אקל מן כזית ⁹ B. אלל ⁸ B. omits. ⁷ בגיר ברכה
 B. C. G. add לחתא לא יחתאגו יברכו בורא נפשות ¹¹ B. omits.
 C. F. G. H. add אטאצ ¹⁴ B. C. F. G. H. add וקח חעב'ה ¹³
 B. C. omits פאעלם דאלך B. add אסח'רמו בת אבאינא במצר
 חם ימלא אלקדה אלהאני ויקול עליה until § V. and continue ולוקח
 אלהגדה וקד ראית אן אשרת בעץ שי מן אלהגדה כל חלכה בשרחתא:

לעשות ויבארך בורא פרי הגפן ואשר קדשנו מכל עם ויקול פרי
¹ וצמחא הכדא (fol. 36 a) וְתָחַן לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה שְׂבָחוֹת
 לְמִנְחָה וּמִוֶּעֲדִים לְשִׁמְחָה הַגִּים הַזְּמִינִים לְשִׁשּׁוֹן אֶת יוֹם הַמִּנְחָה
 הַזֶּה אֶת יוֹם טוֹב מִקְרָא קָדֵשׁ אֶת יוֹם חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה זִמֵּן
 תִּירוּתֵינוּ וּג' ויכחם מִקְדָּשׁ הַשְּׁבֹת יִשְׂרָאֵל וְהַזְמִינִים: ושהחינו:
 ויחכו וישרבון ואן אַחֶפֶס אַלְעִיד לִילָה ² אלאחד יבארך בורא
 פרי הגפן ואשר קדשנו מכל עם ויבארך עלא אלטר ב'א' יְיָ
 א'מ'ה בּוֹרֵא מְאֹרֵי הָאֵשׁ ³ ויהברל הכדא ב'א' יְיָ א'מ'ה הַמְּבִדִיל
 בֵּין קָדֵשׁ לְחֹל וּבֵין אֹר לְחֹשֶׁךְ וּבֵין יִשְׂרָאֵל לְגוֹיִם וּבֵין יוֹם
 הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה וּבֵין קְדוּשַׁת שְׁבֹת לְקְדוּשַׁת יוֹם
 טוֹב הַבְּדִלָה הַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי הַגְּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ מִשֵּׁשֶׁת יָמִים קְדוּשָׁה
 וְהַבְּדִלָה אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּקְדוּשָׁתְךָ ב'א' יְיָ הַמְּבִדִיל בֵּין קָדֵשׁ
 לְקָדֵשׁ ושהחינו ויחכו וישרבון צאר אלסימן וְקִנְחָה יין קדוש נר
 הברלה זמן:

III. ואעלם אן ⁴ פריצָה עלי כל שכך רגל או ⁵ אמרה אן ⁶ ישרבו
 לילה אלפסח ארבעה כוסות גפן מקדאר כל כוס לא אקל מן
⁷ רביעית וואגב אן יבארך בורא פרי הגפן קבל כוס ראשון וכוס
 שלישי ⁸ פֶּקֶט אלכוס אלאוֹל יְדֵי ⁹ עליה אלקדוש: אלב' יקרא ¹⁰ עליה
 אלג' יבארך עליה ברכת ¹¹ המזון אלד' יתם עליה אלהלל: ואעלם
 אן אלאחכא לילה ¹² אלפסח לאזם ¹³ לאלרגאל ואלנסא אלהשורבות

אי עיד כאן בין יום טב ראשון בין D. adds. ² C. F. G. H. וסגחא ¹
⁶ B. adds. C. אמדא ⁵. לאומה B. adds. ⁴. יבדיל ³. יום טוב שני
 C. B. omits. קבל שרב כל כוס מן אלארבעה ⁸. פקט B. adds. ⁷. פרי
 וקאל רבינו ע"ח כל כוס וכוס מד' כוסות אלו D. adds. וואגב — פקט
 B. C. F. G. H. add ¹⁰. B. D. אוטר עלי ⁹. צריך ברכת בפני עצמו
 ויכון אלאחכא עלי D. adds. ¹². ובורא פרי הגפן B. adds. ¹¹. אלהגדה
 B. F. H. add ¹³. אליסאר ויאלך לאשחאר אלהרידה ואלאחכא
 גמיעדם

הי: ויקדשנו קדושת עולם ושמו הגדול עלינו קרא אותנו קרא
 עדה לשמו סגולה ודחלה מימות עולם: ויקרבינו לפני ה' סני
 ויגשינו לפני הורב: ויורישנו דברי חיים כתובים באצבע הדור:
 ויעש לנו ה' אלהינו נסים וגבורות ויגאלינו מיד אויב:
 וחתן ה' אלהינו משפטים ישרים ותורות אמת חקים ומצוות
 טובים: וחתן לנו ה' אלהינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים
 לששון את יום טוב מקרא קדש הזה את יום חג המצות הזה זמן
 חירותנו באהבה זכר ליציאת מצרים: ויבחר ב' ביום² הזה
 מכל הימים וירצה בו ויקדשו מכל הזמנים להיות מהללים בו
 על פלאי מעשיו להיות מזכירים אותו בכל שנה ושנה: להודיע
 כי בו הוציא ה' את עבדיו ממצרים מכור הברזל אותנו מלש
³ להודיע כי בו עשה ה' נקמות באיביהם ובו שקע צריהם בים:
 להודיע כי בו קבלו עליהם עול מלכותו ברצון ועבדוהו בליבב
 שלם: להודיע כי בו עשה ה' אלהינו נסים וגבורות לאוהביו
 ונפלאות רבות לבני יידיה: כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל
 העמים ומועדי קדשך בשמחה ובששון הנחלתנו ב' ה' מקדש
 ושראל רהזמנים: ב' ה' א' מה שהחירו⁵ וקרמנו והגדלנו
 לצמן הזה:

II. ויגיבו אמן ויחזקו⁶ עלא יסארהם וישרבון: ⁷ הלא צפה
 אלקידוש⁸ הוא אתפק פי אלחול אמא אוא אתפק⁹ אלפסח פי
 אלסבת מקדש מעומד יבחדו יקרא אולא¹⁰ פרשת ויכלו אלא

¹ E. omits fr. לבני יידיה. ² B. omits חזק.

³ B. להודיע כי בי הוציא precedes . . . להודיע כי בו עשה: ⁴ B. adds
 C. (הוא — אלקידוש) ⁵ B. חס ויחזק עלי ⁶ B. וקרמנו ⁷ השבת ו
 has instead לא אקל מן אן ישרב אלשכך רביעית בשריטה מזוג ⁸ באלמא
 F. אדי B. אוא ⁹ B. D. F. H. omit אלפסח ¹⁰ פצל
 F. G. H.

סדר העשיית בלילי הפסח.

I. (fol. 35a) בעד צלוה אלמעריב יגתמעו אהל אלכית ומן אראדו
מעהם ויגסלו כוס אלברכה ¹ כאלואגב ² וימלוה גפן וימזגה ³ באלמא
ויבחדו אכבר ⁴ אלגמאעה: יקדש להם עלא הדא ⁵ אלנצאם: יקול
ב'א' יהי א'מ'ה בורא פרי הגפן: ב'א' יהי א'מ'ה אשר קדשנו מכל
עם דרוממנו מכל לשון בחר בנו דיגדלינו רצה בנו ויפארינו:
⁷ תרומה הברילנו מכל עם ארץ חמדה הנחיל אותנו קדש את שמו
בעולם בגלל אבות שעשו את רצונו גבורות עשה למענהו דאין
חקר לנפלאותיו: עדת קדושים אותנו קרא כרם חמדה ונשע
שעשעים ויקראם סגולה לשמו דראשית לקחם מכל גויי הארצות
שהם משולים בצבא מרום ומכרננים ככוכבי רקיע ויהיו עליונים
בקרב חבל ונכבדים על כל האומות זיו פניהם כזיו השמש ומראה
דמורתם כמלאכי שרת: להם יראו מלכים דקמו שרים וישתחוו למען
יהי ⁸ צבאות אשר בם בחר: כל ראיהם לכירום כי הם זרע ⁹ בירך

¹ B. F. G. H. add מן דאכל ומן כארג D. reads כוס מקראת: ויגסלו כוס מקראת וחו קדר מל אלביצה ונצפתא יגסלוה מן דאכל ומן כארג.
לא אקל מן רביעית וחו קדר מל אלביצה ונצפתא יגסלוה מן דאכל ומן כארג.

² ויחנאוהו כל ואודר E. has instead B. וימזגה באלמא C. omits B. וימליה ³ B. C. E. G. omit מנחם. ⁴ B. adds באלעלם פיהם. E. מן פיהם. ⁵ B. C. E. G. omit להם — אלנצאם ⁶ B. adds עינין לארייהם. ⁷ E. omits תרומה — ומצות טובים ⁸ B. reads קדוש ⁹ בירך. ⁹ B. reads ישראאל.

סדר

הגדה כמנהג תימן

עם פירש ערבי

הוצאתו לאור ראשונה ע"פ כתבי יד
המונחים באוצרות הספרים של החכם ר' משה גאסטער
בריטש מזיעום אוקספורד ושיבת אוהל משה
ויהודית בראמסגעט

עם מבוא מספיק ותרגום בלשון אנגלי

אני הצעיר

זאב חנוך גרינבערג.

לונדריש

דוד נוסט

תיון לפ'ק.

1945
1946
1947
1948

1949
1950

3 2044 073 548 232

